

LOOMING

APRILL 1971

Marju Mutsu

Üliõpilased (Kuiivõel) 1971

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK/
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

APRILL 1971

Lugupeetud kirjandussõber! Sinu ees on «Loomingu» viiesajas number.

Täpselt nelikümmend kaheksa aastat tagasi oma eluteed alustanud ajakirja lehekülgede koguarv ulatub juba ligikaudu 70 tuhandeni. On päris võimatu kujutleda kahekümnendate—seitsmekümnendate aastate eesti kirjanduselu nende lehekülgedeta, kuhu on jäädvustunud meie kirjanduse arengukäik peaaegu poole sajandi vältel. Tolleaegse Eesti Kirjanikkude Liidu ajakirjana ilmale tulnud «Looming» kujunes kodanlikus Eestis kõigi palgaliste ja vabatahtlike, avalikult või dekoreeritult kodanlike kirjandusesuunajate pingutuste kiuste peamiselt eesti kirjanduse demokraatlike, sotsiaalse õigluse taotluste väljendajaks. Üleminek nõukogulikuks kirjandusajakirjaks 1940. aastal tähendas seetõttu elikõige nende taotluste arengut marksistliku maailmavaate tasemele. Aidata ehitada uut ühiskonda, «toetada oma vaimse vasara ja sirbiga muu töötava rahva tagumist ja löikamist ta tööväljadel» — niisuguse ülesande seadis esimene Nõukogude Eestis ilmunud «Looming» eesti kirjandusele ja ühtlasi ajakirjale, ning täitis omalt poolt edukalt seda ülesannet. Kuni saabus sõjasõnum. Kolm ja pool aastat kestis fašistlikust okupatsioonist tingitud vaheaeg «Loomingu» väljaandmisel, kuid juba jaanuaris 1945, paar kuud pärast punalipu heiskamist Sõrve sääre tipul, ajal, mil heitlus hitlerlastega alles kestis, alustas «Looming» taas ilmumist, nüüd juba sõjaeelse kümne asemel kaksteist numbrit aastas, täis-kuukirjana. Hiljem suurenes ka ajakirja maht, nii et praegune «Looming» aastakäik ületab mahult ava-aastakäigud vähemasti kahekordselt. See on ka võimaldanud palju täielikumalt tutvustada lugejaid eesti kirjanike uudisloominguga. Võib öelda, et sõjajärgsete aastakümnete «Looming» sisaldab oma lehekülgedel peaaegu kogu eesti nõukogude kirjanduse paremiku.

«Looming» on omalaadne viiesaja-andeline ja aina järgnev eesti literaatide ühisteos. Meenutagem siin neid, kelle eestvedamisel selle ilmumine läbi aastate on teoks saanud. Hiljuti oma 85. sünnipäeva tähistanud Fr. Tuglas oli «Loomingu» ristiisa ja esimene toimetaja, samuti toimetas tema «Loomingut» esimesel nõukogude aastal. 1927—29 juhtis ajakirja väljaandmist J. Kärner, 1930—1940 J. Semper,

1945 taas J. Kärner, 1946 M. Raud, 1946—1952 A. Alle, 1953—1957 I. Sikemäe, 1957—1960 P. Kuusberg, 1960—1968 A. Vaarandi, 1968. aastast alates P. Kuusberg. Väga palju energiat pühendas «Loomingule» R. Sirge nii toimetuse kui kolleegiumi liikmena; toimetuses on töötanud lühemat või pikemat aega A. Hint, R. Parve, O. Tooming, K. Kivi, E. Maasik, H. Runnel, H. Suislepp, V. Ilus, A. Tamm, R. Vaidlo, I. Viiding, A. Hameri ja nii mõnigi teine.

Juba enne sõda «Loomingu» keelelise toimetamise enda hooleks võtnud Leida Raudsepp oli sellel kohal 1969. aastani, pensionile minekuni, ja temale võib tänusõnu öelda pea iga «Loomingus» neil aastail avaldatud autor. Väga kohusetundlikult on juba ligi veerandsada aastat «Loomingu» heaks töötanud korrektor Helmi Roo.

Ajakirja tööle on läbi aegade suunavalt palju kaasa aidanud tema toimkonna ja kolleegiumi liikmed, kes pole kunagi keeldunud toimetusele head nõu ja toetust andmast.

Tänapäeval ei lähe «Looming» mitte enam tuhande lugeja kätte, nagu oma ilmumise alguskümnendil, vaid jõuab vähemalt kaheteistkümne tuhandeni. Sotsialistlikus Eestis on vajadus kirjandusliku sõna järele suurem ja suur on ka selle sõna ühiskondlik ning esteetiline kaal. Seda suurem on «Loomingu» vastutus lugejate ees. Ajakiri näeb oma esimest ülesannet selles, et meie kirjanikkonna loominguist valida avaldamiseks ideeliselt ja kunstiliselt parim ja ühtlasi omalt poolt kõigiti soodustada väärtuslike proosa- ja luuleteoste, kriitiliste ja kirjandusteaduslike artiklite ning publitsistika sündi. Tiraaži pidev kasv näikse tõendavat, et tänane «Looming» suudab lugejatele mõndagi huvitavat ja sisukat pakkuda. Kuid mõnede «Loomingu» veergudel koha leidnud tööde kohta on avaldatud ka lugejate rahulolematust. Ei tarvitse küll näha ideaali selles, et kõik kirjanduslikus ajakirjas ilmuv peaks meeldima ilmtingimata kõigile, kuid ajakirja sisuline ja kunstiline täiustamine on ühtviisi tähtis ja pidevalt päevakorral. Selleks kohustab «Loomingu» osatähtsus eesti sotsialistliku kultuuri üha rikastuvas organismis, selleks kohustavad ajakirja head traditsioonid.

Toimetus

Primavera*

5

ee osa romaanist sisaldab kolme mehe ja ühe naise poolt jutustatud eriskummalisi lugusid rongisõidul Firenzest Rooma.

ESIMENE LUGU,

milles Meiler lubas rääkida vähese õnnega mehest, kes sai suure auhinna. Ent kelle käes kõik ettevõtmised kiiva kiskusid.

Ta sai üleöö menukaks ja rikkaks ka. Tema raamatule, mis jutustas looduse ümberkujundamisest, anti suur auhind.

Raamat rääkis tööst ja tublidest inimestest. Kõik oli õige ja vajalik.

Mees, keda sõbrad hüüdsid Edasitagasiks, oleks nii pöördelise tunnustuse üle tohutult rõõmustanud, kui seda poleks tumestanud mure suure raha pärast. Sest ainult need, kel raha pole, teavad kindlalt, mis sellega võiks ette võtta.

Ka polnud Edasitagasil naist, kes raha ära oleks kulutanud või vähemalt nõugi andnud. Nüüd pidi ta üksipäini pead murdma.

Auto ostmine kaotas mõtte. Garaaži võis heal juhul leida ainult linnast väljas. Edasitagasil puudusid ka tehnilised oskused ja kalduvused. Ta ei uskunud, et suudab autojuhtimise ära õppida. Nagu ta ei suutnud elektrikorke ära parandada ega veekraani tihendit uuendada. Isegi konservikarpe avades veristas ta sõrmi ja võtmega keeras iga kord sardiinikarbi nässu.

Edasitagasi seisis dilemma ees: mida rahaga peale hakata? Seda oli järsku ja enneolematult palju.

Ülikond ja palitu tal juba olid.

Tuba oli, voodi, kapp, laud ja toolid. Televiisor ja külmutuskapp olid ka. Nõnda võis ennast sõna otseses mõttes lolliks arutada.

«Taevast hoia!» ahastas laureaat. «Kas mul tõesti ei tulegi mõnda head mõtet?»

Lõpuks soovis ta ilusat suvilat osta. Ja Edasitagasi sõitis maale.

Ent suvilad ei meeldinud talle. Olid siniseks värvitud uste ja akna- raamidega, tarastatud kõige mõeldavaga, mida hankida võimalik: roigaste, kastilaudade ja kanalavõrguga. Üks oli isegi raudteerööpa jupid tarapostideks ära kasutanud.

Need isetegevuslikud ehitised sundisid suvila-mõttest loobuma. Siis aga juhutati talle tore maja õunaaia ja mesipuudega.

See oli veel tsariaegne suvila, verandade, uuktubade ja torniga

* Algus «Loomingus» nr. 3.

puuloss. Siin oli nii hulk ruume, et mehe naerma ajas. Oli kujuteldamatu, mille jaoks neid nii palju vaja läks.

Majal olid ka omad vead. Osa põrandaid oli mädanenud, tapeedid seintelt maha koorunud ja ahjudel kahhelkivid kohati välja taotud.

Aga Edasitagasi rõõmustas suur õunaaed. Ta kujutles kevadise õitsemise ilu ja sügise ande. Kuidas ta aias kõndides võtab otse puuksalt mahlase valge klaari. Või lööb antoonovkaõunale hambad sisse.

Ja Edasitagasi ostis selle suvelossi ära.

Veel muretses ta tuvila ning oligi suurest rahast lahti.

Algasid peremehemured.

Selgus, et ahjudel olid lõõrid lagunened. Ka kamin ajas suitsu sisse. Aga selle vea leidis Edasitagasi ise kogemata üles: kamina korstnasse olid topitud vanad tööpuksid ja mitu vormileiba. Arvatavasti oli neid seal kuivatatud ja sinnapaika unustatud.

Nädal aega tõmbas Edasitagasi põrandast naelu välja. Neid sai mitu head kilo. Ent siis hakkasid parketilauad liikuma.

Vihmadega algas tõsisem nuhtlus: katus laskis läbi. Edasitagasi ostis asula poest kastruleid ja pani vett püüdma. Kõigele vaatamata tundis ta oma majast suurt rõõmu ja kutsus sellest osa saama ka kolleege. Kõigile ütles ta:

«Minu juures võite elada niikaua, kui soovite.» Ruumi ju oli.

Suve läbi käis palju vööraid. Minagi sain seal paari novelliga maha. Oli tõesti hea paik töötamiseks.

Sügise poole läks maja niiskeks, ükski tubadest polnud kõetav ning Edasitagasi kolis kööki, lossi ainukesse sooja paika.

Lõpuks leidis Edasitagasi ka meistermehe. See vaatas maja üle, arvestas, mis parandus maksma läheb, ning seda tuli just niisama palju kui veel üks suur auhind. Kõigele krooniks küsis ta:

«Kas sul materjali on?»

«Ei, minul ei ole,» ütles Edasitagasi suurima hämmastusega. Ja siis oli meistermees temast veelgi rohkem rabatud.

Majaparandamise mõte tuli maha matta.

Selgus veel, et õunapuud ei kandnud vilja. Edasitagasi pidas nõu asjatundjatega. Need ütlesid, et puud on vanad, kaua hooldamata ja metsikud. Soovitasid välja juurida, pinnast uuendada ja noored istikud asemele tuua.

Edasitagasi löi käega: las kasvavad! Tühi nendega. Ikkagi mingid puud maja ümber.

Elasin ta juures, kuni ilmad lubasid. Seadsin kokku novellikogu. Öösiti kuulasin, kuidas Edasitagasi oma peremehemuredest unefuna toas ringi käis.

Päeval tegeles ta tuvidega. Need reostasid lühikese ajaga õue ja teerajad. Me kandsime linnusõnnikut jalgadega majja ja mööda tube laiali. Nii et Edasitagasi pidi ühtelugu luua ja kaabitsaga parketti puhastama.

Pidasin ärasõiduplaani.

Edasitagasi tajus seda ja muutus süngeks. Juba mõnda aega ei ajanud ta habet, jändas tuvide ja mesilastega ning käis öösiti mu pea kohal toas seinast seinast.

Pärast tormi merel ja sadusid muutus olemine rusuvaks. Tuuled puhusid majast nii läbi, et elektripirnid laes kiikusid. Riided niiskusid ja me istusime külmakartlikult köögis tulepaistel, palitu seljas, ning võtsime viina.

Ja siis tõusin ühel päeval pliidisuu eest üles ja läksin asju pakkima. Edasitagasi taipas mu kavatsust ja ütles nukra etteheitiga:

«Sõidad ära?»

«On aeg,» vastasin talle. «Ja sina? Millal sina sõidad?»

«Kuhu?» küsis ta.

«Koitu. Linna.»

«Andsin oma toa õele. Tal on suur pere. Arvasin, et mul ei lähe seda tuba enam vaja.»

Edasitagasi saatis mind väravasse, raudteejaama ei tulnud. Ta nägu oli magamatusest vaevatud, habemes, pullover võidunud.

Väravas pöördus ta ümber ja kadus majja.

Aga mina vaatasin mitu korda tagasi torni ja uuktubadega, suurte kõrgete akendega lossile, mis jättis eemalt imposantse mulje.

Läksin jaama lühemat teed, läbi metsatuka. Rõõmsat värvi rähnid koputasid puid ja mere külm müha kostis jaamani. Kui rong ette sõitis, tundsin järsku suurt kergendust. Panin suitsu põlema ja rahu tuli pikkamööda tagasi.

Sel aastal oli sügis niiske ja udune. Lumi tuli varakult maha. Üleöö saabus talv ja pidas kaua külma.

Neid oli vähe, kes tahtsid teada, kuidas Edasitagasi elab. Võib-olla just sellepärast mõtlesin mina temale rohkem.

Märtsi alguses sõitsin talle külla.

Aed seisis paksult lumes. Majja viiv tee polnud roogitud, vaid kitsalt sisse tallatud. Ent värava juures rabas mind tohutu kõrge lumekuju, mõök käes, habe rinnuni, peas teravatipuline kiiver. Kuju oli laiaõlgne, tugeva ülakeha ja lühikeste jalgadega.

Edasitagasi istus köögis ja pildus käbisid ahju. Palitu seljas, müts peas. Täpselt nii nagu sügisel.

Ta ei ilmutanud mu tuleku üle rõõmu ega imestust, ütles vaid:

«Ära palitut maha võta. Pärast ei saa enam sooja sisse.»

Küsisin, kuidas ta elab.

«Elan,» vastas ta.

«Mis see sul värava juures on?»

«Ilja Muromets,» kostis ta. Pani veel peotäie käbisid tulle ja sulges pliidiukse.

«Kas jääd siia või sõidad õhtuse rongiga tagasi?» küsis ta.

Seda ei teadnud ma veel isegi.

«Kuule, sul on päris hea novellikogu,» lausus Edasitagasi.

Mu raamat polnud veel ilmunud. Panin väga imeks:

«Kust sa tead?»

«Lugesin.»

Ta oli paberi puudumisel kasutanud minu käsikirja mahajäänud eksemplari puhast poolt.

«Mida sina kirjutad?»

«Niisama. Võtan hoogu,» ütles Edasitagasi.

Ta ei küsinud linnauudiseid ega tundnud huvi ühiste tuttavate vastu. Ladusin portfelist lauale vorsti, leiva, konservid, õlle ja konjaki. Alles siis tuli Edasitagasisse eluvaim.

Ta hakkas askeldama, tõi välja paar kõveraks käänatud harudega kahvlit ja kruusid. Avas pudelid.

«Kohe saab tee valmis,» ütles ta rõõmsalt ja kergitas kärsitusest ühtelugu kannu kaant.

Vaatasin ringi. Voodi ja muu elamiskraam oli kõik pliidi ümber koondatud.

Kui me konjaki ära jõime, valgusid Edasitagasi silmad järsku pisaraid täis.

«Tead, tuvid surid ära. Kõik viimseni,» ütles ta.

Selle peale ei osanud midagi kosti.

Mees pani mütsi näo ette. Aga kohe varsti sai ta endast jagu, pühkis palged kuivaks ja vabandas.

«Ütle, oled sa kunagi näinud, kuidas tuvi nälja ja külma kätte ära sureb? Ei ole? Siis sa ei tea. See on hirmus! Oleksid sa näinud, kuidas nad surid!»

Ta vaatas punaseks nutetud silmadega lumisesse aeda.

Imelik mees oli see Edasitagasi.

Oli ta hea või halb inimene? Nii ei saa üleüldse küsida. Aga inimesed olid ta vastu huvitud. Mesilased, nagu selgus, lendasid ta pakkudest minema. Tuvid surid. Aed kuivas ja maja lagunes. Ainukesed, millega ta veel endale tähelepanu tõmbas, olid suured kohmakad lumest kujud, mis möödujaid rabasid. Ja needki sulasid kevade tulekul üles.

Konstantin küsis lootusega:

«Aga ta ju kirjutas kindlasti veel midagi uut?»

Meiler vangutas pead.

«Eks midagi ikka. Aga sellest auhinnatud romaanist enam uustrükke ei ilmunud, kuna kolm aastat hiljem kuulutati seal käsitletud nähtused ja probleemid läbitud etapiks ja teose omaaegsed ülistajad dogmaatikuteks,» ütles Meiler lõpetuseks.

Loosi järgi langes jutustamise järg professorile.

«Kas soovite Konstantini nüüd kohe kuulata või tahate teha väikese vaheaja?» küsis Saskia.

Väikese vaheajaga oldi nõus.

TEINE LUGU

oli Konstantinilt. Kõik lootsid temalt kui erudeeritud inimeselt midagi erakordset kuulda. Aga professor ütles, et on vilets jutustaja ja võib isegi kõige põnevama loo igavaks rääkida. Seepärast piirdus ta kõigest ühe ajaloolise juhtumiga, mis talle endale meelde jäi üksnes seepärast, et seal figureeris ta enda nimi — Konstantin Pavlovitš.

14. detsembri hommikul, Nikolai I troonileastumise päeval, aastal 1825 juhtus, et kui osa polkusid olid uuele keisrile juba ilusasti nagu kord ja kohus truudust vandunud, tormasid järsku sajad kaardiväesoldatid oma ohvitseridega eesotsas ja lehvivate lippude pliginal Senati platsile.

Nad teatasid, et ei kavatse Nikolai I truudusevannet anda. Et nad tunnistavad keisriks ainuüksi Konstantin Pavlovitši.

Seejärel nõudsid nad, et Venemaal konstitutsioon maksma pandaks. See aga tähendaks niisugust valitsemise korda, kus rahvas oma esindajate kaudu kõikidest riigi asjadest võiks osa võtta ja kõiges kaasa rääkida.

Veel nõudsid nad pärisorjuse kaotamist ning mitmeid teisi ennekuulmatuid riigivastaseid ja jultunud uuendusi.

See osa rahvast, kes soldatitele lähemal seisis, karjus vaimustusega hurraa. Ent kaugemal seisjad, kes ei kuulnud midagi sellest, mis toimus, hurraatasid konstituutsiale samuti täies üksmeeles kaasa.

Nad pidasid konstituutsiat Konstantin Pavlovitši abikaasaks.

Ehkki Konstantini ja Konstituutsia loos oli ilus finess, tehti jutustajale siiski tõsiseid etteheiteid loo lühiduse pärast. Professorit trahviti lisapalaga ja anti aega selle ettevalmistamiseks.

Konstantin tõstis pärast puiklemist alistumise märgiks käed, ning siis läksid Meiler ja Saskia koridori suitsetama.

KOLMAS LUGU

tuli jälle Meilerilt, kuna Konstantin palus ajapikendust. Meiler jutustas, kuidas ta habemeajajaga tülli läks ja kuidas ta sattus ühe vanapoisi punasesse tuppa.

Seekord võtsime minu pool. Mu nääluga, kes on habemeajaja, ning Kirjandusfondi arstiga, kes avitab peamiselt parandamatuid joodikuid ja on tüütu muusikafanaatik.

Norisin ta kallal, aga ta ei hakanud vastu. Ütlesin:

«Räägi ausalt, oled sa kunagi ühegi alkohooliku terveks teinud?»

«Ausalt: ei ole,» tunnistas tohter. Nagu papp, kes purjus peaga avameelitseb, et ta jumalat ei usu.

Pärast läksin habemeajajaga tülli. Ma pole veel kuulnud, et ta kellegi võimeid kadestaks. Või et ta oma mõistuse pärast kurdaks. Tema kaebab ainult ülekohtu, et teised temast rohkem raha teenivad.

Mul oli sant tuju. Äratundmisest, et iga aastaga kahaneb töövõime. Enesekriitika kasvab nagu tont ja pöörab lakkamatute kahtlustega su sisikonda.

Maailmas on juba kõik, mida öelda maksab, ära öeldud. Et julgeda veel kirjutada, peab olema loll kehkadivei. Aga paljalt kogemuste ja oskuste najal kirjutada on ka igav ja endapetmine.

Tohter püüdis vähemalt näo teha, et ta mind mõistab. Ent solvunud habemeajaja kallas endale silma pilgutamata sisse terve teeklaasitäie konjakit, puutumata heeringat ja leiba, mis olid ajalehe peal suupisteks.

Mu naine oli ära lõunas, aga mulle ei meeldi taldrikuid pesta.

Tohter püüdis kõneainet muuta. Ta hakkas Philadelphia sümfooniaorkestrit kiitma. Ja et ta teab üht vanameest, kel on erakordne fonoteek.

Ma ei viitsinud teda kuulata. Ma ei talu, kui kõrvalseisjad kunsti üle räägivad. Aga siis tuli mul mõte, kuidas habemeajajast lahti saada. Ütlesin tohtrile:

«Lähme selle vanamehe juurde.»

Ta lubas lahkesti:

«Lähme, millal tahad.»

«Tahan kohe,» ütlesin.

Seda ta ei oodanud. Aga mina ajasin otsekohe palitu selga, panin salli kaela ja tulin tuppa tagasi valgust ära kustutama.

Ja neil ei jäänud midagi muud üle, kui astuma hakata.

Tänavanurgal soovisin näälule head ööd.

«Joo hommikul kurgisoolvett,» soovitasin talle. Et ta pohmelusest uimase peaga oma kundedel nina maha ei löikaks.

Sügisõhtu oli tuuline. Vihm pladises ja kargas asfaldilt üles. Tänaval ei tulnud ühtegi inimest meile vastu. Tundsin, et ma enam edasi minna ei taha, tahtsin kodus olla ja magama keerata.

Aga tohter hoidis käe alt kinni ja hulgutas mööda loiguseid tänavaid veel hulk aega, enne kui maja üles leidis. See oli kunagine üksikelamu, nüüd võrdlemisi käest ära, sissekäiguga kangi alt. Korterinumber oli näotult kriidiga uksele kirjutatud. Kella ei olnud, tohter tagus rusikaga.

Keegi ei tulnud avama. Otsustasime juba ära minna. Siis aga kuuldus kobinat ja vanamehe häält. Tohter nimetas oma nime ja minu oma ning vabandas nii hilisel tunnil tülitamise pärast.

Lukud ja riivid avanesid. Ketis ukse vahelt langes meie peale valgusriba, ja alles seejärel võisime sisse astuda.

Esikus tõusis ninna sisikonda pahupidipöörav kapsalehk. Võis oletada, et meie jalge all asub toidukelder. Just nii see oligi. Luuk paistis pörandas, samuti käepidemerõngas.

Vastik urgas. Aga ma olin elus hullemaidki näinud. Üks mu kolleeg elas pimedas ja rõeskes kirstukujulises ruumis, mida ta ise oma hauataguseks eluks nimetas.

Vanamees läks mööda koridori edasi. See oli kitsas ja meil tuli minna, külg ees. Mõlemal pool seisid seinä ääres klaasustega vanad kapid. Mõned näitasid oma sisemuses raamatuid. Teistel olid klaasi taga ajakirjadest väljarebitud värvitrukupildid, nagu «Jälle kaks».

Koridori lõpus paistis ärakäperdatud tiibuks raske vasklingiga.

Astusime tuppa, mis esimesel pilgul kaineks jahmatas. See oli värvitud tulipunaseks ja lõõmas vastu nagu küdev ahi.

Vanamees osutas türgi diivanile, et me istet võtaksime. Ise hakkas ta laualt musti söögiriistu ära viima. Seni kui ta toimetas, vaatasin ringi.

Mahagonmööbli polster oli viledaks kulunud. Aknaeesriided värvituks vananenud. Laes põles väga ilus klaastilgutitega kroonlühter ja postamendi otsas seisis tagujalgadele ülestõusnud pronkshobune.

Meie istumise raskusest pudenes türgi diivanist mererohtu. Tohter näppis ajaviiteks siidtupsu, mis padjarulli südamikust alla rippus.

Punaselt hõõguvaid seinu kattis hulk fotosuurendusi ja maale. Aga toa keskel vaiba peal oli siruli hall siberi kass.

Vaatasin pilte lähemalt.

Üks kujutas kaunist noormeest, kes lamas paljalt karusnahal. Ta pead ehtis lillepärg.

Teised olid kõik jõulised, lihastes poisid, või siis šikid frandid, visiitkuues, kübara, jalutuskepi ja kinnastega.

Mu pilk langes jälle kassile.

Imelik, et ta lamas liikumatult, asendit muutmata. Mõtlesin: ehk on ta halvatud?

Istusin diivanile tagasi.

Vanamees tuli tuppa kolme haruldaselt ilusa rohelist värvi paksukabjalise veiniklaasiga. Ta püüdis kinni mu imetleva pilgu ja ütles, et omal ajal joodi neist ainult reinveine. Ning kallas klaasidesse portveini,

mis oli kindlasti toodud kõige lähemast toidupoest. Ta märkas linal leivaraasukesti, pühkis need pihku ja palus meid laua äärde istet võtta.

«Olen õnnelik, et te tulite,» ütles ta mulle. «Tahtsin juba ammu kirjanikuga tuttavaks saada.»

Laua kohal kettide otsas rippuv ampel levitas teravat valgust. Vanamees istus hõõgupunase seina taustal mu vastas ja hoidis luiseid pigmendiplekilisi käsi ristis. Iga vähemagi liigutuse puhul kiirgas ta väikeses sõrmes briljant.

Mees võis olla väga vana, aga seda oli raske ära arvata, kui vana. Ta oli ikka veel hea kehakujuga ja nägi välja nagu õilis härra möödunud sajandist. Ta kodukuue kaelusest paistis peenevärviline, juba pehastunud siidsall, mille pehmetes pruunides toonides vilkus elustavaid türkiissiniseid täppe.

Tal oli ilus peahoid, kuid nagu nagu surimask, sile, värvitu ja kortsudeta. Ning huuled olid peaaegu kadunud.

«Kes on see lillepärijaga noormees?» küsisin.

Vanamees pöördus aeglaselt ümber, vaatas ise ka alasti noormeest karusnahal ja ütles:

«Mina.»

Punane tuba mattis hinge.

Küsisin, miks ta punane on.

«Illusiooni pärast,» ütles vanamees. «Mu sõber, see maja on väga külm ja röske.»

Tohter tundis end ülihästi, isegi seda portveinilurri jõi ta reinveiniklaasist mõnuga, ning soovitas mul lips ära võtta.

«Muidugi,» ütles vanamees. «Tundke end loomulikult ja mugavasti. Ainult mitte nagu kodus. Ma ei talu, kui inimesed võõrsil end nagu kodus tunnevad.»

Lipsu üle pea tõmmates langes mu pilk jälle kassile. Ta lamas ühtviisi liikumatult ja vaatas mulle välkuvate silmadega otsa.

«Imelik,» mõtlesin ma, «väga imelik kass.»

Vanamees kordas jälle, et teda rõõmustab tutvus kirjanikuga.

Ta vajas nõu.

«Juba hulk aastaid nokitsen romaani kallal. Aga nüüd tekkis tõrge ja edasi ei saa.»

Ta palus tohtrit veini kallata. Ise tõi kapist paki sinisekaanelisi koolivihikuid. Need olid nummerdatud ja pealkirjastatud ilusa, hoolika käekirjaga.

Vanamees lubas fonoteeki järgmisel korral tutvustada ja ütles, et soovib väga meile ette lugeda mõningaid peatükke oma pooleliolevast romaanist.

See algas peategelase noorukiaastatega Peterburis ja jutustas armastajate psüühilistest kannatustest, keerulistest olukordadest, kokkusaamistest tingmärkidega ajalehekuulutuste abil. See oli peaaegu et põrandaaluste elu tsaristliku režiimi tagakiusavates tingimustes. Elu alatise hirmu all.

Vastu hommikut tõusime tohtriga minekule. Laud oli täis tühjaks joodud portveinipudeleid ja üks kolmest reinveiniklaasist oli nende vahele kummuli kukkunud.

Me ümber hõõgusid punased seinad nagu tuleriit, vaibal lamas hall siberi kass ja luuras mind roheliste silmadega.

Laskusin kassi ette kükakile, et teda silitada, ning tõmbasin rabatult käe tagasi.

Sellega lõppes Meileri teine lugu.

«Kuidas!» hüüdis Konstantin. «On see kõik?»

«Kõik!» vastas Meiler.

Siis küsis Saskia võluva naeratusega:

«Ja siiski? Ehk te ütlete meile, mis kummaline elukas see oli?»

«Vanamees ütles, et see, ta armastatud kassi topis, oli viimased kaheksa aastat tema üksindust jaganud.»

Kõik imestasid väga. Ja veel hulk aega arutati punast tuba. Taheti teada, kas Meiler oli need lood juba kirja pannud.

«Kes siis siisugustest asjadest kirjutab,» ütles Meiler. «Kah mul kodukootud Kafka.»

Saskia kostitas sõpru apelsinilõikudega. Ta oli õiekujuliselt lahti koorinud ühe noist Massimo ema antud apelsinidest.

NELJAS LUGU

jäi ära.

Professor ütles, et on läbinisti raamatukoi ja võib lühidalt ära rääkida üksnes mõned tema arust huvipakkuvad faktid harukordsetest bibliofiilidest, kes kõik suurest armastusest raamatute vastu surma said.

Saksa astronoom ja matemaatik Johannes Stoeffler tahtis kord oma sõpradele rõõmuga mingit köidet näidata. Aga kui ta riulilt seda võtma hakkas, langes raske foliant talle pähe ja mees heitis kahe päeva pärast hinge.

Aga karmeliitide ordu paater Louis Jacques de Saint-Charles suri põrutuse tagajärjel, kui ta raamatut võttes redelilt alla oli kukkunud. Samasugune õnnetus tabas ka kuulsat inglise organisti Samuel Arnoldit.

Aga kõige harukordsem antikvaar, kes kunagi on elanud, oli Bouland. Ta sündis 1754. ja suri 1825. aastal.

Kui ta kaheksa maja olid keldrist pööninguni juba raamatuid täis, ostis ta juurde üheksanda maja. Et paigutada sinna osa oma kuuesaja tuhandest raamatust. Inhsusest ei raatsinud Bouland liigset raha kolimise peale raisata ja sidus seepärast raamatupambud nii suureks, et ükski fiakker teda peale ei võtnud.

Higi valades tiris ihnuskoi omal jõul raamatud ikkagi kohale, viis keldrisse, sai kopsupõletiku ja suri ära.

«Mis te nende näidetega öelda tahtsite?» küsis Meiler.

Konstantin pani käe südamele ja palus uskuda, et nendele küllaltki hoiatavatele faktidele vaatamata armastab ta raamatuid endiselt edasi.

«Tulgu mis tuleb?» ütles Meiler.

«Jah,» vastas Konstantin. «Tulgu mis tuleb.»

VIIES LUGU

rääkis kunagi Tallinna Toompeal elanud saksa aadlipreilist, paruness Elisabeth Ulrikest, kelle kosis noormees nimega Reinhold. Ja kes oli temast viiskümmend aastat ja kolm kuud noorem.

Saskia ütles, et kuulis selle loo proua Elfilt. Mõlemaid, nii parunessi kui ka Reinholdi oli Saskia ka isiklikult oma silmaga näinud. Parunessi, kui see Reinholdiga voorimehekalessis mööda linnatänavaid sõitis. Reinholdi üksinda kohtas ta ükskord veel trammis ja teine kord Patkuli trepil.

Sest saadik, kui Elisabeth Ulrike kaksikõde Hildegard Agnes ära suri, jäi preili läbikäimine oma saksa seltskonnaga üha harvemaks. Ta tundis vanadust ja kartis tuuletõmbust.

Maja alumise korruse toad seisid õe matusepäevast saadik, juba kolm aastat, kinniluugituna. Seal ei käinud keegi. Mööbel oli valges katteriides, samuti maalid ja lühtrid.

Ülemise korruse tubadest kasutas paruness enda tarbeks ainult magamistuba ja söögisaali. Ta laskis end talitada oma maja kojanaisel, proua Elfil, hästi südamlikul ja rõõmsaloomulisel eestlasel. See koristas ja küttis toad ning lõunat keetis ka tema.

Preili oli närb sööja, peaaegu et iga päev laskis ta endale lõunaks hautada kanapoja, mille juurde lisas Elfi veel paar salatilehte ja ühe kartuli.

Elfil tuli preilit ka hommikuti ja õhtuti pesta, kammida, riidesse panna ja riidest lahti võtta.

Pärast hommikusööki istus mustas leinakleidis preili kõrge korjuga tugitooli. Kas lugema või aknast välja vaatama. Söögitoa aknast paistis iidne pärnapuu ja kirikusein. Magamistoa aknad jäid vastu saksa koolimaja.

Ta ärkas hommikuti koolikella helina peale, mis ta tuppa kostis. See häiris teda juba palju aastaid. Ta oleks võinud magada ka mõnes teises rahulikumas toas, kuid preilile olid igasugused muutused ja uuendused vastumeelt.

Pärast lõunauinakut jõi ta kell viis teed. Aga siis polnud ka õhtusöögiaeg enam kaugel. Natukene enne kümnet tuli proua Elfi parunessi pesema. Tõi ööpoti ja tegi voodi üles. Vabastas vanakese juuksed kilpkonnaluukammist ja mõnest nöelast ning ulatas öötanu. Paruness soovis tanupaelu ise siduda. Need pidid olema hästi triigitud, sest muidu ei saanud neist ilusat suurt lehvi.

Preili oli Elfi käes kui väikseks kokkukuivanud muumia. Ainult kongis nina ulatus suurelt ette ning silmad olid teravad kui tigelal linnul. Aga ta ei olnud sugugi tige.

Viimasel ajal käis preili harva väljas, kui, siis ainult kirikus ja pangas. Toomkirik, mille naabruses ta elas, oli eesti piiskopikirik, preili aga kuulus Niguliste kiriku saksa kogudusse.

Kord kuus tellis Elfi pühapäeva hommikuks voorimehe treppi ja aitas parunessi kalessi. Kui preili sõiduvalmis oli, andis ta voorimeest kepiotsaga selga togides märku.

Ühel varasügise päeval, kui Elisabeth Ulrike Niguliste kirikust välja tuli ja teda ootavasse troskasse tahtis astuda, kukkus tal kepp käest.

Preili kavatses just voorimeest käsutada, kui keegi tundmatu võõras tõstis kepi maast üles.

Noormees oli kaunis. Helepäine ja tumesiniste, ütlemata ilusate silmadega. Ta naeratus kütkestas isegi nii vana naist kui paruness.

«Täna,» ütles preili noormehele. «Aga ma pean ütleva, et täna-päeva noored on üldiselt mühakad. Kas te saksa keelt räägite?»

«Olen sakslane, paruness.»

Preili oli väga imestunud:

«Teie tunnete mind?»

Noormees naeratas jälle ja vaatas kohmetunud pilguga maha.

«Ma olen teid kusagil näinud,» ütles preili, kuid ei suutnud meelde tuletada.

«Teie ehk teate, kus?»

«Tea,» vastas noormees. «Lubage mul teid aidata, paruness?» Ta toetas vanapreilit õrnalt küünarnukist ja aitas tal kalessi istuda.

«Kas te peaksite mind väga ülbeks, kui saadaksin teid koduukseni?»

Loomulikult oli see Elisabeth Ulrikele hämmastav. Kui noormees poleks nii kaunis ja nii kombekas olnud, oleks preili kindlasti ta minema ajanud. Nüüd osutas ta kepiga istmele enda kõrval.

Nõnda sõitsid all-linnast Toompeale väike paruness nagu suure nokaga lind ning unistava lapse tumesiniste silmadega noormees.

Sõidu ajal rääkis paruness koledatest aegadest ja sellest, kuidas maailm on muutunud. Kuid ta lootis vastu pidada, seni kui füürer teda isamaale kutsus.

Noormees kuulas tõsimeeli, ja kui kaless majaukse ees peatus, pakkus ta parunessile uuesti toetuseks käe. Elisabeth Ulrike küsis:

«Ma ei saanudki teada, kus ma teid näinud olen?»

Ent noormees ei jõudnud vastata, sest proua Elfi oli uksele ilmunud, preilile vastu. Ajahätta jäänud Elisabeth Ulrike otsustas kiiresti:

«Võtan reedeti vastu. Siis jutustate,» ütles ta.

Noormees tänas õnneliku naeratusega, suudles tal kätt ja seisis kõnniteel seni — ja veel natuke üle sellegi —, kuni proua Elfi oli kõrge tumeda välisukse lukustanud.

«Kas teie tunnete seda meeldivat noormeest?» küsis välismuljetest väsinud paruness proua Elfilt, kui see teda kirikuriidest lahti võttis. Voodil ootas soe kodukleit ja söögisaalis pika laua otsa serveeritud hõbenõu kupli all kanapoeg.

«Aga muidugi,» ütles proua Elfi rõõmsalt. «Kas preili teda siis ei mäleta? Poiss õppis meie vastas koolimajas. Ja koolitädi, kes aitas meil aknaid pesta, oli tema sugulane.»

Paruness hakkas vihast värisema.

«Mis rumalusi te mulle räägite!» hüüdis preili.

Lõunalauas pahandas ta, et passija pole kanapoega küllalt pehmeks hautanud. Aga proua Elfi nägi ju ometi ise, kui hõlpsasti kondid liha küljest lahti tulid.

Noormehe nimi oli Reinhold. Ja kõik see, mis proua Elfi ütles, vastas tõe.

Kui ta reedel neile tuli, oli paruness tunduvalt jahenenud. Reinholdile pakuti teed. Ta istus Elisabeth Ulrike vastas, jõi kombekalt väikesest hollandi tassist ja punastas iga kord, kui preili tema poole pöördus.

Paruness kõneles oma elu suurimast unistusest — näha füürerit ja Saksamaad. Et eestlased on laisad ja rumalad. Et see väike rahvas on

solvavalt tänamatu suure saksa rahva vastu, kes temale nii palju head on teinud.

Ja lõpuks, et passija ei hauta kanapoega pehmeks, nagu vaja.

Pärast seda muutus ta jälle leebemaks ja püüdis meelde tuletada, mida ta oli kavatsenud Reinholdilt küsida. Sel õhtul ei tulnudki see talle meelde ning ta jättis küsimise teiseks korraks.

Järgmisel kohtumisel laskis ta Reinholdil endast jutustada.

Poiss oli lapsena orvuks jäänud, kuid kindlustatud väikese pärandusega. See võimaldas tal gümnaasiumi lõpetada ja saada teenistust ühes soliidses Saksa firmas tagasihoidliku ametnikuna.

Viimaks ütles Elisabeth Ulrike:

«Aga tädi? Teil on ju tädi?» Ta arvas, et Reinhold hakkab seda salgama, sest milline haritud ja ilus noormees tahaks tunnistada kooliteenijat oma sugulaseks.

Kuid Reinhold vaatas preilile nukra pilguga otsa.

«Jah, meie kooliteenija. Ta oli väga hea naine, paruness. Ta on nüüd surnud.»

«Ta oli väga lahke mu vastu,» ütles Reinhold veel kord.

«Teil on ehk laenu vaja?» küsis ettevaatlikuks muutunud Elisabeth Ulrike.

Reinhold läks näost üleni punaseks.

«Oh ei, mis te must mõtlete, paruness!»

Õhtul magama heites ei olnud preili Elfi triigitud tanupaeltega sugugi rahul.

Kogu pika pimedas sügises käis Reinhold parunessi juures teed joomas, ja mitte ainult reedeti, vaid ka muudel nädalapäevadel.

Nad istusid kõik pärastlõunad söögisaalis, valge marmorkamina ees tulepaistel. Ja neil oli hea olla, sest väljas sadas enamasti vihma ja tuul kleepis aknale viimaseid puulehti.

«Vaadake, jälle üks leht,» ütles preili iga kord.

Söögisaalist magamistuppa viiv uks oli alati suletud. Ent Reinhold teadis seal iga pisiasja. Ta oli õhtuti pimedast klassiaknast vaadanud, kuidas parunessi riidest lahti võeti, kuidas ta peegli ees tanupaelu sidus, kuidas Elfi talle soojenduskoti vaiba alla jalutsisse seadis.

Arusaamatu oli üksnes, miks paruness hulk aega toas sihitult ringi käis, enne kui teki alla pugenes. Seda oli õudne ja erutav jälgida. Aga hiljem laskis preili ka magamistoa akendele luugid ette panna, et kooli lärm teda vähem häiriks ja kauem magada laseks.

Pärast gümnaasiumi lõpetamist polnud Reinhold enam kordagi tädi pool käinud. Saksa koguduse hooldusnõukogu oli ta tädi vanadekodusse paigutanud ja seal ta lõpuks surigi.

Reinholdi oli alles kuu aega hiljem palutud tädi asjadele järele tulla. Need olid kaanikestega tass ja koorekann, käsitöökastike ja rišeljööraam. Ning kullatud servadega kirikulauluraamat. Üksnes kahe vene hõberubla ja kuldkella müügist sai ta tühise rahanatukese.

Reinhold oli väärt paremat elu ja vajas rohkemat, kui ta omas. Ta vajas esialgu vähemalt kaht korralikku ülikonda, särkidest, kinnastest ja kaelasidemetest rääkimata. Ta vajas veel väga palju, et ennast hästi tunda.

«Mida te mõtlete, mu poiss?» küsis preili. «Te olete täna kurb.»

«Ma olen iga päev kurb, paruness,» vastas Reinhold naeratades. «Sest teie räägite aina sellest, et tahate sõita siit ära Saksamaale.»

«Ja see kurvastab teid?» küsis preili.

«Teile meeldib mind kiusata, paruness,» ütles Reinhold.

«Kuidas nii, härra Reinhold?» imestas Elisabeth Ulrike.

«Oh jätke! Teie ei hooli ju minust sugugi!» hüüdis Reinhold ägedalt ja piinatult: see luukere ähvardas enne koost pudeneda, kui taibata Reinholdi vihjeid.

Noormees laskus Elisabeth Ulrike ette põlvili ja pani pea ta sülle.

«Aga mina lootsin,» rääkis ta edasi, «et ma teile veidikenegi midagi tähendan.»

Siis pihtis ta parunessile, kuidas ta juba koolipoisina oli hinge kinni pidades preilit koolimaja aknast õhtuti salaja jälginud.

Elisabeth Ulrike ehmus peaaegu surnuks.

«Aga ei!» hüüdis ta kõlbla häbiga. «See ei või olla!»

«Teil oli apelsinivärvi ööjakk,» ütles noormees.

«Õigus,» sosistas Elisabeth Ulrike.

«Ja teie öökleidil olid ka apelsinivärvi paelad.»

«Te nägite?» hädaldas Elisabeth Ulrike. «Te nägite mind niimoodi?»

«Jah. Igat moodi.»

«Aga kardinad olid ju ees!» hüüdis preili.

«Mitte alati, paruness. Suvel te ei lasknud neid ette tõmmata. Alles siis, kui te juba magasite, tuli proua Elfi ja tegi seda, et valgus teid hommikul liiga vara üles ei ärataks.»

Paruness langes seljaga vastu toolikorju ja ahmis õhku.

«Ma olen süüdi, ma tean seda,» ütles Reinhold. «Ma armastasin teid juba koolipoisina. Mis ma võin sinna parata!»

Ootamatu armuavaldus oli preili Elisabeth Ulrike jalust rabanud. Ta oli loomult umbusklik, kuid nüüd ei kahelnud ta hetkegi selle noormehe siiruses. Ta oli vaid üdini vapustatud sellest kirglikust hoost, millest oli lugenud üksnes romaanides.

Järgmisel päeval teatas proua Elfi Reinholdile, et paruness tunneb end halvasti ega saa teda vastu võtta.

«Taevas hoia! Kas midagi tõsist?» Reinhold oli väga ehmunud.

«Ei vist,» vastas proua Elfi pisut vaenulikult.

«Aga arst?»

Elfi kehitas õlgu.

«Mis see arst aitab. Vanainimese asi, muud häda polegi.»

Reinhold kirjutas Elisabeth Ulrikele ahastava kirja. Ta palus andeks, et oli preilit oma armastusega heidutanud ning saatis talle kimbu punaseid roose.

Preili pidi mõnda aega voodis lamama, tal olid tasakaaluhäired ja tugev nõrkusetunne. Iga kord, kui proua Elfi ta tuppa õiendama tuli, käskis preili tal aknast välja vaadata.

«Seisab ilusasti teie akna all,» teatas proua Elfi.

Nende taaskohtumine erutas Reinholdi palju rohkem kui Elisabeth Ulriket: parunessil olid põsed jumestatud ja kulmud värvitud. See torakas otsekohe silma. Ka ei kandnud ta enam oma musta valge pitskraega kleiti, vaid puhvkäistega roosalillelist pluusi.

Magamistoa uks polnud suletud. Reinhold võis näha enda saadetud, juba mustaks kuivanud roosikimpu parunessi öölaual.

«Jumalale tänu,» ütles Reinhold. «Et olete jälle terve ja näete välja nii värske ja veetlev.» Reinhold langetas pikad ripsmed ja punastas.

Elfi tõi tee.

«Lubage, et ma serveerin,» ütles Reinhold ja paruness saatis Elfi ära.

«Hästi lahjat,» palus preili.

Reinhold valas teed ja ulatas talle tassi.

«Kuidas te mind ehmatasite,» ütles ta.

«Kunas?»

«Kui haigeks jäite. See oli minu süü, ma tean.»

«Jäta, Reinhold,» ütles paruness õrnalt, teda sinatades.

Noormees kargas toolilt, et preili käsi suudelda.

«Kallis,» ütles Reinhold tänumeelselt.

«Kuidas sa vahepeal oma aega veetsid?» sosistas paruness, sisemisi võbinaid maha surudes. Tal oli plussiväel harjumatult jahe.

«Ei kuidagi. Päevad venisid talumatult. Igatsesin meie õhtuid. Seisin su akna all.»

Nii möödus ka talv.

Reinhold luges Elisabeth Ulrikele Novalise ja Tiecki tundlevat luulet.

«Ah, see on ilus,» ütles paruness. «See on ütlemata imeilus.»

Kaks korda nädalas käis juuksur Elisabeth Ulriket kammimas ja puhastas riisipuudriga ta juukseid. Ka ilmutas paruness soovi lasta õmmelda mõned uued kleidid. Ent Reinhold laitis selle mõtte ära. Tema arvates olid parunessi rõivad kõik veel äärmiselt kaunid ja hinnalised.

Elisabeth Ulrike jäi sellega kõhklemata nõusse, talle ei meeldinud kaasaja moed mitte sugugi. Ning ta laskis oma garderoobi ainult kohendada ja värskendada, pitse ja paelu uuendada.

Ta väsis kiiresti ning jäi sageli poole sõna pealt tukkuma. Kuid ta uni oli lühike, kõigest viis kuni kümme minutit.

«Kas ma magasin?» küsis ta silmi avades.

«Ei, mu armas,» vastas Reinhold. «Sa olid ainult pisut väsinud.»

Kevadel meelitas Reinhold parunessi rohelisse sõitma. Ta rääkis talle romantilistest metsalagendikest ja ilusatest paikadest kahele armunule.

Nad sõitsid voorimehega linnast välja, jätsid ta ootama ning jalutasid kahekesi metsarajal. Reinhold hoidis parunessi pea kohal päeva-varju ja toetas teda käe alt. Kui nad leidsid mõne ilusa paiga, kuhu maha istuda, läks Reinhold voorimehekalessist preilile patju tooma. Ta ulatas talle toidukorvist saiakesi ning noppis põllulilli. Värske õhk mõjus preilile rammestavalt. Ehkki ta kiitis:

«Ah, see on ilus! See on ütlemata imeilus,» tuli Reinholdil õige pea ta troskasse tagasi kanda. Noormees surus preili tugevasti oma rinna vastu ja tundis, kuidas neil mõlemal süda ägedalt tagus.

Elisabeth Ulrike oli minestuse lävel. Ju ta oli õnnelik, sest muidu poleks ta ühel järgneval päeval Reinholdi üllatada tahtnud. Tal oli seljas sügavalt dekolteeritud roheline taftkleit, mida ta oli kandnud vähemalt nelikümmend aastat tagasi.

See pidi midagi tähendama.

«Ma olen otsustanud,» ütles ta Reinholdile, kes oli ära kohutatud parunessi poolalastusest, ta lamedatest rindadest ja perekonnaehetest.

Magamistuba oli lõhnastatud, kõikjal seisis lilled ja voodi oli üles tehtud.

«Ei, ei!» hüüdis paruness heitlikult. «Mitte täna!» Ta oli täielikult pea

kaotanud, ei teadnud, kuidas olla või toimida. See, mis pidi tulema, kohutas teda, aga pani ühtlasi seda ka tahtma.

Reinhold oli samuti segadusse sattunud, tal puudus selgus, kas paruness tahtis tõega või ei tahtnud selle silmapilgu edasilükkamist. Lõpuks ütles preili, et ta soovib ainult seaduslikku sidet.

Seega olid pulmad otsustatud ja mõlemad hingasid kergendatult.

Et neid laulatati maakirikus, selleks oli mitmeid põhjusi. Pruu nägi peigmehe käe kõrval välja väga uhke, valges pitskleidis pika šlepiga ning looriga peas.

Pruudililledeks olid parunessi lemmiklilled, kevadised maikellukesed, kuid kimp tuli enne laulatust roosidega asendada, sest preilil hakkas maikellukeste lõhnast pea ringi käima. Reinhold läks mure pärast endast täiesti välja, kuid proua Elfi aitas parunessi nuuskiiritusega jalule.

Kaks nädalat elas noorpaar parunessi maamõisas. Nüüd joodi õhtuti teed mõisamaja võõrastetoas, päeval aga rahmeldas Reinhold mõisa asjadega, mis olid uskumatult korrast ära.

«Sul pole minu jaoks enam üldse aega,» kurtis proua Elisabeth Ulrike. Reinholdi ära olles tukkus ta või imetles laulatussõrmust oma süles lebaval käel.

Reinhold soovitas mõis maha müüa ja raha kasulikumalt paigutada. Kuid paruness ajas vastu.

«See on minu eisiisade pärusmõis,» ütles ta uhkesti.

«Ta on väga lagunenud,» seletas Reinhold. «Ja nõuab kulusid rohkem, kui sisse toob.»

«Mis siis. Aga seda me ei või teha.»

Reinhold ei käinud peale, sest tema polnud siin peremees. Kogu kinnisvara, kaks kivimaja ja mõis kuulusid endiselt ainult Elisabeth Ulrikele. Reinhold oli abielludes ise nõnda soovinud, et parunessil ei tekiks vähimatki kahtlust tema omakasupüüdmatuses. Samuti, et väljastpoolt ei saaks keegi talle midagi ette heita.

Reinhold lõpetas oma toimetused alati nii hilja, et paruness jäi teda oodates magama. Hommikul jutustas Reinhold, kuidas ta oli oma magavat abikaasat silmitsenud, raatsimata teda äratada ja tülitada.

«Ah, see on ilus!» ütles abikaasa õrnusest liigutatud proua. «See on ütleмата imeilus.»

«See on ilus seksilugu,» ütles Meiler. «Aga siis tappis Reinhold parunessi ära.»

«Oh ei! Mispärast!» protesteeris Saskia. «Te räägite nii, nagu oleksite ajalehtedest halbu kriminaalromaane kokku lugenud. Milleks tal seda oli vaja teha?»

Paruness suri nangunii. Saksamaal. Ta sõitis sinna Hitleri kutsel ja Reinhold pidi talle otsekohe järgnema, kui ta oma naise volikirjaga oli lõpetanud kogu varanduse müügi formaalsused.

Proua Elisabeth Ulrike saatis talle Posenist õrnu ja ahastavaid kirju, mis oleksid võinud kividestki vee välja pigistada. Ka proua Elfi sai talt eesti-saksa segakeelseid kirju, kus paruness kurtis, et oli paigutatud Poseni seeki, ühte tuppä kuueteistkümmene vastiku vanaeidega. Ja nende puust voodid olid põranda külge kinni kruvitud.

Ta kirjutab, et sureb igatsusest Eestimaa järele ning palus välja sel-

gitada, mis oli juhtunud tema mehe, härra Reinholdiga, kellest tal senini igasugused teated puudusid.

«Vaene paruness,» ütles Konstantin. «Mul on tast kahju.»

Kõik kiitsid Saskia artistlikku oskust, et ta parunessi ja Reinholdi täiesti nähtavaks jutustas.

Kuna tahteti jalgu sirutada, tehti lühike vaheaeg ja väike seltskond püünes kõrvalkupeedesse oma reisikaaslaste juurde.

Rong aga tormas otse kevadrohelusse ja öitsemisesse.

Riccardo rääkis, et Rooma uus jaamahoone olevat ilusasti ehitatud. Kõik soovisid, et nendele määratud hotell asuks võimalikult Rooma kesklinnas.

Seejärel tulid viis sõpra tagasi oma *scompartimentosse*. Rooma polnud enam mägede taga, ja Saskia andis jutujärje üle Märtenile.

KUUES LUGU

oli Märteni lapsepõlvest. Ta ütles lühidalt, et kavatseb rääkida oma elu esimesest vapustusest.

Veetsin oma lapsepõlvesüüed ema ja õega vanaisa juures maal. Tema oli, nagu mu vaarisagi, külakooli juhataja.

Suvisel koolivaheajal tegeles mu vanaisa ainult ühega — tegi puutööd. Tema meisterdatud olid kõik asjad majas, mille põhjapoolses osas asus väike töötuba. Võõrad, kes tahtsid koolijuhatajaga kokku saada, ei tulnud teda majast küsima, vaid seadsid sammud ikka otse töötuppa.

Mulle meeldis pealt vaadata, kuidas puu ta käes ajaks muutus. Vahel unustasin vaimustusest suu lahti ja vanaisa hakkas naerma. Ka mulle õpetas ta paljut, ta ei pidanud saamatutest lugu ja ütles ikka: «Töö näitab, kas sa oled õige eesti mees.»

Vanaisa juures käidi maailma ja küla asju arutamas, väga sageli ka nõu küsimas, sest vanaisast peeti suuresti lugu. Aga tema raputas pead ja ütles, et kellelegi nõu ei anna, küll aga võib ta oma arvamust avaldada.

Hoopis teine oli mu ema, unistaja ja liialdatult tundeline. Kui me murdsime õega niisama mõttetult mõne puuksa või rapsisime läbi pihurohukõrsi, sai ema pahaseks.

«Murrate, et maha visata. Misjaoks te niimoodi teete?»

Kord sai ta hirmus vihaseks karjapoiste peale, kes elusale kadakale tule otsa panid, nii et see nagu säraküünal maha põles.

«Vaata, et sina midagi säärast ei tee!» ütles ema mulle. Ja ma pidin talle töötama, et seda iial ei tee.

Kuulsin kord, kuidas vanaisa emale ütles:

«Sa ei jõua neid nagunii tegeliku elu eest hoida.» See käis minu ja õe kohta.

«Nii palju ja nii kaua, kuni mina suudan,» vastas ema.

See paljude tubadega vana hoone oligi kunagine külakool. Talviti kasutas vanaisa sellest ainult oma raamatutuba ja vanatädi Mari oma kambrit. Alles suvel, kui meie saabusime, sai maja elu sisse. Me võisime möllata, nagu jaksasime, võisime kas või pea peal käia, aga see ei jätnud mingit jälge, sest seal olid kõik asjad rasked, kindlad ja igavesed. Ainsad, mida me suutsime paigast nihutada ja segamini ajada, olid

vanatädi kaltsuvaibad. Aga tema ei pannud seda pahaks, olime seal ju ainult suvekuudel, kuid tema igatses meid, et oleksime aasta ringi.

Vanaisa juurde sõites mõtlesin rõõmuga, et näen Reksi. Ta läks ketis olemisest kurjaks ja üldse oli ta iseäralik koer, aga minule oli ta armas. Temaga ei tegelnud keegi, mina üksi kükitasin ta ette ja rääkisin temaga õrnasti. Reks kuulas, pea viltu, ja hakkas siis iga kord ägedasti haukuma. Ma ei saanud tast aru. Võib-olla kaebas ta mulle, et tahtis olla vaba nagu mina?

Teadsin läheduses karjapoissi, kelle koer oskas mööda redelit talle lakka järele minna ja magas ta kaisus. Ühel meie klassi poisil käis koer ajalehte toomas ja talvel rakendati ta kelgu ette. Igatsesin palavalt endale säärast koera. Teisel mu tuttavalt poisil oli peni väga kaval. Ta armastas pererahva ära olles nende voodis magada, ehkki teda keelati ja karistati. Aga kui ta teolt tabati, siis hakkas koer haigutama ja jäi jalapealt nohinal magama. Niipea kui noomitus oli lõppenud, krapas teesklesja püsti ja liputas rõõmsalt saba.

Reks ei olnud sinnapoolegi koer. Ta tundis mu ära üksnes seespool aeda, kui ma teda aga teiselt poolt tara hüüdsin, jäi ta umbusklikuks või pugus kuuti, saba jalge vahel. Arvatavasti olid talle varasest kettipanemisest psüühilised häired tekkinud. Peale selle oli Reksil kutsikana rumal komme vanatädi haigeid jalgu hammustada.

Ta oli tõesti iseäralik koer. Mõnikord pugus ta juba pooles päevas kuuti ja tuli sealt ennast välja ringutama alles järgmisel hommikul. Öösel võidi kas või maja ära viia, Reks ei teinud kuulmagi. Teinekord jälle sihkas ta öö otsa ketti lohistades edasi-tagasi, heegeldas ümber puu, kuni keti lühikeseks jooksis ja see teda pooma hakkas.

Reksi korinast heidutatuna tõusis vanatädi siis voodist ja läks ööaegu koera päästma. Reks muutus rõõmust täiesti ogaraks, hüppas vanatädile ninaga näkku, ja kuna ta oli väga tugev koer, kaotas vanatädi tasakaalu ja kukkus mitmel korral taguli.

Hoopis hulluks läks Reks siis, kui nägi õuel lapsi müramas, sest ta tahtis meiega kaasa joosta. Ja minul oli pööraselt kahju ja kurb Reksi üksinduse pärast. Ema ei lubanud meid talle isegi läheneda, aga Reks ei hammustanud. Ta viskus ainult suurest koerarõõmusest mu peale, sest ta ei mõistnud valitseda oma jõudu ja meid kõiki meile meelepärase mõõdukusega armastada.

Vanatädi Mari, kes Reksi toitit ja öösel teda lämbumisest päästis, oli koerast ära vaevatud ja tüdinenud. Vahel, kui ahel oli ta jalgu vigastanud, nuttis ta, ja lubas sellest peletisest lahti ütelda. Aga Maril oli hea süda, ja kui Reks juhtus kas või isutult söömagi, hädaldas vanatädi ta ümber ja oli päev läbi murelik.

Nii oleks Reks elanud oma loomuliku lõpuni ja vanatädi teda hooldanud, kirunud ja haletsunud. Vanaisa oli sellest kõrini tüdinenud ja lubas mitmel korral koera ära müüa, aga Reksile ei leidunud tahtjat. Juhtus hoopis teine lugu.

Ühel suvel, kui jälle vanaisa juurde saabusime, küsis ta järsult, miks ema ei teatanud meie täpset tulekupäeva. Nimelt saabusime oodatust varem. Ema solvus ja vastas, et võib lastega tagasi linna sõita, kui me vanaisale koormaks oleme. Vanatädi hoidus sellest kõnelusest kõrvale ja pühkis silmi. Jooksime õega toast tuppa ja nägime, et meid oli siin oodatud nagu alati, meie tulekuks voodid üles tehtud, lilled laual, põrandariided pestud, kardinad tärgeldatud.

Õde riputas end vanaisale kaela, tal oli eriline võim vanaisa üle. Mina

aga läksin õue Reksi juurde. Koer hüppas keti kolinal kuudist välja, tunnistas mind juhmit, saba sorus, ja puged arglikult kuuti tagasi.

Hüüdsin ja meelitasin, aga välja ta ei tulnud. Reksil olid jalgadel ja kehal suured haavandid ja ma tulin joostes tuppa sellest vanatädile rääkima.

«Vaene Reks,» ütles Mari. «Tal on mingi nahahaigus.»

Kui ema seda kuulis, andis ta meile otsekohe käsu Reksist eemale hoida.

«Mis haigus tal on?» küsis ema Marilt.

«Kui seda isegi teaks,» ütles vanatädi. Ta oli Reksi rohitsenud, aga miski ei aidanud.

«Võib-olla on kett need haavad hõõrunud,» arvas ta.

Imelik ja rõõmutu oli õhtusööök sel meie tulekupäeval. Vanaisa jõi tee ära ja läks kohe oma raamatutuppa. Vanatädi ei võtnud suutäitki toitu, aga meid sundis vägisi sööma kõiki häid asju, mis ta oli aegsasti meie tulekuks valmistanud.

Pärast läks Mari meie ema tuppa ja nad rääkisid kaua omavahel. Tahtsime ka nende juurde pääseda, aga meid ei lastud. Ema oli pärast Mariga rääkimist rahunenud ja leebe nagu alati.

Meid kamandati imelikult vara magama. Ajasime vastu, aga kui teki alla heitsime, tuli kohe uni. Ma arvan, et see tuli Mari rohukimpude lõhnast, värskest linasest pesust, sellest kodusest ja armsast maailmast, mis mõjus alati õnnestavalt ja rahustavalt.

Mind äratas õe hüüatus. Ta istus voodis ja hoidis varbaid peos.

«Kas sa ei kuulnud?» küsis ta minult.

«Mida?»

«Noh, pauku,» ütles ta.

«Sa nägid unes,» vastasin talle.

Väljas oli vaikne öö.

«Kuuled, kui vaikne,» ütlesin.

«Ei,» vastas mu õde. «Ma tean, et ma kuulsin pauku.»

«Mis pauk see oli?»

«Püssist lasti.»

Ma tahtsin ta üle naerda, aga kuulsin järsku õues hääli. Vaatasin aknast välja.

«Mis seal on?» küsis õde.

«Kedagi ei ole näha.»

Õö oli hele nagu ikka enne jaani.

Kõlas pauk.

See ehmatas meid koledasti.

«Noh näed,» sosistas mu õde nutuselt. «Kas ma ei öelnud!»

Siis kuulsime vanatädi hädaldamist. Imelik, et ta hüüdis:

«Issand, halasta! Ta ei ole ikka veel surnud.»

Me hüppasime voodist välja ning jooksime läbi tubade häälte suunas.

Õues Reksi kuudi ees seisis võõras mees jahipüssiga. Ta oli nõutu, ja näis, et ta ka ise ei uskunud oma sõnadesse, kui ütles:

«Nüüd sureb ta kindlasti.»

Reksi ennast näha polnud, mustas ainult kuudi auk. Keegi ei pannud meid tähele, kõik olid niivõrd erutatud.

Järsku ilmus Reksi pea august välja. Siis käpad. Ta suust nirises verd. Ta püüdis end abitult kuudist välja aidata ja vaatas arusaamatult meie poole, ja ta silmis polnud vähimatki etteheidet. Vanatädi hak-

kas valju häälega nutma, meie ema värises üle kogu keha, käed rusikas suu ees. Vanaisa hingas kiiresti ja vilinal.

Võõral mehel oli väga ebamugav. Ta vandus vaikselt omaette ja kurtis koera visadust, et see on alles noor ja tugev loom. Siis sihtis ta uuesti. Kõlas pauk.

Reks kiunatas ja kadus kuuti.

«Ongi korras,» ütles mees rõõmsalt, sest tal oli kole piinlik, et ei tulnud ühe pauguga toime. Aga just, kui ta seda oli öelnud, ilmus Reksi pea uuesti kuudi avausest välja.

Mees vandus vihaselt.

«Midagi ei aital!» Ja ta laskis uuesti Reksi pihta. Mu silme ees läks pimedaks, tundsin, et hakkab vajuma, et jalgadest kaob jõud. Ka mu õde hakkas karjuma. Me lasksime vastupanuta end tuppa viia ja voodisse panna.

Tõmbasin teki üle pea, ja kui ema püüdis mind rahustada, pötkasin käte ja jalgadega vastu. Olin nagu arust ära.

«Miks te tegite seda Reksile!» kisendasin ma.

Aga veel ei olnud Reksiga lõpp. Ei. Reks sai veel kaks laengut, nagu Mari hiljem nuttes jutustas. Koer pistnud pea kuudist välja, hinganud veel tükk aega raskelt, silmades valu ja vaikne mõistmatus.

Ka mina ei mõistnud: kõik olid vapustatud, ema väänas käsi ja hüüdis kogu aeg: «Oh issand, issand!» Vanatädi jooksis toa ja õue vahet, sest tal oli raske pealt vaadata Reksi tapmist, ja vaatamata ei suutnud ta ka olla.

Ja ometi toimus see kõik nende tahtel ja teadmisel. Vanaisa seletas hiljem, et tal oli oma õest kahju, kes koeraga palju vaeva nägi. Mari ise soovinud koerale head, sest ta ei kannatanud vaadata, kuidas Reks haavadesse löi. Vanaisa ei võinud arvata, et see loll püssimees hakkab koera haavlitega laskma. Kuul oleks ta korrapealt lõpetanud.

Tapeti, sest igaühel oli selleks põhjust.

Toppisin lina suhu, löin jalaga rahustajaid eemale. Ema seisis tassi suhkruveega ja värises. Mul oli tast järsku kahju ja ma hakkasin nutma. See tõi kergendust.

«Kus Meeta on?» küsisin. Vanaisa oli mu õe raamatutuppa viinud ja hoidis teda oma kaisus.

Mu rinnast oli nagu jalgadega üle trambitud, ta oli nii hell, et särgi puudutus tundus rinnale valus. Ma ei mõistnud: kõik olid ju head inimesed, kõik hädaldasid ja kaeblesid, olid ülimalt õnnetud sündinud teo pärast. Aga ometi lasksid nad ta tappa.

Olin siis kaheksa aastat vana ja arvasin, et sellest, mida olin öösel näinud ja mis ma inimestest teada sain, ei ole maailmas olemas enam midagi hirmsamat ja alatumat.

Roomas oli väga soe. Vaatasin kadedusega Altare della Patria väljakul vastutulevaid munki nõörsandaalides ja Trevi purskkaevu skulptuure jahutavas veemängus. Nad mõjusid seksist küllastatud ajas nagu süütused maalt. Päev läbi oli mul tahtmine jalad rahast säravasse Trevi vette pista. Elukaaslast otsijad viskasid sinna kaks ja lahutust soovijad kolm tšenteesimot.

Mina ei visanud midagi. See oleks nõudnud mult otsustamist. Teadsin, et ei suuda olevast ette vaadata.

Teel Rooma jäid kaunilt meelde piiniad, viinamäed ja oliivipuusalud. Küpressid. Üksikult seisvad lossid mägede jalamil. Jasmiinid ja roosid. Põllud, härjad, talupojad ning ei mingeid Hadrianuse ega Augustuse ajastuid. Vaid igavene ja tuttav pilt maast ja tööst.

Pärast seda kui Konstantin oli jutustanud loo konstituutsiast, läksime Meileriga vahekäiku suitsetama. Ütlesin talle aknast välja vaadates, et mu silmale on nüüd juba harjumatu näha mosaiigiks tükeldatud põllumaad.

Ta arvas, et ei saa sealjuures ka meenutamata jätta, millist hinda maksis meile maa ühendamine. Ehkki see oli ainuõige samm, tõi ta suurte võitude ja saavutuste kõrval endaga kaasa küllaldaselt inimtraagikat. Ja kuigi ajaloolisest seisukohast täiesti paratamatut, ei peaks me ometi sellesse suhtuma halastamatu ühekülgusega.

Rooma ei jätnud mulle enam nii selget mälestust kui tee Rooma.

Igavene linn jäi tabamatuks, kunstide ja ajastute labürindiks. Ta oli minu jaoks kõigepealt tohutu suur. Mis ta endast kujutas? Mida mõtlesid inimesed ärgates ja magama minnes? Kuidas olid lood nende usuga ja mida nad ideaaliks pidasid? Oli ju ometi hukkunud nii palju impeeriume ja langenud kroonitud päid. Kas roomlasi võis veel millegi üle imestama panna? Kas nad vaatasid maailma murega või irooniaga? Või vajasisid just suured rahvad teistest rohkemgi usku ja ideaale?

Tabasin end igatsemas pikki rongisõite läbi maa, mida ma vaataksin aknast, tundes mõnu suitsetamisest ja arutlustest.

Panteonis küsis Fevronia, mis auk see niisugune laekuplis on. Milleks, ja kas sellest vihma sisse ei saja. *Pedotto* kinnitas: oh ei, ei saja. Aga see ei suutnud Fevroniat veenda. Neid kuulates jäi mul märkamata Raffaeli pruudi Bibbiena haud ja Konstantin ei andnud seda mulle andeks:

«Teie ei pannud seda tähele?»

Villa Borghese muuseumis pühendati rohkesti kallist aega hermafrodiidi antiikskulptuuri tundmaõppimiseks, mis lamas seljaga meie poole. Tema pärast jäi Tiziani «Püha ja maise armastuse» vaatamiseks üksnes tühine viiv.

Lõpuks tundis osa inimesi, et nende moraalitundeid ja kunstiarmasust oli villa Borgheses solvatud. Ehkki hermafrodiit oli eksponeeritud nii silmatorkamatult kui vähegi võimalik. Otse nõnda, et teda ei pruukinud üldsegi mitte märgata.

Olin tähelepanelik. Kuulasin: siit tulid lövid sisse, siit vaatas Caesar. Siit lasti areenile vesi sisse.

Meiler ennustas järgmiseks päevaks vihma. Otsisin Colosseumis mõnda lahtist kivikildu. Mälestuseks.

«Te olete pessimist,» noomisin Meilerit, sest taevas oli üks üleni sinine säramine.

Meiler ütles:

«Olen muidugi. Keegi peab ju olema. Kui neid poleks, läheks optimism inimkonnale kalliks maksma.»

Ta ulatas müüri äärest maast tumehalli kivitüki.

«Sobib teile see? Või lõhkuda teie jaoks pool müüri maha?»

«Vaadake!» Näitasin talle kassi. Teda ei osanud ma küll kuidagi Colosseumiga seostada.

«Kas teie lootsite Caesarit näha?» imestas Meiler.

Kass oli samasugune hall nagu Firenze õlletoa *chellerinal*, ainult närakam. Igavese linna eikellegi kass. Võrdlemisi troostitu väljavaade olla eikellegi oma. Peaaegu niisama raske, kui olla kellegi oma.

Väljaspool Colosseumi sõitsid autod ja lonkisid inimesed, mis muutis kõik nii iseenesestmõistetavaks, et mul ei tekkinud mingit Flaviuste ajastu meeoleolu.

Fevronia kirjutas üles, et amfiteater mahutas viiskümmend tuhat pealtvaatajat.

«Milleks te ometi seda kõike üles märgite?» küsis Konstantin arusaamatult.

«Aga kas teie teate, kui palju mahutavad tänapäeva staadionid?» küsis omakorda Fevronia.

Konstantin ei teadnud.

Temale tuletas see ringtribüün meelde, et roomlased sõdisid oma naabritega, ihates rikkust ja maid juurde. Röövitud vili ja karielajad, mis linna kokku veeti, rõõmustasid roomlasi küll piiritult, kuid nad vajasid peale selle ka veel vaatamänge. Et jäägitult oma eluga rahul olla. Nemad tapsid inimesi spordilustist, nad vajasid läbitorgatud südameid ja verevalamist ideaalide ja rituaalide nimel.

Meiler ulatas mulle veel ühe tüki Colosseumi.

«Te arutate liiga palju,» ütles ta Konstantinile.

«Mõtlemine ja juurdlemine on inimkonna pahedest kõige ohtlikumad ja salakavalamad», ütles ta.

«Ärge kartke,» vastas professor. «Ma ei mõtle midagi uut välja. Kõik, mis mina mõtlen, on kõigile ammu teada.»

«Ja mis see siis oleks, mis ammu teada on?» küsis Meiler.

«Et roomlaste edu ja Rooma õitsengut on seletatud võimekate isiksuste juhtimisega. Kuid on veel üks teine versioon: näha Rooma õit-sengu saladust selles, et roomlased olid võimelised loobuma oma tava-dest ja harjumustest niipea, kui märkasid, et neid võib asendada palju parematega.»

Märten ilmus. Mingist põhjapoolsest müüriavast. Mulle näis, et ta otsis oma pilguga mind. Aga Konstantin tõstis käe üles ja viipas talle.

Sellest ajast peale, kui me Märteniga Milaanos ööd ära olime, hoidis Konstantin minust nagu kõrvale. See oli küll pigem tajutav kui märgatav. Ehkki professor oli äärmiselt peenetundeline, võis ta näost mõnikord välja lugeda kahetsust ja tuska. Siis, kui eelistasin ärakadumist ta huvitavale seltskonnale.

Aga ma tahtsin üksi jääda, et olla igal hetkel Märteni jaoks vaba. Mõtlesin iseenda kohta: nagu piibliloo neitsi lambiga.

Vahel ängistas mind väljapääsmatuse tunne. Ent ma ei suutnud midagi muuta. Ega vastu seista soovile teda armastada, selleks valmis olla. Mõtted tegelesid üha Milaano ööga ja üksikasjadega Firenzes. Kerisin mõtteid kord edasi, siis jälle tagasi, et uuesti läbi elada kas või hetkelisematki õnnetunnet.

Pojale ja mehele ei söandanud mõtelda. Nagu võiks selle läbi miski puruneda. Kuid unenäod ei säästnud mind. Nägin ühel ööl, et ruttasin koju, ning teadmata miks, tundsin kasvavat ärevust.

Õu oli päikeseline, otsekui magneesiumiplahvatuse käes, ja ma kait-

sesin oma silmi. Lootsin, et poeg mulle vastu tuleb, aga sel õuel jäi kõik ümberringi täiesti elutuks. Nagu fotol.

Majasein oli kaetud tiheda luuderohuga. Aknaid polnud, oli uks. Ma avasin ukse. Ja nägin keset tühja lubjatud seintega ruumi voodit, millel lamas põiki mu poiss. Omateada ma karjatasin, kuid häält ei kuulnud.

Ta lamas liikumatult, ta juuksed rippusid alaspidi ja tal olid pikad katmata jalad. Ärkasin üles. Kell oli neli. Und enam ei tulnud. Püüdsin ennast rahustada: et mu poiss polnud unenäos surnud, vaid magas.

Konstantin ulatas mulle kivitüki. Avasin peo. Niisiis, juba kolmanda jaoks.

Konstantin ütles:

«Mälestuseks langenud impeeriumi hiilgusest.»

Märkasin nimetissõrmel murdunud küünt ja külmavõpatus jooksis üle selja.

Mehed arutasid vägevate impeeriumide languse motiive. Et nad maid kokku ahnitsesid, vägivald, pettuse ja demagoogiaga neid oma pilli järgi tantsima sundides.

Aga kõik nende territoriaalsed ihad, mida nad ise isamaa-armastuseks nimetasid, olid maailma kaardil vaadeldavad ja häbitult näha.

Oli äärmiselt ebameeldiv tunne. Küsisin, kellel on küüneviili. Jälle läbis mind värin. Üks kaaslane pakkus maniküürkääre. Sain hetkeks toetuda kiviastmele, kui kohe jälle tuli üles tõusta.

Järgnes Rooma foorumi vaatamine.

Olin kolm aastat vana, kui nägin esimest korda ööpimedust, tähti ja kuud. Mind rabas muutus, mida ma mõista ei suutnud: kuhu jäi valgus ja mis on valgus? Mis on pimedus ja kust pimedus tuleb? Ma ei tundnud ära kodutänavat, kõige suuremat maja, kus asus toiduainete pood, ja maja, kus elasin.

Külm hilisõhtu oli, tee krudises ja lumi kiirgas kuuvalguses. Vahtisin, pea seljas, isa ja ema vahel taevasse. Tundsin, et koos, üksteisel käest kinni hoides, olin avastanud iseendale midagi ilmarvamata suurt.

Colosseumis tundsin jälle, nagu ma mõnikord tunnen, kuid aastatega oli nürinenud mu vastuvõtlikkus ja rõõmu väiksemaks muutunud.

Õhutu ilm tegi Meileri pahuraks ja kannatamatuks. Ning lubas tal ütelda kõigile sõbralikul viisil häbematusi. Nägin, kui vaevatud ta oli ja kui tuseselt ta silmi sulges.

«Miss Cook,» kiitis Meiler Fevroniat, kui see tahtis temaga oma ära-tundmise rõõmu jagada. Nimelt, et Tevere on sama mis Tiber, ning et ta peale selle veel jookseb ka läbi Rooma linna.

Tiber kandis endas oma kallaste värvilist peegeldust. Oleksin tahtnud istuda tema kõrvale maha. Polnud ju mõeldav käia temaga kõrvu, ta looklemised kaasa.

Minu enesetunne oli palju parem kui reisi alguses. Päike ei roitanud enam nii, et pikemast paigalseisemisest ümberkukkumise tunne tuli. Hommikuti leidis Fevronia, et mul on ärgates roosad põsed.

See huvitas mind. Kuid peegel seisis kummutil vastu valgust. Ehkki hotell juba üksnes oma asukoha poolest, ooperiteatri läheduses Via del Viminalel, pidi olema keskmiselt hea, levitasid toad kopitust ja olid nukkralt hämarad. Raskete puuvooditega ja suure kõleda kapiga, mille uste krigin luust ja lihast läbi löikas.

Iga kord, kui tahtsime huuli värvida, pidime kergitama kardinaid,

et valgust saada. Ja Fevronia tegutses suurima hoolega, enne kui ta suu sai tumepunase südame kuju. Mina hoidsin senikaua kardinat, et see alla ei langeks.

Fevronia pakkis lahti kohvri, paigutas pesu kummutilaekasse ja riputas kleidid kappi. Uurisin oma kokteilikleidi seisu. Kavatsesin ta mai-püha õhtusöögile minnes selga panna. Oleksin seda nüüd kohe teinud, kui ta poleks kortsus olnud. Kahju, kleit pakub ainult siis tõelist rõõmu, kui tema jaoks tuju on.

Roomas saime vanniga toa. Nüüd olin ma juba kogenud, et reisil pole see kaugeltki kõrvalise tähtsusega. Et kuumas vannis eest võis ära anda pool Rooma riiki.

Kui vesi jooksis ja mina riidest lahti võtsin, mõtlesin Moosesele. Michelangelo oli teda kujutanud pühaku asemel jõulise, patuse ja ohjel-damatu soojätkajana. Ent kui mõelda, et ta pidi rahvast peale käsu-laudade ka veel jõuga valitsema, siis võis Michelangeloga nõusse jääda.

Lamasin vannis, mõtlesin Moosesele ja oma musta värvi kokteilikleidile, mille lõige paljastas kogu selja. Reisi ajal ei tekkinud mul kor-dagi tema järele vajadust, nüüd läksin tast elevile.

Üks mõte ajas mind naerma. Mis siis, kui näidata Kleopatra suple-mist eesliipiimas? Laval on maha mängitud kõiksugu enesetapmisi ja mõrtsukatöid. Miks ei võiks lavale tuua midagi nii meeldivat kui kumblus. Ja need toredad õlid ja salvid, mis sellele järgneksid, võiksid levitada magusaid lõhnu otse vaatesaali. Ja kriitikud nimetaksid seda uue sõna asemel kunsti aroomiks.

Olin kaelani seebivahus, pea rumalusi täis, kui Fevronia muretsema hakkas.

«Mis on?»

«Ei midagi. Aga vannitoas oli nii vaikne. Arvasin, et teil halb hak-kas.»

«Vastupidi!» hüüdsin ma.

Sain aru küll, et Kleopatra osale mõeldes tegelesin ikka ainult väliste vahendite otsimisega. Et ma nägin seda pompoosselt, tagamaata. Aga mõnikord saab hoopis kõrvaline ja juhuslik tähelepanek tõukeks või võtmeks mingi rolli sügavamale avamisele. Mu meeled kogusid läbi-segi kõike, kas ma tahtsin seda või mitte.

«Ega te täna õhtul välja lähe?» küsis Fevronia lõunalauast kaasatoo-dud õuna hammustades.

«Lähen küll. Mis siis?»

«Mul on teile palve.»

«Jah?»

«Tahan oma sametkleidi lühikeseks lõigata.»

«Milleks? Pärast hakkab kahju.»

«Kurat temaga,» ütles Fevronia tusaga.

«Ja kuidas mina teid aidata saan?»

«Panen kleidi selga, teie lõikate.»

«Ei, seda ma ei julge. Võin ära rikkuda.»

«Mis seal rikkuda! Tuleb ainult vaadata, et alläär ühtlane saaks.»

Lubasin.

«Hea küll. Aga õhtul, kui tagasi tulen.»

Mõtlesin seda ausalt, ja mul oli hiljem kahju, et petsin teda, sest Fevronia oli mind poole ööni oodanud.

Päev läbi olid kõnelnud me jalge all läbisegi kõiksugu ajastud ja müüdid, avanenud ees ja taga liigilust koormatud saalid ja seinad.

Tulime Märteniga õhtu eel Trinità dei Monti kiriku ette, et vaadata sealt alla treppidele, kus asaleade roosavalge-punane väli kuulutas kevade taastuleku päeva, lilledepüha Primavera.

Hämmastav, kui erinevalt meist kumbki seda nägi. Märten ütles:

«Just nagu riiklikud matused.»

«Ei, miks ei meeldi,» ütles ta, «aga kõik liigtore lülitab tunded välja.»

«Sa rikud mu tuju,» kaebasin. Sest mina polnud sellest lillepuumetsast midagi ilusamat näinud.

«Kas sulle tuuakse palju lilli?» küsis Märten.

«Ei, oh ei. Reaetendustel väga harva. Kui ehk mõned öied.»

«Siis esietendustel?»

«Sügisel teen Kleopatrat.»

«Jah, sa rääkisid.»

«Kunas ma rääkisin?»

«Firenzes. Sillal.»

Õigus küll.

«Eks ole, näitlejat kujutletakse enamasti peegli ees, jalge ümber lillekorvid ning ukse taga murdu austajaid. Kuidas sina mõtled?»

«Mina ei mõtle kuidagi. Ma pole sellele kunagi mõelnud.»

Üks tüdruk jooksis mööda astmeid asaleade vahelt üles ja kõik, kes vastu tulid, jäid teda vaatama. Laia kübara all elustasid ta paksult mingitud lapsenägu ainult suured ja soojad silmad. Ta võis olla roomlastele hästi tuntud diktor, mannekeen, filmitäht või lupa.

Märten oli märganud üksnes ta ebaloomulikult punaseid põski. Panin käe naerdes ta õlale.

«Kas ma ütlesin mööda?» küsis ta.

Hispaania väljakul hakkasid Primavera püha vana kombe kohaselt laulma kolm noort kitarri. Nad laulsid suletud akna poole ja alles kolmanda serenaadi lõpul ilmus aknale tütarlaps. Poisid paljastasid pea ja tegid talle sügava kummarduse. Sinjoriita tänas neid rahulikult ja väärikal kombel ning kadus pärast seda otsekohe aknalt.

See ei olnud tänapäeva tantsupõrandate stiil. Oo! Ja kui tänulikud olid roomlased neile selle anakronismi pärast.

«Neil on kõik alles ees,» ütlesin selle tüdruku ja poiste kohta.

Märten toetus balustraadile ning jälgis inimeste voolu lillevälja vahele vabaks jäetud treppiosal. Tal polnud harjumust liigset öelda.

Märten rääkis üleüldse vähe. Võib-olla oli talle Meileri ja Konstantini maailm võõras, võib-olla polnud tal sesse midagi omalt poolt lisada. Nägin, kuidas teda vahel tüütasid meie viljatud arutlused ja teravmeelitsused, millela kunstirahvas läbi ei saa.

Kuid ma olin veendunud, et Märten mõistis paremini nähtuste olemusse tungida ja läks oma järeldustega kaugemale kui meie.

Lonkisime Kapitooriumil.

Oli juba ammugi magamaheitmise aeg.

Üksikud aknad valvasid veel Primavera tulekut.

Kaks noort hunti lõhkus joosta võre taga aiakeses.

«Mis sinu emaga juhtus, Sass?» küsis Märten.

«Ta leiti tiigist. Suutsin teda mõista alles paljude aastate pärast.»

Need olid lühikesed noored hundid, helehalli värvi. Kutsutasin neid ligi.

«Sul ei ole neile midagi anda? Mul ka ei ole. Kui kahju.»

Hüüdsin neid tasa, aga hundid ei pööranud sellele vähimatki tähelepanu ja lasksid endiselt mõttetut jooksu oma sissetallatud rajal edasitagasi. Nagu mõne inimese jutt.

Mu ema jäi varakult leseks. Ta polnud veel kolmkümmend viiski, kui mu isa suri. Me käisime koos igal pühapäeval kalmistul. Aga sõja ajal ilmus talle järsku austaja. Ema vajas tuge, aga mina suhtusin sellesse nagu jäledaimasse reetmisesse: kuidas võis ema armastada veel kedagi peale minu ja isa.

«Märten, lapsed on oma vanemate vastu enamasti julmad.»

«Mina ei olnud,» ütles Märten.

«Võib-olla, et sina ei olnud.»

Aga mina olin. Valutasin enda valusid: meie laps oli surnud. Märten jäljetult kadunud. Ja siis see Šnurke, kes tahtis mu ema minult ära võtta. Iga kord, kui Klaus meile tuli, nägin ma ema silmis ootusrõõmu.

«Sinu Šnurke tuli,» teatasin talle.

«Misjaoks minu?» ütles ema kohmetult.

«Kelle siis?»

Šnurke polnud Klaus'i perekonnanimi, ma hüüdsin teda nõnda nime naeruväärse kõla pärast, et emale haiget teha. Käitusin ka Klausiga jämedalt ja lükkasin ema lepituskatsed raevunult tagasi. Kuigi ma samal ajal rängalt kannatasin, et olin ema solvanud.

Klaus oli temast noorem, ilus mees, ja seda peab ütlema, et ta hoolitses ema eest hästi.

Pärast, kui selgus, et Klaus oli inimestega kupeldaja, kaotas ema end täiesti. Ma nägin küll, mis temaga toimus, kuid ei pääsenud talle ligi. Ta soovis üksi oma vapustusest üle saada. Kuid ei suutnud.

Kord, kui töölt tulin, ootas mind soe toit nagu igal eelmiselgi päeval meie kollases ahjus. See oligi viimane kord. Nagu jumalagajätt. Kirja asemel.

Oh, see kollane ahi, see kollane ahi. Läbi kogu mu elu.

Huntide rahutus muutus talumatuks, nende meeleheitele ajav nüri jooks. Nad ei teadnud, et nad olid sümbolid ja pigid seeõttu kogu oma elu vanglavõre taga maha jooksmas. Selleks, et roomlastele meenutada lugu huntide esiemast, kes Romulust ja Remust imetas.

«Kas Klaus oli sakslane?» küsis Märten.

«Ei. Ei olnud sakslane.»

Ta vahtis pingutatud näoga läbi puurivõre.

«Minu ülesandja ja minu esimesed ülekuulajad polnud ka sakslased,» lausus ta.

Ütlesin Märtenile, et eestlased pole oma ajaloo vältel kunagi osanud ennast säilitada ja kokku hoida, vaid on ikka valmis olnud ligimesele auku kaevama. See polnud meile enestele mingiks uudiseks, aga seda sama oli Märtenile laagris ütelnud üks prantslane.

«Teie häda,» ütles ta, «seisab selles, et te peate end üleval kui suurrahvas, aga niisugust luksust ei tohiks te endale lubada.»

«Lootusetu,» ütles Märten.

Ei, meie vist ei osanud koos olles rääkida ainult enestest. Ometi teadsin ma, et pole kedagi, kes mind rohkem armastaks kui Märten.

«Sa pole mulle öelnud: «Ma armastan sind», ja mina pole sinule

seda öelnud.» Võtsin ta ümbert kinni ja naaldusin tugevasti ta vastu. Märten polnud tõrjuv, kuid ta käed ei tõusnud mind embama.

«Sa pead otsustama, Saskia,» ütles ta.

Pöördusin ära ja surusin näo vastu puurivõret.

«Kas sul tõesti ei ole neile midagi anda?»

«Ma ei pane lõunalauas kotlette vestitaskusse,» lausus ta tighedalt. Siis tõmbas ta mu puuri küljest lahti.

«Kuulsid. Sa pead otsustama.»

Ma ei saanud rääkida. Ei teadnud, mida pidin talle vastama.

«Mul ei ole sulle palju pakkuda.»

«Aga mis sul on, Märten?»

Ta laskis mu oma käte haardest vabaks.

«Mitte midagi,» lausus ta lüüasaanud ilmel. «Aga sa pead otsustama.»

Olin temasse otsatult kiindunud. Olin täis haledust enda vastu.

Kui ma suures puuvoodis ärkasin, nägin kohe sametkleiti. See oli heidetud üle tugitooli.

Fevronia seisis akna all öösärgi väel, kardinasaba peos, ja vaatas minu poole tagasi. Valguses helendasid ta ülahuulel udemed nagu kullapuru.

«Kui ilus ilm!» ütles ta rõõmu tundvalt.

Soovisime teineteisele häid maipühi. Ta ei olnudki pahane, et ma ei aidanud tal kleiti lühemaks lõigata. Ta oli sellest mõttest loobunud.

«Pole vaja. Las jääb sedasi,» ütles ta.

Kohendasin patju selja taha kõrgemaks ja süütasin mõnuga sigareti. Fevronia avas akna ja alustas oma igapäevast hommikuvõimlemist. Ma ei tahtnud seda pealt vaadata, aga pidin kuulma, kui raskelt ta hingas ja kuidas ta luud naksusid.

Ma silmitsesin Colosseumi kivitükke öölaual.

«Täna näidatakse meile paavsti,» ütles Fevronia. Ta jätkas harjutusi voodis selili.

«See on kõhulihastele hea,» seletas ta vabanduseks. Seejärel sõi nagu krimpsutamata pool sidrunit ära ning läks duši alla.

Päikesevalgust langes põrandale ning tuba oli täis sidrunilõhna. Nii-moodi hakkas see tuba mulle isegi meeldima. Oleksin hea meelega siin ühe päeva lihtsalt niisama maha laiselnud. Aknast välja vaadates tundusid mulle roomlased all tänaval juba sel varasel hommikutunnil pidulikena.

Ma ei teadnud, kas kinnitada pluusikraele märtsikellukesekimp. Pidin selle esmalt üle vaatama.

Riccardo säravvalged mansetid välkusid varrukasuudes ja sügavpunane lips siras rinnal. Ta õnnitles meid töörahva püha puhul. Seda tähistavat ka katoliiklased kui püha Joosepi püha, kes oli oma ametilt puusepp.

Riccardo lubas meid päeva esimesel poolel viia Gianicolo künkale, et imetleda vaadet Roomale, ning sealt jumalateenistusele Püha Peetri kirikusse.

Hommikusöök jäi päeva tähtsusele vaatamata samaks mis alati: kolm

loogasaia kohvi kõrvale. Paar liistakat juustu ja vorsti ning toosike apelsinimarmelaadi.

Konstantin määris pooleks lõigatud saia vahele võid ja rääkis möödunudõhtustest muljetest Corso d'Italiaal, kus nad Meileriga otsisid vana Rooma linnamüüri.

«Ja kuidas see müür oli?» küsisin nokkivalt, kuna nad olid seda eelistanud tulesäralisele elegantsele Corsole. Laua teises otsas, kus Meiler jutustas, kostis naerupahvatusi.

Taheti õhtust programmi teada.

«Teil on vaba õhtu,» ütles Riccardo.

Tekkis pahaendeline vaikus. Siis läbisegi rääkimise segadus ja kae-vete kära. Mida teha Roomas pühade ajal tühjavõitu taskuga? Firma polnud meile mingit ajaviidet planeerinud. Riccardo tõstis käed, et meid rahustada.

«Pidage!» ütles Riccardo. «Ma helistasin firmale. Teil tuleb täna hea õhtusöök ja hea vein.»

Grupivanem telefoneeris saatkonda, et nõuda kutset nende maipühade vastuvõtule. Lubati saatkonna ametniku kohalesõitu. Riccardole öeldi sõidust Monte Gianicolole ära. Istusime hotelli võrastetuppa ootama. Lappasime ajakirju. Mehed ei hoolinud korsettide vaatamisest.

Tunni aja pärast teretas saatkonna töötaja meid südamlikult kättpidi ja õnnitles maipühade puhul. Nihutasime oma toolid ringi ta ümber, kuulasime viisaka huviga ära ta Itaaliat tutvustava ülevaate ning tänasime aplausiga. Rohkemat ta meie jaoks ei suutnud teha. Saatkond pidas oma eelnevalt kutsutud külalistega pidu linnavälises suvilas. Ja kuna Rooma transport püha puhul ei töötanud, saatkonnal aga puudusid meie jaoks liiklusvahendid, tuli sellega kui paratamatusega leppida.

Meie grupivanema löi säärane elegantne äraütlemisviis vaost välja ja ta haaras kõige äraproovitud relvad: lubas koju saabudes kaevata.

Saatkonna töötaja jättis talle selle õiguse, istus autosse ja sõitis minema. Seejärel astusime ka meie ammu ootavasse autobussi ja sõitsime Pius XII väljakule. Kui me kohale saabusime, läks ilm äkki pimedaks. Hakkas sadama jämedat vihma. Meileri ennustus oli täide läinud. Üle Püha Peetri platsi jooksid vihma all kirikusse hilinevad roomlased. Ja meie.

«Sinjooa,» sosistas Riccardo minule kõrva. «Kui suur on teie arva-tes see Püha Vaim?»

Tõstsin silmad *pedotto* sõrme suunas, mis osutas aknale maalitud tuvile.

«Ei tea.»

«Tema tiibade laius on meeter seitsekümmend viis sentimeetrit,» sosistas Riccardo.

«Oo!» tähendasin sügavamõtteliselt. Arutasin endamisi: on seda vähe või palju? Tahtis Riccardo mind sellega üllatada või polnud ta rahul ja soovis veelgi suuremates mõõtmetes Püha Vaimu? Noogutasin tänulikult. Et Riccardo oli mu tähelepanu sellele juhtinud.

Saabusime liiga hilja, jumalateenistus oli juba lõppenud. Paavst seisis Bernini tabernaakli all ja õnnistas usklikke. Nüüd tajusin mõõtude tegelikust. Kui Püha Vaim tundus siin väikese tuvina, siis võrdusid tuhanded inimesed käputäiega.

Keegi hingas mulle kuklasse. Püüdsin asjatult ettepoole pääseda, vabaneda selja taga seisjast.

Järsku puhkes käteplagin nagu tuviparve õhkutõus. Neli vanas šveitsi kaardiväe mundris ihukaitsesõdurit olid üles tõstnud kandetooli ja nüüd nägin Paul VI üsna lähedalt. Ta rahumeelset naeratust ja õrna jumega lahket nägu.

Ta jagas õnnistust ja kõik vaatamisväärsused jäid ta käe varju: kiriku kolossaalsed mõõtmed, pühad säilmed, aarded ja Püha Vaim. Vaadati ainuüksi tema ilusaid naiselikke käsi, nende plastilisi liigutusi, seni kui ta kõrgel inimeste peade kohal toolis hurraahüüete tormis ära kanti.

See oli etendus. Nii seda võetigi.

Vihm oli vahepeal lakanud.

Parkimisplatsidel käivitati musttuhat väikest autot, enne kui aeglase toimega turismibussid hääldes said. Hüplesime üle lompide oma sõidukit otsides, see oli vahepeal kohta vahetanud.

«Imperos» ootas võõras mees, keda ma kohe ära ei tundnud. Kõndisin tast mööda portjeelt toavõtit küsima.

«Sinjooora, teiega tahab kokku saada keegi härra,» ütles võtmehoidja ning juhatas võõra juurde.

«Tere,» ütles mees eesti keeles. «Sa ei tunne mind ära, Saskia?»

«Miks ei tunne.»

Ta silmadesse tuli rõõm.

«Elad sa Roomas?»

«Mõnda aega,» vastas Andres. «Ajutiselt.»

«Kust sa teadsid mind siit otsima tulla?»

«Tuleb sul sellest pahandusi?»

«Mine nüüd oma jutuga!»

«On sul aega? Tahaksin väga rääkida.»

«Praegu algab lantš.»

«Lähme, sööme kusagil koos.»

«Arvad?»

Ütlesin, et tahan ka oma sõbra kaasa kutsuda.

«Teid ei lubata üksi käia?»

Ta nägi mu nägu ja vabandas:

«Anna andeks, kui see sind pahandab. Aga mina tahan ainult sinuga rääkida.»

«Olgu nii.»

Andresele meenusid kommikarp ja tsellofaani pakitud lilled, mis lebasid toolil. Viisin need üles tuppa.

«Issand!» hüüatas Fevronia. «Jälle uus kavaler.»

«Ei ole. Üks tuttav näitleja.»

Palusin Fevroniat lillede eest hoolt kanda, muretseda toatüdrukult kogukam veenõu. Need olid ebatavaliselt suured, kullakarva roosad tulbid.

Andres tegi ettepaneku süüa lähemas restoranis. Mõistsin, et see ei saa olema eriti suur asi koht, aga tegelikult oli seal väga kena. Vihma jäljed olid kadunud, kruusane põrand kuivanud ja me võisime istuda siseõuele, purskkaevu lähedusse.

«Noh?» küsis Andres mu arvamust.

«Kena,» ütlesin.

Toit jäi tema valida, mul pole kannatust selle jaoks. Näis, et ta teadis juba varem, mida tellida.

«Tore, et sinuga kokku saime,» sõnas ta sissejuhatuseks ja mind uuri-

des. Arvasin, et ta minu kohta midagi ütleb, aga ta küsis hoopis, kuidas mulle Itaalia meeldib.

Ütlesin: «Ilus maa.»

«Nojah,» sõnas Andres hooletult.

«Ja kuidas Tallinn on? Palju muutunud?»

«Ikka on.»

«Ehitatakse kõvasti?»

«Kõvasti.»

«Venelasi on palju?»

«Palju.»

«Mis?» küsis ta jahmunult. «Kuule, mina pole nuhk! Tahan lihtsalt tõe teada, seepärast küsingi.»

«Küsi, küsi,» vastasin lahkelt. «Mina jälle ei saaks riigisaladusi reeta juba ainuüksi sellepärast, et ma neid ei tea.»

Andres kogus end mõnda aega ja vaatas mulle üle laua näkku.

«Kas minu kodutänav on veel alles?»

Küsisin, kus ta elas.

«Vabriku tänaval.»

«See on nüüd Rabtšinski tänav.»

«Kes see on?»

«Revolutsionäär.»

Jälle vajas ta mõtlemiseks aega.

«Aga muidu on ikka samasugune?»

«Ikka samasugune.»

Ta noogutas.

Mööda pergolat rippusid alla glütsiiniate lillad kobarad ja lõhnalained uhkasid meieni. Rööpasin klaasi tühjaks ja asetasin lauale. Maitse- sin salatit. Pikantne segu lihast, vürtsidest, kurkidest ja majoneesist. Kõik tuttavad ained, aga maitse oli uus.

«Käid sa siin söömas?»

«Mõnikord.»

«Ära enam midagi juurde telli,» palusin. «Ma ei jõua nii palju süüa. Aga kohvi ma jooksin küll.»

«Tore,» ütles Andres. «Ja veini.»

Siin oli tõesti kena istuda. Purskkaevu joad tungisid üles konnakarpide ja merekivide vahelt ning levitasid veelõhnalist jahedust. Inimesi istus parajalt. Mõned tähtsad puusakad mehed noorte daamidega.

Andres küsis meie teatri kohta. Mida me mängime ja kas Heinike ka veel kaasa teeb. Ütlesin, et ta on rahvakunstnik, esineb ka filmis ja televastustes. Ning tundsin siis ebamugavust oma hooplevast toonist. Andres polnud seda märganud, vaid ütles imetlevalt:

«Ohoo!» Ilmselt tegid teated Heinikesest talle rõõmu.

«Aga sina ise?»

Mina? Mida ma oskasin enesest rääkida? Kes söandaks oma töö kohta öelda: nii hästi kui mina ei tee keegi, sest paremini teha pole võimalik.

Küsisin, miks ta pole Heinikesele kirjutanud. Heinike oli Andrese naine.

Ta kehtas õlgu.

«Kartsin, et teen talle halba. Kuidas ta elab?»

Andres lootis kuulda hoopis muud, kui mina vastasin:

«Hommikul ärgates haarab ta otsekohe huulepulga järele ning on kohe vormis.»

«Ah, tal on siis ikka veel see komme?» lausus Andres heldinult. Aga

minule tuli see uudiseks. Arvasin, et see kuulus Heinikese hilisema aja eneseilustuse perioodi.

Cameriere tõi kohvi.

Päris kindlasti olid Andrese juuksed värvitud. Aga ilus mees oli ta veel edasi, mehise kangelase välimusega. Natuke väsinud, natuke eneseirooniline.

«Mida sa Roomas teed, kui sa siin ei ela?»

«Sain filmis osa.»

Ta raputas pead, kui tahtsin sellest lähemalt teada.

«Väike tühine osa. Võtsin ta vastu. Varsti on võtted läbi.»

«Ja siis?»

«Siis söidan tagasi Pariisi.»

«Ja siis?»

«Siis näeb. Hakkan jälle uut väikest tühist osa kuulama.»

Õrnalt sätendava koega tume ülikond rõhutas ta keha saledust ja laiu õlgu. Ta tabas ära mu hindava pilgu.

«Ma ei ole see tüüp, mis praegu moes on. Nad tahavad pikajuukselisi naiselikke poisse. Ja et näost vahiks vastu alghariduse valgus.»

«Ohoo! Ole oma sõnadega ettevaatlik! Vaimne üleolek pahandab inimesi alati kõige rohkem.»

Ma poleks tohtinud niimoodi naerda. Andresele tähendas see, millele ta kergelt vihjas, eksistentsi. Aga mina pelgan teiste kurbi pihtimusi.

Ta kummardus laua kohale ja vaatles oma käsi.

«Anne on kaduv nähtus,» ütles Andres. «Selleks et õigel ajal maksusele pääseda, vajab ta soodsaid tingimusi ja väljavaateid. Aga mina olen väsinud, Saskia, olen ära kulunud.»

Mina polnud see õige isik, kes oleks talle meenutanud Voltaire'i sõnu. Et sellessinatses maailmas püsitakse ainult väljatõmmatud mõõgaga ja surrakse, relv käes. On ju nagunii maailm enesemaksmapaneku julma võitlust otsast otsani täis. Ütlesin ainult lohutuseks:

«Eks me kõik kulu.»

«Kui sa teaksid, kallis Saskia, kui hea meel on sind kuulata ja eesti keelt rääkida,» ütles Andres tundeliselt.

«Kas sa koju ei igatse?»

«Ja kuidas veel!»

«Mis sind siis takistab tulemast? Kas minevik ei luba?»

Ta tegi ägeda žesti, peaaegu et oleks veiniklaasi ümber ajanud. Ütles, et tal pole vähimatki põhjust oma minevikku häbeneda. Välismaale pages ta saksa sõjaväkke värbamise eest ja imestas, et mina seda ei teadnud. Ma tõesti ei teadnud. Heinike vältis neid teemasid, sest ta ei tahtnud tunnistada, et ootas pikki aastaid Andrest tagasi.

Ma ei hoolinud teiste isiklike asjade teadmisest, kuid küsisin siiski.

«Oled sa abielus?»

«Olin. Isegi kaks korda.»

Seega kolm. Heinike oli ju esimene.

Purskkaevust tuiskas meieni veepiisku. Mu näole ja ühele käele.

Üks Andrese naistest sai surma, teine jooksis minema noore habemikuga.

«Eks sa hüüdnud talle: «Karda Othello rusikat!»»

«Mingu pealegi. Mis mul sest!»

Mõtlesin: ära arva, et ma seda usun.

«Võtku see endale naine, kellel liiga hea on,» ütles Andres.

Hakkasin naerma.

«Aga miskipärast tuleb meestele see vana tuntud tõde ainult tagantjärele meelde.»

Andres tõstis kohvitassi suu juurde, kuid pani selle puutumatult alustassile tagasi.

«Saskia,» ütles ta. «Eks näi ju elu noorelt lõpmatu.»

Olin temaga nõus.

«Ja kõik oleks võinud teisiti minna, kui poleks tulnud sõda. Aga on siis praegu rahu? On seda hetkekski olnud? Elad kogu aeg teadmises, et uued rebased panevad oma põleva sabaga maailma jälle kusagilt otsast lõömama. Vahel mulle näib, et rahu ei tahetagi. Võib-olla kardetakse, et rahu paneb unustama sõjakangelasteod?»

Miskipärast arvas Andres, et ta jutt ei paku huvi. Nähtavasti liigitas ta mind nende naiste hulka, kellele kõik igavaks läheb, mis otseselt ja isiklikult nende kohta ei käi. Ja ta ütles selleks, et enda tähelepanemast minu vastu välja vabandada:

«Aga sina näed kena välja. Isegi huvitavam kui vanasti.»

Kombekus nõudis meelituse tagasiajamist. Aga mina ei viitsinud. Silmitsesin oma kätt. Murdunud küüs oli teistest lühem ja torkas silma. Murdunud küüne meenutusest tundsin uuesti külmavabinat.

Meil oli ka teatrijuttu.

Andres jäi seisukohale, et kõik hädad tulevad pahempoolitsemisest, mis on ära lõhkunud sajandeid kestnud vana hea maailma tasakaalu. Et revolutsioon, rahulolematuse ja mäss on teatri ära politiseerinud, on talt teinud hirmu- ja šokiteatri. Asjad on juba niikaugale läinud, et keegi Muehl Braunschweigist lavastas avalikkudel platsidel stseeni, kus ihualasti mees poeb voodisse alasti naise juurde, kes lamab seal tapeetud seaga.

«Arvatakse, et kui teater kubiseb maoistidest ja kunsti asemel pakutakse zen-budismi ja joogide adaptatsioone, siis ongi see teatri revolutsioneerimine.»

Andres küsis, kas mulle tänapäeva maailma teatriprobleemid on hästi tuttavad. Oleksin pidanud talle vastama nõnda, nagu Meiler raamatute kohta ütles: «Võib-olla, et mõnekümne aasta pärast.» Mina aga vastasin:

«Üldjoontes küll.»

Üksikasjad ei üllatanud mind eriti, nad tundusid seaduspärastena. Ja kuulata oli neid küllaltki huvitav.

Läänemaailma teatrielu nõudis kõike antiautoritaarset ja antitraditsionaalset. Mida mürgeldavam ja jõhkram lärmiteater oli, seda menukam, revolutsioonilisem ja lõbusam.

Ühed teatritegijad tahtsid permanentset revolutsiooni selleks, et välja ajada Shakespeare'i romantilisust. Teised aga väitsid, et Brechtist tuleb tee leida edasi, mis viiks tagasi Shakespeare'i juurde.

«Brechtist oled sa ju kuulnud?» küsis Andres.

«Brechtist olen,» ütlesin. «Ja üht kui teist ka Shakespeare'ist.»

Andres ei märganud midagi.

«Kas Peter Brooki tead?»

«Peter Brooki tean ka,» ütlesin. Tema näitas äärmise loomutruudusega sadistlikke ülekuulamisstseene. Ja ühe munga enesepõletamise pantomiimi.

Siis küsis Andres, kas ma Kupferbergist olen kuulnud.

Ütlesin, et Kupferbergist ei ole ma kuulnud.

See on ameerika autor. Tema kirjutas poliitilise lavasatiiri ameerika

sõduritest Lõuna-Vietnamis. Seal näidatakse kehalise armastuse kõiki astmeid. Näitlejad mängivad alasti ja orgiate krooniks laseb Kupferberg ameerika kolonelil omaenda beebi ära õgida.

«Sa arvad, et see on huvitav?» küsisin.

«Mina ei arva! Aga Kupferberg arvab, et ta on patsifistlik-kommunistlik anarhist!»

«Ja mida see Kupferberg siis öelda tahab?» küsisin.

«Tema väidab, et seksuaalne ebaõnnestumine põhjustabki agressiooni. Kes ei armasta, see tapab. Tema teooria järgi peaksin mina pärast seda, kui mu naine selle alaealise habemikuga ära kargas, mõrtsukaks hakkama ja, kirves käes, ringi käima.»

«Issand, kui kena seltskond!» Ma ütlesin seda «Living Theatre'i» anarhistliku kommuuni kohta. Selle liikmed elasid kooselu, mille põhimõtteks oli okultism, astroloogia, hiina religioonid ja hinduismi püha silp «om». Nad taotlesid tsivilisatsioonivaba ühiskonda, tahtsid elada võimumeesteta, vägivalda ja rahata.

«Raha peaks siiski olema,» ütlesin ma.

«Sul on hea naerda,» vastas Andres. «Aga see kõik on juba naljast liiga kaugel. Seda tuleb täiesti surmtõsiselt võtta.»

Oli veel huvitav kuulda, et kellegi Peter Handke eesmärgiks sai kodanliku teatri väljasuretamine. Selleks pidid uued trupid ja stiilid publiku teatrisse tooma.

Handke komöödias aetakse kolmveerand tundi omavahelist juttu, millest publik kinni püüab vaid üksikuid sõnu ja rõvedusi. Näitlejad ise peavad end tundma nii, nagu oleksid nad vaatajast lahutatud hermeetiliselt suletud ruumis või akvaariumis.

Autor tahab oma tükiga publikus esile kutsuda iiveldust rääkimise kuulamisest.

«Seda taotlust on mul hoopis kergem mõista,» ütlesin. «Maailmas räägitakse igal pool liiga palju.»

Selle peale pakkus Andres välja «Taevaliku Pelatoni». See oli Hans Georg Behri dokumentaalmaterjalidele põhinev jalustrabamise ja jahmatamise tükk. Et paljastada Müncheni asepiiskoppi, kes mõrvas Itaalias sõjaajal rahulikke elanikke, laseb Behr käiku heli, filmi, lendlehed, kohtuprotokollid, kõnede katkendid, seaduste tekstid ja kirikulaulud.

«Praegu vahelduvad maailmas etenduse kõik elemendid. Kõike kummutatakse, pööratakse pea peale, ajalugu tehakse ümber ja teater, kes seda kaasa ei taha teha, see sureb või suretatakse nagunii välja.»

Küsisin Andreselt:

«Millest see sinu arust tuleb?»

Ta vaatas mulle juhmilt otsa.

«Ja sina küsid seda minu käest? Püha lihtsameelsus!» hüüdis ta. «Sa küsid, millest see tuleb?»

«Jah.»

«Kremlist loomulikult. Teie ju selle sotsialismi tegite ja panite laviini liikuma. Nüüd näete ise ka: kogu maailm on seda otsast otsani täis.»

Nüüd jäi minul suu lahti.

Andres ütles, et märtsikellukesed mu plussirevääril tekitavad tasurba igatsust. Ta ise hakkas rääkima, miks ta koju tagasi ei saa tulla.

«Vabaduse-harjumused ei lase. Teie elulaad on mulle võõras. Pole

võimalik elu otsast alata, hakata jälle uut leivaisa teenima. Aga sa ju tead, et isegi kõige andekam näitleja ei kohane teises teatris.

Ma lohutan ennast sellega, et mulle on jäänud maa, mida ma võin nagu mälestust armastada. Midagi pole parata, Saskia. Inimesed armastavad illusioone alati rohkem kui realiteeti. Sinust on see kena, et sa ei loe mulle epistlit ega jutusta, kuidas te kommunismi teete.»

«Ei, Andres,» ütlesin. «Ma ei taha lõhet sinu ja kodumaa vahel veelgi suurendada. See on niigi traagiline.»

Ta saatis mind hotellini.

«Kas sa leiaksid minu jaoks ka homme aega?»

«Hommikul vara söidame Naapolis.»

Ta pigistas hellasti mu kätt.

«Ära mõtle must pahasti. Sa ju näed, kui rõõmus ma olen, et sinuga kokku sain. Aitäh, et tulid.»

Aga ta ei lasknud mu kätt lahti.

«Ütle, kas ka sinul oli minuga huvitav?»

«Väga.»

«Ausõna?» usutles Andres.

Ütlesin, et senini olin ma ainult teiste kaudu kuulnud eesti emigrantide mõtteviisist.

«Kadunud hing,» ütlesin talle.

«Kuidas sa ütlesid?»

«Kadunud hing.»

«Mis läinud, see läinud,» naeratas Andres ja tegi sõrmega õhku risti.

Ja siis ütles veel lõpuks:

«Tervita Heinikest. Ma ei ole teda unustanud.»

«Kui kena sinust,» vastasin talle. Aga Andres ei märganud mu irooniat. Ta oli jälle imetlusväärne, endaga rahulolev härrasmees. Ei midagi ühist selle vaese mehega, kellele tuul on alati vastu.

Näitleja õnn seisab ümberkehastumisvõimes.

Näitleja õnn seisab ümberkehastumisvõimes.

Tahtsin sel öhtul Roomas väga ilus olla. Juba hommikul ärgates tahtsin. Aga päevased muljed sundisid seda unustama. Ma ei vajanud palju, et ilusaks saada. Ilmtingimata pidi olema hele meeoleolu ja sisemine tarvidus.

Kord leidsin oma riideid üle vaadates, et mul polnudki midagi selga panna. Tõmbasin päikesekollase kardina akna eest maha, keerasin endale ümber keha, kinnitasin ta särava nõelaga ja sain antiikse tooga. Veel paar käevõru ülalpool rannet, värvi silmadele, ja ma tundsin, kuidas mu tooga päikesekollane sära hakkas järsku ka minust endast välja kumama.

Mu kokteilikleidil oli olnud aega kortsude väljarippumiseks. Kingad olid kohvis hoopis rohkem muljuda saanud. Pidanuksin neile kas või paberitriipid ninasse toppima, aga ma ei tulnud selle peale.

Fevronia käis mind oodates kannatamatult toas ringi. Kõrgel helen-daval rinnal ja kaela ümber sätendas ehe, maani kleidi alt välkusid ta valged kriimustada saanud kingad.

Pugesin oma kitsasse lühikesse kleiti mingi toreda ärevusega. Nautisin Fevronia jahmatust, mis mu vööni paljas selg esile kutsus.

«Issake, kui ilus te olete!» lausus ta käsi kokku lüües.

«Teiega peab harjuma, enne kui hakkad teis nägema midagi erilist,» ütles Fevronia.

Toast väljudes võttis ta kaenlasse oma voodil lebava, ajalehte mässitud püstaka paki. Küsisin, mis see on. See oli šampanjapudel. Ettenägelikult selle päeva tähistamiseks kodunt kaasa toodud.

Meie tulek läbi restoranisaalide äratas tõepoolest tähelepanu. Sööjate pilgud tõusid taldrikutelt ja leidsid üles Fevronia laiad puusad ja minu näkkideni palja selja. Kuid mind uuriti tagasihoidlikumalt.

Sedasama tegid me reisikaaslased. Kuid ma ei suutnud nende huvitatu pilkudest välja lugeda mingit hinnangut.

Konstantin ütles: «Oo!» ja vaatles mind kogu lõunasöögi ajal vargsi, kuid tähelepanelikult. Ta oli liiga peenetundeline, et veel midagi peale oo! juurde lisada.

Riccardo firma pidas antud sõna: lõuna vastas täiesti päeva pidulikkusele. Itaalia supp lihaleemel, lisandiks veini, makarone ja riivitud juustu. See oli tore, kõnelemata praest, rikkalikust salativalikust ja oivalisest jäätisest, mille üle professor väga rõõmustas.

Ja vein parandas ajutiselt, kuid märgatavalt meie kõigi tuju.

Konstantin rääkis mulle päeva arvutuid üksikasju. Ta isegi tüütas natuke, sest tema mõttekäigu jälgimine oli väsitav. Püüdsin laua teises otsas istuva Märteni pilku tabada, kuid ei tabanud kordagi.

Jutt läks peagi valjuks.

Lauarahvas kõneles läbisegi. Kõik tahtsid rääkida, keegi ei tahtnud kuulata. Fevronia leidis paraja hetke, tõstis jala juurest laua alt paki ja kooris ajalehest välja vahuviina. See ei jäänud üksikuks pudeliks ega ainukeseks margiks. Pidumeeleolu harjal hakkas peale kõige muu ka meid teenindav *cameriere* laulma. Ta laulis end ühest aariast otsekohe teise. Ringutas käsi, pani nad uuesti südamele kokku ning vaatas meie daamidele sügavalt silma.

Tal oli võrratu menu. Ja igaks juhuks kaasasolevad suveniirid ja rinnamärgid otsiti käekottidest lagedale.

Lõpuks püüdsin kinni Märteni pilgu. Kui ta Meileriga parajasti rääkis. Ta ilme oli tusane. Noogutasin Märtenile, aga see ei muutnud midagi. Raputasin küsivalt pead. Alles siis tõusis ta oma kohalt, tuli mu juurde ning jäi seisma mu selja taha.

Küsisin üle öla ta poole üles vaadates:

«Mis sul viga on, et sa nii morn oled?»

Selle peale ta ei vastanud, küll aga kutsus pärast sööki enda poole tupp mind ja Konstantini. Seda nad olidki Meileriga arutanud.

«Täna tuleb Anna Rosa vein ära juua,» ütles Märten. Ta sõnad langetasid mu kleidi lõikesse, paljale seljale, millest võpatas, nagu valu läbi käis.

Konstantin tänas sõbralikult. Ta avaldas end alati laitmatult. Mina ütlesin, et tulen. Tegelikult olin suuresti pettunud. Imestasin, et Märten sedasama ei soovinud mis mina — kahekesijäämist.

Märten seisis veel viivu mu toolikorjule toetudes ja läks siis Meileri kõrvale tagasi.

Üldises jutuvoolus, kus pidi häält pingutama, et end kuuldavaks teha, ütles Konstantin, et ta peab meie tänahommikust saatkonnale pealepressimist piinlikuks vahejuhtumiks.

«Pole mõeldav, et üheski olukorras omataks õigust küllakutsumist nõutada.»

Oli mu vastus liiga lühike või arvas Konstantin, et tüütab mind, sest

ta jutt jäi katki. Inimesed mõtlesid enamasti iseendale. Konstantin arvestas alati teisi. Kuidas ta küll professoritoolini jõudis? Pingutasin, et talle seda öelda, kuid ei suutnud inertsusest jagu saada. Mu hea tahetega kõrvuti käis ka üks teine mõte, mis ennast peale sundis. See oli pilt unistajatest Tevere jõe kaldal. Oli see eelmisel või selsamal päeval nähtud, ei tea. Kõik oli segi läinud.

Need unistajad seisis minust kaugel. Nägusid ei võinudki seletada. Nad ei tähendanud mulle midagi, kuid tulid millegipärast üha jälle meelde. Et neist vabaneda, katsusin muust mõelda.

Mõtlesin: kui palju sajandeid kulus inimese rafineerimiseks. Palju ponnistusi ja püüdu peenuse poole. Nüüd hüpatakse tagasi puu otsa. Kivikoopasse. Rasvased, pulkunud juuksed, pesemata ihu, leinavad küünealused, higised rõivad ja haisvad jalad. Juba selle ligilähedusest hakkab pööritama. See ta eesmärk olevatki. Küsid: aga milleks? — Protestiks.

Ma mõistsin šokiteatri eesmärki, mille nimel ja mida ta taotles oma märatsevate langetõvehoogudega. Miks mitte, ka sedasi võis, ka see oli moodus.

Teater ei pea olema idüllide ettemängija ja luulutaja. Ta peab vaatajat sundima aktiivselt kaasa mõtlema. Ta peab lõhkuma kõik, mis on väikekodanlasele harjumuspärane ja meeldivalt kulgev. Ta peab tema rahulolule miini alla panema ja purustama ta *happy end*'i.

Samuti vajas ka näitleja sellist füüsilist enda lahtimängimise võimlust. Ka tema tahtis keelt ja rusikat näidata sellele, mida ta vihkas. Aga ma tundsin ka, et hüsteeriat esile kutsuda ei olegi nii suur kunst, ja on hulga lihtsam, kui inimeses inimest säilitada. Inimeseks jäämist.

Aga ju siis maailmaasjade seis pidi üsna halb olema, kui teater muudmoodi enam hullu inimkonda mõistusele tuua ei suutnud kui šoki abil.

Ma ei öelnud oma pojale midagi neist mõtetest, kui ta tuli mulle vaimustusega rääkima šokinäidendist, mida oli näinud. Ma teadsin ka, et ta suhtus irooniaga mu Kleopatra osasse ja mu mängustiili, ilma et meil sellest isegi juttu oleks olnud.

See tegi rahutuks ja nõutuks. Ütlesin endale: kahtle! Selles on su ainuke väljapääs.

(Järgneb.)

Üheksa

Sügiseööl on üheksa poega.

1

Hommik haarab hõlma pidi,
võtab meelt ja mõtet pidi,
silmanurgast südant pidi.

Lehed ladvast lume alla,
sambla hallad hange alla,
vana tanum talve alla.

Hommik hoiab hõlma pidi,
hämar hingeõhku pidi,
kohmetanud käsi pidi,
kahutanud kulu pidi,
oma hiuksehärma pidi.

Ladvalehed lume alla
tuulevihina visata,
talve alla, tuisu alla,
körte kõhin künni alla,
jalajäljed jääde sisse.

2

Hämarik üritab sissetungi,
juba keskpäeva kallale kipub.
Lompidest pilvini — raagudel ripub
tilku rohkem kui pungi.

Kuulen põldpüüde
ühtehoidmise hüüde
tsirrit, tsirrit.
Tiibu tõstmata joostes
tsirrit
körte ja lehtede roostes.

Õhtu ligineb.
Ühtlases halluses ümberkaudses
vettib ja liguneb
kõik — teibad, taratraat, rohi.
Kuiy on ainult ehk püssirohi
küürakil küti kaheraudses.

Hommikud kaua magavad
uduste metsade taga.

Õhtud varakult väsivad,
suunurgas sajune näsin.

Päev, alles vasikavanune,
läheb lehetu lepiku taha,
ohkab ja heidab maha
paksude pilvede allapanule.

Saagid, mis saadud, salves ja pütis —
talve hambad on isused.
Visa hingega vingutseb kütis
kokkuriisunud risudes.

Need ep ole haod ega õled
vettinud mütsaku sisimas,
aga midagi põleb ja põleb
tuha tusases sisinas.

Püsib süsi ja tusane susin
suitsu heitlikes hoogudes —
tuuline tuli on visa ja usin
oma rõsketes roogades.

Tuulisest pilvest pahvatab vihma
tühjade, hallide vagude pihta.

Rutakast pilvest
pahvatab rahet
ränka ja kurja,
kargab kui üheksa ilvest
kohkunud tulele turja
tühjade vagude vahel.

Rahet ja vihma
kohiseb kütise pihta.

Rabelev suits ei pääse pakku,
tulepesast end lahti ei saa —
sadu surub ta vastu maad,
tambib vettinud vakku.

Rahene vihm... ja vihmane rahe
lämmatab surevat tuld
ja uhab
ta jahtuva tuha
vettinud mulda
tühjade vagude vahel.

6

Vaad on atrade jäljed
kõrrest karedal väljal —

veavad ronkmusta vöödi
varesehällile söödile —

ülени üles künda
tuleb see kõrrene kõnd —

ülени läbi pureda,
et muld oleks kevadeks mure.

Et muld... ja et mure.

7

Näe. kuule tuult,
kui lige ja tige
lehti pildumas puudelt.
Lennutab lendu
lehti ja linde.

Linnud lähevad
üksteise lähedal
parvedes, ridades,
silmas ja meeles pidades
tagasituleku teed.

Lehedki kevadel taas
tulevad puudesse.
Aga ei need ole need,
vaid üleni uued.

Mis tuules, see tuules.
Mis maas, see maas.

Kergelt lumise
katuse kohal on traat,
ja õue kuuvalgele
mu kuuldavale
kambrist kumiseb
Kuupaiste sonaat.

Aga kuu ise on praegu
nii kahvatu,
kohmetu,
kõhnake
otsekui enneaegu
astunud õhvake.

Edasi eemale lähen.
Ning vaata:
sealt ülevamalt
siravad tähed
hoopis ülevamalt.

Neid veel ei talla Maa.

Ja ma kuulen neid õhtu sõnu —
«Appassionata»
andante con moto sõnu:
Vaikne öö, oh kalla sa.

Aga viimaks ikkagi
on nagu ongi
veel üks valguserikkalik
kõrge ja karge hommik.

Mine ja vaata.
Seisata. Astu.
Vari tuleb sind saatma
vastsele päevale vastu.

Kask võib õnnelik olla,
et on oksadel hoidnud
veel mõne kübeme kollast
tänapäev koiduni.

Kõliseb katki kahutuskirme,
kui neil kergelt hallastel
rohukulustel kraavikallastel
astuvad kartmata, kohkumata
nõtke sammuga hirved.

Ja on nagu ongi
see hommik —
kõrge, selge ja valge.

Maad sinu jalge all
ustavalt hoiab koos
ämblikuvõrkude
värisevõrnuke
võrk-kude,
põimitud kõrtelt kõrtele
rohus ja roos.

Taeva all, vaata, on järv.
Järve kohal on taevas.
Kumb kumma
on siniseks kumanud?
Kumb kumma?

Fjordiigatsus

a ükskord oled sa siis jälle tuhatväsinud ja tuhattusane. See võtab muidugi aega, aga ükskord on see sul käes. Ja siis toetad sa oma pea, mis on otsekui kaks korda suuremaks, neli korda raskemaks ja seejuures ometigi vähemalt kaheksa korda tühjemaks saanud, kondistele sõrmedele ja vaatad aknast välja. Valulise pilguga.

Sest seal pole sul midagi vaadata. Suure sopilise maja sisehoov. Prügikonteinerid. Jalgrajad läbi kevadise lumekeltsa nende prügikonteineriteni. Jalgrajad ümber ümmarguste konteinerite nagu sirgete kodarate kimbud. Nagu sirge, ent kõhkleva joonlauaga tõmmatud. Linnainimesed teevad lume sisse lühikesi, kokkunult sirgeid rajasutsakaid.

Aga vaata, millised rajad on maal. Mine üle välja. Mine mööda lumurada mõne talu poole. Neid radu on tehtud suurte soojade viltide või tihedate saabastega. Vaata, millised rajad. Toredate kaartte ja suursuguste poognatega lumerajad. Või siis hoopiski seletamatult sikasakalised. Kuidas neid tehakse, poognaid ja sika-sakasid? Aga eks sedasi, et maamees astub ja hingab sügavalt, täie kopsuga. Maamees astub ja vaatab ringi.

Või metsamees. Näiteks metsavaht. Tema sobrab endassesüvenenult ühtsoodu läbi värske lume, aga äkki jääb seisma. Miks jääb seisma? Aga selleks, et vaadata üht haavapuud seal künka kõrval. Miks? Ilus haavapuu, sellepärast. Aga võib-olla oli koguni nii, et selle haavapuu alt silkas minema valgejänes, pikk vari kannul. See paneb ju seisma, sest valgejänes, kui ta ootamatult kusagilt välja kargab, tundub esimesel pilgul alati petlikult suur olevat, nagu polekski jänes, nagu oleks mõni teine loom.

Ja edasi läheb see metsamees, peas juba uued mõtted, haavapuumõtted, valgejänesemõtted, ega märkagi, et on puhta lume peale puhtast hajameelsusest puhta poogna joonistanud. Aga poole tunni pärast tuleb karjatalitaja koju keskhommikut pidama, tal on kummikud jalas, need rudisevad ilusasti ja karjatalitaja ei raatsi puhtale lumele uusi jälgi tegema hakata. Ta kõnnib metsamehe poognad ja kaared kaasa. Isegi selle haagi teeb ta ära, mis tuli ette siis, kui metsamees käis paju-

põõsa ääres pissil. Karjatalitaja lükkab kummikuga kollase sõõri peale pihulund, ei pahanda ega midagi.

Kolmas tulija, ja neljas ja viies — üks nemad paisutavad need kaared ja poognad veelgi ilmekamateks, ja kui siis nädalapäevad enam uut lund ei saja, ongi valmis saanud üks väga ilus ja salapärane lumerada.

Jah et kui läheks maale lumeradu uurima. Aga pole ju säärsaapaid. Ja silkad ju sinagi, keskküttejastu linlane, õhtuvidus koomilise ja häbelikuna üle sisehoovi oma prügikonteineri juurde, teed lumekeltsa sisse oma tahmase lühisirge, su kalossid lurtsuvad ja niutsuvad ning lund tuleb sokki ja pärast saad veel gripi.

Keskküttemugavused. Aga näe, sinul pole ju sedagi kohta, kus oma kirjamustandeid põletada. Ent võib-olla oled sina just seesuguste inimeste seast, kes armastavad kirju kirjutada ja eelnevalt veel koguni mitu mustandit läbi töödelda? Kiri tuleb sisukas, napp ja täpne, aga mustandid tekitavad sinus piinlikkust. Neis on palju kohmakusi, sinu abituse ja kehvuse tunnistajaid. Kas poleks siis tore, kui kiri valmis, võtta kõik sodised mustandid, kindla ja vilunud käeliigutusega läita tuletikk ning süüdata ahjulõukas õhtune halgudelasu just nimelt ja ainult oma kirjamustanditega? Ning istuda siis ja vaadata, kuidas agar elav tuli limpsib nahka kõik sinu tahumatused, kõik sinu abitused. Nii nagu punase keelega kass valge piimatassi kohal või siis nagu mängualligaator, punalillakad lõuad lõbusalt, ent ahnelt laiali — anna kirjamustandeid!

Ei taha mina enam seda sisehoovi passida, ütled sa siis iseendale.

See on tüütu ja väsitav — iga kord tõmba oma kirjamustandid tuhandeks tillukeseks tükiks ja vii siis prügikonteinerisse. Näe ja näe — varsti ta tulebki, päikesekasina varakevade määrdunud õhtuhämu, palju sinna enam, tund või kaks, ja siis hakkavad kalossides inimesed hiilima sisehoovidesse, ämbrid kilusoolikate ja kirjamustanditega selja taha peidetud.

Ning see telefon on nüüd täpipealt seda nagu, nagu tahaks ta kolmeistkümneme sekundi pärast kõvasti lärmi teha.

Aga sa jõuad lugeda ainult üheteistkümmeni, sedagi vurinal, kui ta juba helisebki, see lärmitikas. Ent ei, nüüd on küllalt, seda toru sina enam hargilt ei tõsta, helisegu kas või veel kõvemini, helisegu kõrvad lukku, sina oled tuhatväsinud ja lased nüüd lihtsalt hiilimisi jalga. Kiki-varvul üle toa, telefoniplärinat mõlemad kõrvad ummuksi täis. Mantel selga, sall kurgu ligi, kaabu silmile, asjalise näoga läbi pika koridori, ja — sai käidud ja oldud ja vesteldud. Sa oled nüüd väsinud nagu mõni sajajalgne. Mina räägin endast. Miks sajajalgne? No vaat, üks temal on ju palju tegemist, et edasi minna — tema peab väsitama tervenisti sadat jalga. Inimesel on näiteks ainult kaks jalga väsitada. Inimesel on seega viiskümmend korda kergem elu kui sajajalgtsel.

Kust sina, Madis, küll minu üles leidsid? Ja kust sina endale nii lahke

nime said, nagu seda on Madis? Ja-jah, eks see nii oligi. Sealt kitsast keldrist, kus me parajasti selle tammepaku ümber jorasime. Meie jorasime meestejuttu. Siin ilmas on palju asju, millest tammepaku ümber kuhugi tõttamata jorada, kuum vein ja soolased mandlid nina all. Sina, Madis, oled noor ja sinul on esialgu veidi vähem asju, millest jorada. Eks sellest see tuligi, et sa mu juttu kuulama jäid ja et mina nüüd lõpude lõpuks siin olen. See musta silmaga mees oli minu roodukaaslane. Teist silma tal ei ole, aga ega ta sellepärast viletsam mees ole kui teised. Selle silma vilistas tal fritsu kuul peast välja. Oli ilus must silm, aga Emajõe kaldamuda sisse ta jäi. Mina olin veel kõrval. Meie jorasime parasjagu ühest kolmandast mehest, sest vaata, temal olevat need perekonnaasjad väga vihuti. Tema sai endale sellise naise. Jah, tema oli ka meie roodust. Verinoor, kui sõtta tuli, ja täpipealt samasugune verinoor, kui sõjast tagasi sai. Siis tema ära napsatigi — silmalt, silmalt, lennult, lennult! Noor oli ja liiga vaikne. Me olime tema pulmas terve rooduga — nii palju, kui meid alles oli jäänud. Me mahtusime kõik kenasti ühte kööktuppa ära. Nüüd on kolmandal mehel maja, aga õnne — netu.

Kas tohin mina küsida, Madis, kas see neiu on sinu õde või?

Seda mina vaatan, seda mina vaatan.

Las istun mina siin kaminapaistel, kuigi see on tegelikult vist ainult ahi. Aga las arvan ma pealegi, et see on kamin. Las mina istun siis jah siin kaminapaistel ja ole sina nii kena, ära sa õige panegi seda suuremat lampi põlema. Ära pane ka televiisorit sooja. Mina ei viitsiks täna eriti suure huviga jälgida ühtki TV-programmi. Mina jälgiksin pigem sinu õde. On tema ikka sinu õde?

Ah et on, ja Sirje siis veel koguni.

Mina jätaksin nüüd mõned suutäied vahele, Madis, ja kui sa lubad, astuksin sinu õega jutlemisse. Teie pidage oma noort pidu rõõmsasti, kenasti edasi, mina aga tahaksin siin kaminapaistel sooja tunda, oma väheke kanavarbas silmad hooletult kissi tõmmata, ja — mina tahaksin sinu õega sügavalt jutlemisse asuda.

Minagi oleksin meeleldi selle puutoa — selle sõna tuletasin ma praegu mõistest «puumaja» — elanik. Mina istuksin nõndamoodi tasakesi siin ahjupaistel ning püüaksin mitte kedagi segada. Ent muidugi —

— ja kuula nüüd, ma kirjeldan su profiili. Jäta see meelde, sest siis sa tead, milline sa oled.

Sina oled selle hämara toa Sirje. Seda esiteks. Kuna ma tunnen sinu vanemat venda, nagu meil temaga just täna õnnestus välja selgitada, siis austusest tema, sinu, iseenda ja inimkonna vastu räägin mina su venna poolkuuldes — tema on valvas ja kuulatleb, küll mina tean — ainult karget juttu, nii karget nagu meri oktoobri algul. Sa oled seitseteist aastat vana ja küll sa juba tead, milline näeb välja meri oktoobri algul.

Niimoodi. Sinu profiilis on midagi, mis annab mulle lootust, et sa kuulad ära minu eluplaani.

Sul on sihuke nõpsakas virulase nina, tõsised silmad, ja kui sa naerata — mida sa just praegu millegipärast ka teed —, siis peitub selles suujoonte alt üles kerkimises midagi, mis läheb mulle otseteed südamesse. See naeratus näitab, et sa ei ole rumal, aga ka kaval ei ole sa — mis on hea. Jah. Hea.

Minu eluplaan on aga seesugune: pärast seda, kui ma olen oma sisendava jutuga maha saanud, tõstab su vanem vend telefonitoru kõrva äärde, valib vajaliku numbri ja kutsub takso välja. Siis söidame me sinuga minema. Su vend ja teised noored inimesed, kellel pole veel kaugeltki nii sügavaid eluplaane kui minul, tulevad meid pluuiväel välistrepile saatma. Ja meie viipame neile sõbralikult, kaugenevalt, isegi nagu rinnus kahjutunnet tunnetades.

Tead, kuidas me teeme: esialgu ei istugi ma sinu kõrvale, vaid hoopistükki ette, juhi juurde. Mul tuleb sohvrile ju selgeks teha, kuidas sõita, ning võib-olla ka teda veenda, et ta ilmaasjata kartma ei lööks, sest see on küllalt pikk sõit, mis meil ees seisab. Aeg-ajalt aga vaatan mina ületakseerivalt ja säherduse julgustava pilguga sinu poole, kes sa istud taganurgas ja oled ka võib-olla natuke hirmunud. Sina ole siis nii hea ja sea oma pea noiks hetkiks, mil mul avaneb võimalus sinu poole tagaistmele vaadata, ilusasti profiili. Vaat jah, umbes sedamoodi, nagu ta sul praegu seatud ongi.

See eluplaan, pean ma tunnistama, ei ole mul veel lausa viimse pisi-asjani välja mõeldud. Sest vaata — minul puudus sinu profiil. Ent kuna see on nüüd ilusasti ja täpselt olemas ning justament sümmeetriliselt vastu kevadöö akent siin selles omapärasest puutoas, siis täituvad seni-puudunud lüngad mu eluplaanis ootamatu kerguse ja ma ütleksin kogu-uni, isegi teatava elegantsusega.

Üks mure ja meelehärm mind veel häirima jääbki — kes hakkab minu asemel perfokaardivabrikut juhtima? Ent pole viga, ka sellest saame me üle. Ma jätan lihtsalt Madisele, sinu vennale, väikese kirjatähekese ja las tema lähebki homme minu asemele. Meil on seal enamasti arusaajad inimesed ja ma usun, et nad harjuvad Madisega kiiresti. Tõsi, töö on mõnikord närvesööv, ka ei salga ma sugugi maha, et koguni vastutusrikas. Ent ma usun täiesti, et Madis sellega toime tuleb ja ennast maksma paneb — vaata, kui lubav ninajoon tal on, ning kuula! — kuula sa ainult — tema hääles on ju vajalik annus metallikõla, mis on tarvilik alati, kui tahad ennast maksma panna ja eriti tarvilik — ma toonitan — telefoniga rääkimiseks. Selle aja sees, mil meie taksot ootame, püüan ma Madisele ära seletada, mis tal seal teha tuleb — muidugi, kui su vend nõus on. Tema leevendaks mu meelehärmi suuresti, kui ta nõus oleks. Kas suudad ehk sina, Sirje, oma venda mõjutada? Kuidas sa temaga muidu läbi saad?

Ma olen siiski optimistlikult häälestatud, ma usun, et kõik läheb korda. Kas sina, Sirje, usud samuti? Madis, kas oledki sa viimati nii lahke ning tellid siin vahepeal mulle ja Sirjele takso ära, sest just praegu tuli mulle meelde, et kellaaeg on hilisõhtuste hulgast ning et valvetaksosid ei saa sugugi silmapilk. Elame siiski suures ja kihutavas linnas, kas teile ei tundu, mu noored sõbrad?

Ning nõnda, Sirje, enam ei lähe mul kaua. Mina tüürin oma jutlemisega ikka üha ja üha lähemale oma kargele eluplaanile, ja kui olla nüüd täiesti aus, ei kurvastagi mind eriti, et pean selle tõttu oma perekonna maha jätma, sest vaata, kord püüdsin ma ka oma naisele selle eluplaani maha rääkida, aga tema ei lasknud mul mitte oma profiiligi silmitseda ning suhtus minusse täiesti möödavaatavalt.

Mina ei tiku maha salgama ka seda, et ma pole enam kes teab kui noor mees — ma olen täpselt neljakümne kuue aastane, millest räägivad täit tõtt ka kortsukiirekesed mu silmanurgis — aga need ei tohiks sind siiski segada. Ma usun.

Üha ja üha lähemale.

Ole hea, istu nüüd vähekesse kaugemale, vaat umbes sellise nurga alla — ja katsu tõsine olla, sest su muie võib mu mõtted laiali hajutada, kuigi see polnud iseenesest pahasti mõeldud muie, sest nüüd, mil takso on tellitud, pean ma tõesti kõik lühidalt, täpselt ja konkreetselt ära seletama. Muide, kas keegi neist noortest inimestest poleks nii kena ega pakiks sulle vahepeal mõned reisikohvrid ära? Kui sul aga on olemas pika säärega talvesaapad, siis võid need varsti jalga tõmmata. Vaat nüüd istud sa hästi. Ahjutule punases paistes. Taksost ma sulle juba rääkisin, muu transpordi jätan vahele, see selgub sündmuste käigus, sündmuste, raskuste ja seikluste tulvas, ent — ja siis, kui ma olen oma hommikuse korrespondentsi lõpetanud, — see läheb mul tõtt öelda küllalt visalt, aga ma püüan harjutada —, kui olen kirjutanud mõned kirjad lähedastele sõpradele, vendadele, vennalastele, tuttavatele ja endisele töökohale, kus on uueks direktoriks sinu vend Madis, kes on nüüd samuti minu lähedane tuttav, me oleme temaga juba praegu mitu tundi tuttavad, mille üle ma siiralt rõõmu tunnen — kuhu ma jäin? Ahah — mida sisaldab mu korrespondents. Igatahes sisaldab ta surmkindlalt huvitavate ilmastikunähtuste üksikasjalikke kirjeldusi. Nii siis — lõpetanud korrespondentsitunnid, panen ma tagasihoidlike siniste markidega varustatud tagasihoidlikud ümbrikud laekasse, kuhu on kogunenud juba oma sadakond või veel enamgi kirja, mis ootavad välja saatmist, ning astun siis natuke väsinult, ent siiski hea puhta sisemise enesetundega õue.

Meie majal, mida me hulk kuid kahekesi ehitanud oleme, on heledad palkseinad ja punane katus. Mina istun trepile, toetan pea käele ja hakan mõtisklema — vaata, niimoodi. Eks ole ilusasti.

Ent meie majakese ja minu, kes ma mõtisklen, kohal on taevas. Väga

kõrge, väga kaugel, väga karge, väga tõsine ja austusväärne mustjasinine taevast. Ja ma istun ning tunnen — mida ma tunnen? Puudust sinu järele. Ma tunnen üllast üksindustunnet. Veel tunnen mina põhjamaise looduse ärarääkimata suurt vägevust. Siis lähen mina ja käin korraks tagatoas, tulles trepile tagasi, viiul habetunud põse vastu surutud. Ma istun trepile, häälestan pilli, muutun väga mõtlikuks ja hakkasin mängima. Mida ma sinu arvates mängin, tundes puudust sinu järele? Sibeliust. Mul on hea maitse, ma tean lapsest saadik, et selle taeva alla ei saa tulla mustlasromansse kääksutama.

Ma mängin ülevat meloodiat ja mida ma tunnen? Puudust sinu järele. Maa on kõrge, tühi ja kivine. Vaid mõned üksikud kidurpuud, näiteks vaevakased tihedasti juuripidi kivise maa rüppe klammerdunud.

Ja seal all — seal all on üks väga toredate, täiesti kordumatute loogetega jalgrada, mis on sisse tallatud meie töökatel taldadest aegade jooksul, seal all kohiseb veel meri. Milline meri? Fjördimeri. Sssssäh. Sssssäh. Sssssäh. Kuuled, mismoodi iseäranisti tema nüüd kohiseb? Ent kuuled sa ka seda, kui ülevast ja puhtalt ma lasen kõlada oma viiulikeeltel? Mina mängin praegu viiulit veel nõrgasti, kuid mul on tunne, et sulame temaga seal fjörditaeva all üha ja üha enam ühte.

Siis mina kuulatan — aga ei, see oli ainult kaugel kalalaeve, mis ujus mööda mitmeteistkümnemeetri kauguselt. Meid külastab vaid üks pisike kutter, sedagi juhtub ainult üks kord kuus. Kutter võtab kaasa minu kirjad ja varustab meid produktidega. Mõnikord saadetakse meile raamatuid. Me loeme neid petrooleumilambi valgel hiigla aegamööda ja hiigla vaagimisi, iga sõna mõnuga läbi mõeldes...

Ent õigus — parajasti olen ma üks ja mängin viiulit.

Ja siis — siis tuleb mööda looklevat teerada sealt alt fjördi äärest üles sina. Ma märkan sind juba kaugelt, sest mul on terased snaperisilmad. Sul on seljas valge jakk ja pikk karevillane punaseelik. Umbes sama värvi nagu meie maja katuski. Sa kannad kaenla all kergelt valget puupali, milles lamab meie puhtaksmõstunud ja tagasihoidlik pesu. Ei mingeid satse ega pitse, ei mingeid lõhnaõlisid, meil on lihtlinane pesu ning me elame kergelt ja mõtlikku fjördielu.

Mina asetan viiuli ettevaatlikult trepile ning astun sulle vastu. Sina oled näost just täpselt sama tõsine nagu praegu, aga see ei vii mind eksiteele, sest mina tean — tarvitseb mul ainult sind vaikselt ja hellalt nimepidi hüüda, kui sinu näole ilmub puhas fjördinaeratus. Vaat umbes selline nagu praegu. Aga sa pole veel fjördides olnud, sellepärast pole su naeratus veel täiesti välja kujunenud.

Ja mõtlen mina sulle vastu astudes: inimene, inimene — seda mõtlen ma parajasti enda kohta —, miks ei teinud sa seda kõike juba varem? Ja näe, kas pole see ilus, kuidas ta praegu sealt alt fjördi äärest tuleb — seda mõtlen ma sinu kohta. Kas on siin maailmas veel midagi, mis oleks tähtsam kui see, et tuleb tõsine ja tasane naine alt fjördi äärest, puhta

küünarnuki all puhtas puupalis puhas linane pesu, ja pea kohal on mustjassinine taevas, nii kõrge ja nii madal ühtaegu, nii ligi, et torkaks või näpuga, kui raatsiks rikkuda, aga ei raatsi... Ja kui ümberringi on tuul ja kivivaene maa, mida mina järjekindlalt ja fjordvisalt muudkui harin. Jah, ja tuleb see naine ja mina võin temale avameelselt vastu astuda. Nii rahulikult, nii tõttamata, nii mureta. Suur taevas nagu suur rahumeel pea kohal.

Ja siis lähme me sinuga köögilaua äärde kitsepiimast ja jahust keedetud kõrti sööma.

Ning nüüd, mil mina olen sulle oma eluplaani otsast lõpuni lausa vapustava avameelsusega ära rääkinud, võid sa oma pika säärega saapad jalga tõmmata, sest fjordid on praegu kirkas ja kohevas lumepalustuses, sa võid kaasa võtta paar kohvrit hädavajalikuga ja — kuuled sa — ongi telefon! — ongi meie takso.

Sinu vanem vend Madis ja kõik teised noored inimesed tulevad meile välistrepile viipama ja meie hakkame neile kirju kirjutama. Lubame neile seda, eks ju?

Nüüd istun ma taksojuhi kõrvale, sina aga istu sinna taha, nagu me eelnevalt kokku leppisime. Jah, ma palun fjordide äärde. Ent õigus — ma pean kodunt läbi sõitma, ka minul on vaja üht-teist kaasa võtta. Ent Sirje, kus on siis sinu kohvrid? Aga olgu — me võime midagi mu naiselt laenata. Huvasti, noored sõbrad! Madis, sinuga oleme rääkinud — mine nii umbes üheksa paiku, siis on kõigiti korrektne. Huvasti, õnnelikku mahajäämist, head elamist, palju edu! Ent kuhu siis sina nüüd, Sirje —

*

Hommikul istus Viljam, perfokaartide vabriku direktor, nelikümend kuus aastat vana, väga endassetõmbunult laua taga. Naine saatis lapsi kooli, esikust kostsid nende hääled. Pärast tuli naine kööki, kallas ummiskäsi istuvale Viljamil veel ühe klaasi kefiiri ja tutistas kergelt mehe lühikeseks põetud, vahest liialt noorusliku lõikega juukseid.

«Sinul siis jälle fjordide ääres ära käidud? Trahvilöök on endine,» ütles naine. «Enne tööleminekut viid prügiämbri välja. Näe, see on juba ääreni.»

Viljam jõi kefiiri ära, pühkis huuled puhtaks, vaatas aknast välja, vangutas pead ja muigas ühe suupoolega.

Üle sisehoovi tööle minnes tundis ta, et tuhatväsimus ja tuhattüdimus olid seks korraks siis jälle otsa saanud.

Mare Vint

Raagus põõsad (Tušš) 1970

Allakäik

**Tõetippude planeet on Parabaaria.
Tõetornide planeet on Parabaaria.
Kuid käsikaudu
tõe tornitrepist astub alla
tuulelaps.**

**Tõesammaste planeet on Parabaaria.
Tõepeeglite planeet on Parabaaria.
Kuid uduvoogu
tõe marmortrepist astub alla, alla
tuulelaps.**

**Küpskollased on pirnid Parabaarias.
Kuldsinised on ploomid Parabaarias.
Kuid raagus randa
tõe turutrepist astub alla, alla, alla,
päris alla
tuulelaps.**

**All surnud luitelinnas Parabaarias,
all tühjas tuhakõrbes Parabaarias
on õudne õhukivi Parabaarias,
kus tahmakihti
need sõnad kirjutas kui unes
tuulelaps.**

Pallimäng

1

**Ma veetsin parajasti koolivaheaega Lõuna-Parabaarias.
Paar sammu Paradiiso kõrghotellist
mu vanaisal oli suvemaja supelrannal,
kus parem seltskond lõbustas end pallimänguga.
Need mümilised pallid olid nõnda tundlikud,
et osav mängur pillutas neid oma pilgujõuga.
Ka mulle kinkis keegi majasõber mängupalli,
kuid selle pildipoolel mustendas vaid loomanägu**

ja lakist lõhnav nimi: Urubaar.
 Liig tuntud mängijad ei lasknud muidugi mind ligi.
 Ka nende lapsed, omavahel vaenulikud antibaarid ja neobarrid,
 ei pidanud mind, algajat, veel vääriliseks vastaseks.
 Nii hakkasin ma üksi harjutama elegantset mängu
 ja jooksin järjest kaugemale mere ääres,
 kus hoopis isepäinis lendu läks mu pall.
 Aegajalt ootas ta mind mõnel oksal,
 kuid hüppas jälle õhku haardekauguses
 ja jooksutas mind läbi võõra maastiku
 kesk osjahiiglasi ja sõnajalapuid.
 Päev kaldus õhtule. Mäng tüütas. Vaevalt jõudsin
 ma nuga pihku võttes pikutada maha,
 kui juba läheneski miimiline pall
 ja vaatas vaikselt urisedes ainiti mu otsa.
 Nüüd lõin — ja ühe tõmmakuga lõikasin ta lõhki
 just nagu kokad poolitavad keedukõrvitsaid.
 Ma tahtsin teada saada palli saladust —
 ning silmasin ta sisimas vaid sinakat kristalli
 ja verist musklimügarat. Ei muud. Vist oleks taibanud siin midagi
 mu vanaisa, paraloogia professor.
 Kuid seisin üksinda kesk inimtühja ääretust.

2

Ma polnud siiski üksi. Äkki märkasin
 rippvädikute vahel hüppevalmis inimest,
 kel ihukarvad küündisid kui karusmantel maani.
 Mu otsa vaatas Urubaari mustav nägu.
 Ta urises mu poole midagi ja — imelik —
 ma taipasin, et mulle öeldi: «Mine ära!»
 Sel viivul vibutas end osjavarre otsast
 mu ette naerdes kullakarva udemetes laps,
 kuid kohe undas metsaline: «Uru-Uru!» —
 maast kahmas poja kaenlasse ja kargles puude poole.
 Ma jooksin kaua nende kannul padrikus
 ja nõnda jõudsime kõik tulelõkke juurde,
 kus kalu küpsetades istus Urubaara.
 Ka tema kohkus nüüd ja urises. Ma taipasin,
 et mulle kisendati: «Mine ära! Sa tood õnnetust!»
 Ma kostsin igaks juhuks parabaari keeli,
 et olen eksinud ja näljane.
 Ka palusin ma ööbimise luba.
 Nad mõistsid mind, sest Urubaara lükkis
 veel ühe varda otsa seenekobaraid ja kalu —
 kuid esialgu pidin eemal ootama.
 Siis talutati tule juurde vana Urubarra,
 kes oli valge nagu kahutanud kaerakärbis
 mu kauge kodukandi talimaastikus.

Niisiis ma jalutasin läbi võsa veidi eemale.
 Vist pidasid nad nõu, kas taluda mu seltsi. Hommikuni.
 Ma teadsin kindlasti, siis tullakse mind otsima
 ja soritakse läbi kõik need sumerikud.
 Ma ootasin. — — — — —

Mu silma ette kerkis Paradiiso kihav südalinn.
 Ka meenus mulle miskipärast kohe
 maailmakuulus Inimese Instituut.
 Ma olin vanaisa juhendusel vaadelnud
 seal alamliikide atrappe ja relikte,
 fantoome, preparaate, petrefakte,
 klaaskapis muumiaid ja topiseid.
 Ma olin kõike seda kümneid kordi näinud —
 kuid esmakordselt alles eile märganud
 seal päris nähtaval ka elus-eksponaati:
 raudpuuri paigutatud inimest.
 — — — — —

Mul hakkas külm.
 Ilm pimenes. Ma läksin tule juurde tagasi.
 Liig hästi lõhnas küpsev pahlapraad.
 Nad kartsid mind. Nad kartsid meeletult —
 kuid andsid mulle oma lõkke ääres aset.
 Me söime vaikides ja jõime kordamööda
 kõik mõrkjat burrat savipudelist.
 Pead kallutades nägin: kõrgel siras
 mu kohal hele Daimon — sinine planeet.
 Ma igatsesin sinna juba lapsena:
 seal kandsid rumalamaid kukil helled hiiglased.
 Kui palju oli müüte ja legende!

Kui palju — — — — —

Ma jäin vist suikuma. Siis kuulsin värssse.
 Näol tulevalgus, luges Urubarra katkendeid
 ürgvanast urubaari lugulaulust «Urubantra».

Ma kuulsin algeliste inimeste appihüüdeid
 ja nägin, kuidas tulid lõputult kui lained
 maad mööda maskidega basiliskid,
 veesügavusest hiiglahüdrad
 ja läbi õhu tuledraakonid.

Ma kuulsin kuninganna kõlisevat naeru kõrgel-kõrgel,
 kus õukond ootas kuninglikus õhugondlis
 maailmavallutaja naeratust.
 Kuid jumalik Ra-Barbar I
 ei naernud.

Siis kukkus alla kuninganna mängupall —
ning otsekohe laskus õhutrapipeitsil
noor kiivrikandja basiliski pilgu ette
ja suri sõjamonstrumite naerumürinas.

Nüüd naeris jumalik Ra-Barbar I.
Kuid kuninganna
ei naernud.

5

Ma kukkusin
ja lamasin kui surnu kuskil sinisel planeedil maas.
Mu kohal siras hele sinitäht.
Kui palju oli müüte ja legende!
Kui palju — — — — —
— — — — —

Kuuldemäng nr. 1

Kõik helid olgu võimalikult realistlikud. Pauside ajal võib kui kaua tahes vahele mängida pesemise helisid: vee solinat, pange ja kausi nihtamist, nuustikuga nükkimist, kopsiku kolinat.

Ukse sulgemine, sammud.

MEES: Noh, kas polnud hea mõte sauna kütta, kallis? Seal sünnipäeval pole meie koht. Seal on surmavalt igav, aina üks ja sama jutt, samad pretensioonid elu suhtes, aina sama usk endasse. Aga siin oleme ainult meie kahekesi, kas kuuled?

NAINE: Kuulen. (*Paus.*) Nad muudkui laulavad seal. Ega nad äkki siia tule?

MEES: Las aga laulavad — ei ole neist kellestki enam tulijat.

NAINE: Olgu siis pealegi.

MEES: Mispärast sul nii imelik hääl on?

NAINE: Ma ütlesin — olgu pealegi.

MEES: Me oleme siin kahekesi, kuuled?

NAINE: Pane küünal põlema.

(Tikkude krabin, tiku tõmbamine. Paus.)

MEES: Põlebki. (*Paus.*) Küünal põlebki.

NAINE: Nüüd on väljas veel pimedam.

MEES: Augustikuu, tead ju isegi.

NAINE: Akna taga on kollased lilled, näe, paistavad küünlavalguses.

MEES: Metsikud jorjenid. Võtame nüüd riidest lahti ja lähme sauna.

NAINE: Kas sul pole tunnet, et sealt pimedast võib keegi meid vaadata?

MEES: Kes see ikka vaatab?

NAINE: Ma ei tea.

MEES: Mis sa siis kardad?

NAINE: Imelik on ikkagi.

MEES: Mis on imelik?

NAINE: See must aken. Et kardinat ei ole.

MEES: Metsakoht, ei siin pole ühtki hingelist peale meie sünnipäevaliste, aga need ei taipa eluilmas siia tulla.

NAINE: Võib-olla nad näevad tuld aknas.

MEES: Nad ei näe.

NAINE: Aga kui näevad?

MEES: Saun on orus ja tuli ei paista mäe peale ära.

NAINE: Olgu.

MEES: Jälle? Sa pole õnnelik?

NAINE: Ah, august, see august . . .

(Püksipandla klõpsatus, riiete sahin.)

Ära viska oma pükse niiviisi kortsu.

MEES: Ära õpeta mind. Täna, täna ära õpeta mind.

NAINE: Täna ja iga päev.

MEES: Ma ei taha seda. *(Paus.)* Võta ometi kleit seljast ära. *(Paus.)* Ma palun sind.

NAINE: Jah, kohe. Issand, kui kiiresti läheb see kõik mööda. See öö. See pime augustiöö. See vana saun keset metsa. See aken. See küünal. Need valged lilled.

MEES: Kollased.

NAINE: Kollased. Varjud nurkades.

MEES: Kõik on.

NAINE: Küünal.

MEES: Kerise lõhn. Sina.

NAINE: Ma olen juba kolmekümne aastane.

MEES: Tead, mis ma mõtlesin. Kui ma olin alles väike poiss, siis, on mul meeles, oli just samasugune öö. Küünal põles ja ma kirjutasin armastuskirja ja aken oli lahti ja valged —

NAINE: — lilled —

MEES: — kardinat lehvisid tuules, mets mühises . . .

NAINE: Sa kirjutasid armastuskirja — olid sa siis nii väike poiss?

MEES: Ma ei tea. Ma mäletan, et see oli nii.

NAINE: Ütle, olen ma paksuks läinud?

MEES: Ei.

NAINE: Aga olen ma kõhnemaks jäänud?

MEES: Ei, sa oled tore nagu ikka.

NAINE: Tänan.

MEES: Sa pole millegagi rahul? Siin ümbruses algas meie armastus.

NAINE: Ma olen rahul. Väga rahul. Ma olen erakordselt rahul.

MEES: Armas. *(Paus.)* Miks sa ei suudle mind nagu vanasti?

NAINE: Ma ju suudlen sind nagu vanasti, aga võib-olla sina ise ei suudle mind nagu vanasti.

MEES: Ei, ei, ei! Sa ei suudelnud nii! Seal, mäetipul, kui langes lehti! Ei, siis, kui linnatuled olid eemal, siis hoopis teisiti! Sa suudlesid nii!

(Paus.) Nii, kas kuuled? (Paus.) Nii. (Paus.) Hoopis nii. Nii, nii, nii, ära valeta mulle, nii.

NAINE: Sa teed mulle haiget.

MEES: Seepärast teen haiget, et sa ei suudle mind nii nagu vanasti. Sa ei vasta mulle niisuguse suudlusega nagu mina sind suudlen. Kui me mõlemad — ühtviisi metsikult — noh, kirglikult — saad sa aru — siis pole meil kummalgi valus, ja kui ongi, siis me ei märkagi seda, või kui märkamegi —

NAINE: Ära räägi nii palju, palun.

MEES: Miks ma ei tohi rääkida? Miks sa keelad mul rääkimise?

NAINE: Ma ei keela, aga ma ei taha seda praegu.

MEES: Võta kõik seljast ära, siis lähme lavale.

NAINE: Ma ei taha.

MEES: Jõgi on lähedal!

NAINE: Mis siis?

MEES: Jõest tõuseb udu! Meil hakkab külm!

NAINE: Imelik on nii olla.

MEES: Me ju armastame teineteist.

NAINE: Mitte selles pole asi.

MEES: Vanad eestlased ei hoolinud sellest. Neil oli kõik loomulik ja spontaanne.

NAINE: Võib-olla.

MEES: Ma viskan leili.

(Ukse avamine, vee solin, leilipahvak.)

Tule nüüd. Äh, on aga leil! Uh! Uh!

NAINE: Ma ei leia oma šampooni.

MEES: Otsi.

(Uus pahvak.)

Uh! Uh! On aga leil!

NAINE: Ei ole šampooni.

MEES: Sa ei võtnudki šampooni kaasa.

NAINE: Ikka vist võtsin.

MEES: Su šampoon on linna jäänud.

(Uus leilipahvak.)

Uuh! Tule siia. Jäta šampoon! Milleks šampoon! Me peame loobuma šampoonist! Peame! Saame jälle endisteks! Näe, siin on tõrvaseep — võta see. Ära hooli neist piskasjust. On aga leil!

NAINE: Ma toon küünla kaasa.

(Paljaste jalgade sammud märjal põrandal, vaheukse sulgemine.)

MEES: Kui ilus sa oled!

NAINE: Leek väriseb, leili sees on küünlal halb olla.

MEES: Kui ilus sa ikkagi oled.

NAINE: Sa ei ütle seda siiralt.

MEES: Tule minu juurde lavale.

NAINE: Ma pesen ennast veidi.

(Kopsiku kolin, vee sulin.)

MEES: Miks sa ütlesid, et ma pole siiras?

NAINE: Niisama.

(Paus. Pesemise helid. Mees vilistab.)

MEES (äkki): Pesed?

NAINE: Sa ju näed.

MEES: Pesed? Sul on hea? Sa oled õnnelik? (Paus.) Sa tahad televisiooni tööle minna.

NAINE: Jah, tahan.

MEES: Hm. Televisiooni.

NAINE: Ma olen seda sulle juba mitu korda öelnud.

MEES: Ja mina olen sulle öelnud, et ma ei taha seda.

NAINE: Olen ma siis teistest halvem?

MEES: Sa oled parem.

NAINE: Ah...

MEES: Jah, oled.

NAINE: Küll on siin pehme vesi.

MEES: Ära sega. Televisioon on massimeedium, igaõhtune hüpnotiseeriv silm, mida me jälgime nagu jänes madu, kes võtab meilt kõik meie aja. Televisioon pole kunst, ta on kunsti surrogaat, ta on ja jääb informatsioonikanaliks, ei rohkemat.

(Kopsiku kolin, kausi nihutamine, nuustikut hõõrutakse algul vastu seepi, siis vastu ihu.)

Ainult autentsete sündmuste otseülekanne pakub mulle huvi. Kui ma olen seal, kuhu ma muidu ei pääse. Välismaa, kosmos, õnnetused. Mis on sotsiaalne, mõistad.

NAINE: Just, eriti otsereportaažid tänavalt, intervjuud juhuslike inimestega — varjatud kaamera abil —

MEES: Jah, aga — (naerab omaette) — kellele seda vaja on?

NAINE: Tahad vihta?

MEES: Anna siis.

(Kopsiku kolin, leilipahvak.)

On aga leil!

(Vihtlemine.)

Las ma räägin lõpuni. Milleks on vaja intervjuusid juhuslike inimestega?

NAINE: See võimaldab välja selgitada avalikku arvamust.

MEES (pateetiliselt): Ära tule mulle rääkima avalikust arvamusest!

NAINE: Hea küll, mind lihtsalt huvitab televisioon.

MEES: Sa lihtsalt ei armasta mind!

NAINE: Ära karju, kallis. (Lahkelt.) Tule, pese veidi mu selga, palun.

MEES: Ei.

NAINE: Miks?

MEES: Ma ei taha.

NAINE: Hea küll, ma pesen ise.

MEES: Kui kergelt sa kõike suudad võtta!

NAINE: Jah, ma pesengi juba ise, aitäh.

MEES: Sa tahad kaamerate ees poseerida. Sa tahad, et terve vabariik sind vaataks, su jalgu silmitseks. Sa tahad kuuluda rahvale, mitte mulle.

NAINE: Kuhu on jäänud sinu nooruslik romantika, su hell maailma-
valu? Sa lähed labaseks.

MEES: Ma lähen labaseks, sest mul pole muud teed.

NAINE: Ja mina? Ma tahan televisioonis töötada. Viska leili, siin all on jahe.

MEES: Seda sauna pole terve aasta köetud, niiskus on seintes.

(Paljaste jalgade sammud märjal põrandal, vee solin, leilipahvak.)

Sa oled endast tõesti kõrgel arvamusel, sa tahad monitoridesse jõuda.

NAINE: Aga mis sina parem oled? Naabrid räägivad, et sa oled haiglane tüüp. Seisad omaette koridoris, jõllitad aknast välja, kellegagi ei räägi. Paljusid ei tereta.

MEES: Sa tahad monitoridesse jõuda.

NAINE: Ära räägi asjadest, millest sul aimugi pole.

MEES: Ma tean seda kõike. *(Paus.)* Miks sa räägid nii, kui oleme siin kahekesi? Tühjas saunas.

NAINE: Kes alustas?

MEES: Siin, saunas, kahekesi . . .

NAINE: Ma ei tahagi siin enam olla.

MEES: Sa armastad seda peatoimetajat, ma tean. Ta on minust ilusam, võimekam.

NAINE: Ära tee mulle haiget. Me rääkisime sellest terve eilse öö. Sa ju tead, et ma armastan teda, aga teistmoodi kui sind. Ära tee mulle haiget. Me ju rääkisime sellest! Mu hing on lõhestatud, otsekui raudne rõngas on ümber mu pea.

(Mehe järgneva monoloogi ajal võib helide järgi otsustada, et ta kõnnib elavalt žestikuleerides saunas ringi.)

MEES: Raudne rõngas! Saunas! Kahekesi! Sa ei tea, mis siin on? Sul pole aimu! Kas sa ei tea, mis siin toimub? Öhtul, hilja öösel tulevad surnute vaimud sauna vihtlema! Ja inglid! Vaimud kägistavad meid ära! Laupäeval pärast päikeseloojangut muutub vesi vereks! Vihtleja kastab vihta verre! Ei, see pole enam viht, vaid lihakänts! See pang pole veepang, vaid *(karjudes)* — verepang!

NAINE *(hirmunult)*: Jäta! Jäta! Ma ei taha kuulata!

MEES: Su pea lõikavad vaimud otsast ära, panevad aknalauale, küünlavalgele, näoga vastu kollaseid lilli, mis teisel pool klaasi!

NAINE *(nuttus)*: Sa oled sadist! Sa pole mind kunagi armastanud! Ma vihkan sind!

MEES: Ja sina oled alati armastanud maailma ja elu, aga mitte mind!
NAINE (*rafineeritud teravusega, nuttu peites*): Huvitav, kas sind tõesti nii häirib, et mu reportaaž kompvektivabrikust tuli nii huvitav, et peatoimetaja mulle käskkirjaga kiitust avaldas?

MEES: Peatoimetaja!

NAINE: Sa oled vastik.

MEES: Peatoimetaja!

NAINE (*nuttes*): Tahaksin surra.

(*Paus. Naine nuuksub.*)

MEES: Mäletad, kuidas me esimest korda suudlesime. Mäletad, sa tõstsid pea ja vaatasid üles. Kuu peegeldus su silmades ja ma ütlesin, et kuu on jumala silm, mis meie peale alla vaatab, mäletad? (*Paus.*) Ja ma läksin koju ja istusin terve öö unetuna voodiserval, valge tolmumantel seljas. Kõik oli äkki uus, senine maailm oli purunenud, Niina minevikuks saanud, Niinat polnud enam olemas.

NAINE (*nuuksudes*): Meeldisin ma sulle tõesti rohkem kui tema?

MEES: Jah.

NAINE: Kuidasmoodi?

MEES: Sa olid ilusam, sa olid targem, sa olid parem, ka su suudlus oli midagi täiesti uut.

NAINE: Pidigi olema.

MEES (*vabanenult*): Ah, sa mu enesekindel!

NAINE: Su käed on seebised.

MEES: Kohe, kohe loputan ära.

(*Rutakas vee solin.*)

Ma armastan sind. Tule minu juurde, tule...

(*Pink kukub ümber, plartsatades langevad mõlemad põrandale.*)

Tule...

NAINE: Ah jäta, siin on nii ligane, jäta! (*Tigedalt.*) Jäta! (*Paus.*)

MEES (*väsinult*): Ja sa tahad televisiooni tööle minna. Mõtle, kui palju naisi sinna koguneb, kõik ilma isikliku õnneta, kõik nad peavad ennast kunstnikeks, kõik tahavad rahvale midagi ütelda. Ma olen seal käinud, ma tean, kuidas nad seal televisioonikohvikus istuvad, jalg üle põlve, suits ees, — see on nende tegevus, nende kunst! Ah, kallid... (*Paus.*) Anna mulle seepi.

NAINE: Võta.

(*Vaikiv pesemine.*)

MEES: Selline on televisioon.

NAINE: Sa räägid nagu eemalseisja. Aga minul on juba kaks saadet ettrisse läinud...

MEES: ... ja sinna jäänud.

NAINE: Miks sa pilkad mind?

MEES: Peatoimetaja!

NAINE: Jah, Rudolf ütles, et ma taban intuitiivselt televisiooni oma-

pära, ja ma ei saa aru, miks sa mulle armukade oled. Televisioonis on silmaga nähtav alati eelistatud. Raadiole jääb see, mida ei saa näidata, või see, mida ei sobi näidata. Televisioon on ennekõike pildi kunst, visuaalne kunst.

MEES: Aga film, aga foto?

NAINE: Need ehk ka, aga...

MEES: Ka film ja foto peegeldavad ennekõike maailma materiaalsust, tema faktuuri, nagu ütleb Kracauer.

NAINE: Jah, aga televisioon on neist kõige vahetum.

MEES: Jäta. Ma tahan sind.

NAINE: Aitab.

(Kausi kolksatus, mahavisatava seebi ja nuustiku potsatus.)

Ma lähen ära. Igavesti ära.

MEES: Palun.

NAINE: Sa oled primitiivne inimene.

MEES: Jah olen.

NAINE: Hüvasti. Ma ei tule enam kunagi sinu juurde.

(Ukse kolksatus, rutulised sammud märjal põrandal.)

MEES: Kuhu sa siis lähed?

NAINE: Ma lähen inimese juurde, kes mind mõistab.

MEES: Peatoimetaja?

NAINE: Kas on tähtis tema nimi?

MEES: Sa ei lähe kuhugi.

NAINE: Sul pole õigust mind keelata. Ma olen vaba.

MEES: Sa oled lipakas.

NAINE: Anna mu riided siia.

(Rüsin.)

MEES: Ei anna.

NAINE: Anna siia!

MEES: Seda mitte.

NAINE: Anna siia!

MEES: Säh sulle! Mine nüüd!

NAINE: Sa viskasid mu riided tulle?

(Tule praksumine.)

Kõik riided?

MEES: Kõik. *(Paus.)*

NAINE: Ja mul on homme saade. Noortesaade.

MEES: Olgu. *(Paus.)*

NAINE: Mis minust saab, kuhu ma lähen?

MEES: Ma ei tea.

NAINE: Ma pean minema.

MEES: Eks mine siis.

NAINE: Ja lähengi.

MEES: Alasti?

NAINE: Jah, hüvasti.

(*Ukse avamine.*)

Sul pole mulle midagi öelda?

MEES: Võta käterätt, saunalina ümber.

NAINE: Ei. Hüvasti.

MEES: Pilguta mulle homse saate ajal silma.

NAINE: Ei.

(*Ukse paugatus. Paus.*)

(*Järgnev monoloog suurte pausidega, vastavalt naturaalsele riietumise rütmile, saadetud riietumise helidest.*)

MEES: Olgu. — Kus on teine rätik? — Siin. — Ja nii ta nüüd lähebki pimedas alasti, mets mühiseb, suve lõpp on käes, aga tema läheb. — Püksid? — Paneme püksid jalga. — Ja särki selga. — Kollased lilled. — Olgu. — Kammime pea ära, kuivatame näo. — Nüüd teiste juurde tagasi. — (*Ukse paugatus, ukse lukustamine.*) — Võib-olla tahab veel keegi sauna tulla. — Loodame, et keegi ei saa mu näost midagi välja lugeda. — Laulavad. — Laulavad, saatanad. —

Aegamööda on lähenenud laul — näiteks «Seal, kus rukkiväli lagedikul heljub» või mõni muu taoline — lauldud ebaühtlase, veidi joobnud, kuid mitte mingil juhul purjus segaansambli poolt. Laul kestab mõnda aega, siis vaibub.

1970/71

Soolaul

Ikka on rada nii kitsas,
et kõrvuti käia ei saa,
ikka me oleme metsas,
kust üheskoos välja ei saa.

Ja tuul murrab tugevad maha,
pikki purustab pikselöök,
vanad langevad isegi maha,
ja nagunii tuleb öö.

Ja öö järel tuleb hommik —
seda polegi tõestada vaja —
ja seisab ja seisab tammik
nagu tohutu pulmamaja.

Ja kord on kadunud peigmees,
ja kord on röövitud pruut,
ja ikka on endist meist sein ees,
ja rada ei ole SUURT,

et üheskoos pageda metsast,
kust nagunii välja ei saa.
Küll tammik kord võlad maksab,
kui lõplikult lõheneb Maa.

Kui kahju, et mets pole meri,
et tammed laineiks ei saa:
pole soontes neil vesi, vaid veri,
ja nad peavad teenima maad...

Ja rada on kitsas —
ei kõrvuti käia,
ei välja saa...

* * *

Kes saab mu vastu kergemeelsuses,
see tulgu välja!
Juba üksi te raskemeelsusest
saan palju nalja.

Ma naeran seda, et saamahimu
teeb kõik te teod;
sel ajal kui minul on lahke süda
ja tühjad peod.

Ma naeran seda, kui palju hirmu
te silmis näen,
kui teile pillan ma oma südant
ja annan käed.

Mis juhtus seersant Massuroga?

B. O. Z., osakond A, tuba 3
Wassenaar
Holland

Ametlik
Sõjamineisterium

eile kirjutab täiesti rahulik inimene, mu härrad, — see on rahu, mis tuleb ilmsiks siis, kui lootus on haihtunud.

Oletan, et selline toon on teile tuttav. Ma ei tea, kes te olete ja millise ministeeriumi alla kuulute, ma ei tea ka, mida tähendavad need tähed teie ametikoha nimetuses.

Ma pole kunagi teie büroost midagi kuulnud. Mind ei üllataks seegi, kui te peaksite kuuluma sellise ministeeriumi alla, millest ma samuti pole kunagi midagi kuulnud. Kolonel Stratema, Uus-Gineas paikneva 124. jalaväerügemendi 5. pataljoni ülem, andis mulle teie aadressi ning käskis kirjutada sellest, mis juhtus seersant Massuroga, nii, nagu jutustaksin seda oma sõbrale.

Hüva, mu härrad, te olete nõnda siis mu sõber. Te peate kuulda saama, mida ma sellest tean. Ma ei tea mitte midagi. Tean ainult, et see sündis ja et ma viibisin juures. Pealegi on mul tekkinud mulje, et olete saanud selle loo kohta ettekande kolonelilt, samuti ka dr. Mondriaanilt, ning et nemad — nagu ma ette kujutan — teavad teie büroost sama vähe, välja arvatud see, et te kogute andmeid niisuguste juhtumite kohta nagu seersant Massuro oma.

On taolisi juhtumeid veel esinenud, mu härrad? See ei hämmasta mind sugugi. Liigagi palju? Kas see õngi põhjuseks, miks mul tuli piibli juures vanduda, et pean kogu loo salajas? Tuleb neid ka Hollandis ette? See ei hämmasta mind samuti. Kui dr. Mondriaan oli Kaukenaus Massurot tükk aega silmitsenud, hakkas ta aukuvajunud näol mind küsitama meie elu kohta sisemaal.

«Armas jumal, leitnant, see julmus on mõistagi väljakannatamatu.»

Tean küll, mida ta mõtles. Ta mõtles, et see tuleb hirmust.

Hirm on kõigeeks võimeline. Ta on võlur nagu Thyana Apollonios, prohvet nagu Jesaja, ta on poliitiline massimõrvar ja Don Juanist suurem südametemurdja. Aga sellel, mis juhtus Massuroga, pole hirmuga midagi tegemist.

«Doktor, ma tunnen sisemaad paremini kui teie. See oleks täpselt sama hästi võinud juhtuda ka Amsterdumis — kas kuskil kontoris või siis soojal suveõhtul, kui aken on lahti, ajaleht käes ja raadio Hilversumi peal.»

Minu kabuhirm sel hetkel oli tema omast erinev, see oli kahvatum ja talitsetum, ent sugugi mitte väiksem. Ütlesin talle, et minu meelest on sellel vaevalt küll midagi tegemist Massuroga. Et küllap see võiks iga hetk juhtuda igaihega — tema, Mondriaaniga sama hästi kui minuga.

«Võib-olla on see juba ühes meist sees, doktor?»

Nägin, et ta ei suuda seda mõista. Ta vahtis metsikul pilgul Massuro keha. Ta vajas põhjust — kuhu ta selleta oleks jõudnud? Ja ainus asi, mis hea lootuse varal põhjuse eest võis käia, oli hirm. Ent see polnud hirm. Massuro ei teadnud üldse, mis asi on hirm.

Tundsin pisut Massurot. Räägin teile sellest kui sõbrale, mu härrad, ehkki mulle on mõistatuseks, mida te selle jutuga peaksite peale hakama. Kui ta kahe aasta eest Potapègos minu rühma saadeti, seisin parajasti ja lobisesin külavanemaga. Kaukenaut jõudis kohale veoauto ja selle kabiinist ronis välja suure pea, ümmarguste silmade ning pakside huultega raskepärane mees. Siis tõusis mu silme ette äkitselt nimi, mida major oma kirjas nimetas.

«Heintje Massuro!»

Nägu naerul, tuli ta mulle lähemale.

«Päevast, leitnant. Kes oleks võinud arvata, et saate kord veel minu ülemuseks, pealegi maakera teise serva peal.»

Kohtusin temaga esmakordselt üheteistkümne aasta vanuselt, võimla riietusruumis. Tema käis siis kuuendas, mina viiendas. Tulin mingi asja järele, mille olin maha unustanud. Massuro istus üksipäini ahta ruumi higilehas, raidkujuna liikumatu räpaste riidehunnikute keskel. Võimlast kostis harjutuste müdinat ja ikka järjest ühest neljani lugevat komandohäält.

«Kas sa ei tahagi kaasa teha?»

«Ma olen karistatud.»

«Mille eest?»

Ta vaatas oma suurte pruunide silmadega mulle otsa.

«Ei millegi eest.»

Tal oli juba toona seesama raskepärane ning ühteagegu terav ilme. Tundsin, et ta ei valeta. Oleksin meelsasti tahtnud temaga sõbruneda, aga klass all- või ülalpool õppijaga polnud see hoopiski nii lihtne. Kuskil mujal ei esine niisugust klassiteadlikkust kui koolis, koguni kommunistid võiksid seda kadestada. Vahetevahel ajasin temaga natuke juttu ning korra tuli ta ühel õhtul minu suure kiikriga Jupiteri kuid vaatama.

«Kosmos on lihtsalt üks suur kott, kive ja valgust täis.»

Kahe aasta pärast jõudsin ma progümnaasiumis temaga ühte klassi,

ta oli istuma jäänud. Ent siis oli juba hilja, sõbrakssaamise aeg oli juba möödas. See on sageli üheainsa kuu või ka nädala küsimus, võib-olla koguni päeva või minuti oma. Oleksin ma kohtunud oma naisega aasta hiljem, olnuks meie abielu kõige õnnelikum terves maailmas ja ma ei istuks praegu Kaukenaus, Gineas.

Me ei rääkinud teineteisega peaaegu kunagi, meie vahele oli kerkinud midagi häbitaolist. Tema huvid olid piiratud, minu ajus aga voolasid juba suurte jõgedena nii bioloogia kui ajalugu. Kuid üks asi sai mulle küll selgeks — nimelt see, et ta kunagi kartma ei löönud. Samal ajal polnud ta ka hoopis. Ma ei kuulnud teda kunagi ütlemas: «Kas lööd vedelaks?» — enne kui ühe või teise tembuga maha saada. Nii tegid üksnes need poisid, kes tegelikult kartsid, kuid kes kartsid üle kõige seda, et neid võidaks argadeks pidada. Ka seda kartust Massuro polnud. Kui aga oli tarvis teha midagi, mis tõelist julgust nõudis, jätsime selle Massuro hooleks, samal ajal kui meil endil püksid püüli sõelusid. (Nii nagu tol korral, kui oli tarvis direktori juurde sisse murda, et eksamiküsimusi kätte saada.) Tema puhul polnud see isegi julgus, vaid lihtsalt hirmutunde puudumine. Seesama omadus muutis ta kindlalt kinnipüüdmatuks. Karistada sai ta alati põhjusega.

Muidu aga oli ta täiesti tavaline poiss — Heintje Massuro, külm ja halastamatu kui timukas. Kui see nüüd võib pisut teisiti paista, mu harrad, siis tuleb see sellest, et ma püüan liiga innukalt dr. Mondriaani hirmuteooriale vastu vaielda ning otsin võib-olla tahtmatult mingit põhjust selleks, mis temaga juhtus — põhjust, mida pole olemas.

Juba kahe aasta pärast, veidi enne sõda, kaotasin ta silmist. Ta lahkus koolist ning ma kuulsin, et ta sõitnud koos vanematega Indoneesiasse.

«Punktipealt selleks, et jaapanlased meid laagrisse saaksid pista,» jutustas ta mulle Potapègos, kui me viieteistkümnne aasta pärast jälle nägemist pühitsesime — mina, leitnant, ja tema, minu rühma määratud üleajateenijast seersant.

Tal oli selleks ajaks seljataga kaheksa aastat troopikateenistust. Otse koonduslaagrist oli ta astunud vabatahtlikult sõjaväkke, ta vanemad olid otsa saanud. Ta oli teinud kaasa kogu selle viletsuse — jaapanlaste hävitamise, Lingadžati politseiaktsioonid, karistussalgad Jaaval ja Sumatral... paistab, et tal oli midagi tegemist ka Westerlingi afääriga. Ma ei pärinud temalt rohkem. Kõik oli niikuinii üsna tume ja segane. Küllap on teie käsutuses paremad kanalid kui minul, et selle kohta täiendavaid andmeid hankida.

Te võite loomulikult ka selles suunas edasi otsida, kuid te ei leia midagi. Ma tahan öelda, te ei leia midagi, mis oleks toimunuga otse-sees seoses. Ma ei tea, vahest on olemas mingid varjatud sidemed, täiesti võimalik — aga sel juhul on need küll kohutavalt varjatud, kaudsed ja keerulised, neid on võimatu avastada. Kogu maakeral on toimu-

mas midagi kirjeldamatut, mingi protsess . . . Isegi päike paistab praegu teisiti kui enne sõda. Ma ei tea, kuidas seda selgemini väljendada. Mängu on tulnud seletamatud, täiesti uued, arusaamatud jõud, on tulnud uus liik inimesi. Singapuris, Amsterdams, Prahas, Alamogordos, Djakartas (ja ka Wassenaaris) istub nii kohvikuis kui valitsusehoonetes laudade taga hoopis uus liik härrasid. Nemad ongi võim. Kaks lauda või kaks tuba edasi ei tea enam keegi, kes nad on. Sellel pole enam midagi tegemist poliitikaga. Grupp härrasid sõidab autokolonniga läbi Borneo. Mis keelt nad räägivad? Keegi ei mõista seda. Aga sellel on selle looga tegemist. Cerami kohal tulistab Indoneesia õhutõrjepatarei alla ilma ühegi tunnusetä väikese halli lennuki. See on tühi. Pardal pole ka mingit fotoseadet. Üksnes raadioaparatuur kaugjuhtimiseks — või on see ise elusolend? Kõigel on selle looga tegemist. Keegi ei taipa veel, kuidas kõik need asjad üksteisega seostuvad, mis on parajasti toimumas, mis on üldse võimalik ja kuhu kõik läheb — see aga, kes arvab, et kodus Hollandis on lood teisiti, elab maailmas, mis enam ei eksisteeri, ja eksib kohutavalt.

Ent Massuro polnud arg. Selles nimetus protsessis mängis tema oma osa — kahtlemata tillukest osa, kuid seegi ei kannatanud päevavalgust, seda osa tuli mängida kinnise eesriide taga näidendis, mida keegi ei tea, ja tühja suflööriputkaga. Panin muidugi tähele, et ta vaatab minu juures teenimisele kui omamoodi puhkusele. Tal oli õigus, nõnda see oligi. Nõnda see just oli! Küsin endalt, kas see ikka veel nõnda on pärast toimunut.

Minu juures oli igal juhul vähem põhjusi hirmuks kui ükskõik kumujal terves saarestikus. Olen vastutav korra eest umbes nii suurel alal nagu London. Ent jõud, kes meid piiravad, ei istu oma kindlustustes mägedes või ürgmetsas. Vaesed paapuad, nad lehvitavad meie lippu ja ehitavad meile bangalosid, te ju teate. Uus-Ginea elab alles kiviajas, 100 000 aastat e. m. a. Ainult siis, kui mõni minu meestest laseb mõne kaasuari või kakaduu, kostab lask, muidu ei ialgi. Vahetevahel avastame liaanipadrikus või kuskil haisvas soos 1,4 meetri pikkusi Hollandi alamaid, kes pole veel kunagi ühtki valget näinud. Me paneme niisugusele külale tavaliselt nimeks Uus-Ämberkompassi, või siis võtame nime kuskilt ainevahetuse valdkonnast — nagu Julgapudeme ja Salapussu. Nii me teeme. Siis, kui on parajasti rahulik.

Muide, seal, kuhu meie välja jõuame, on rahuga lood läbi. Seal karjutakse ja sõimatakse hollandi keeles, paugutatakse ja vahel koguni lüüakse, kui ma juhtun kõrvale vaatama. Me sõidame ringi kolme džiibi ja veoautoga, mis on täis proviant, bensiini ja laskemoona. Sageli oleme nädalate kaupa sõidus ja peame ainult raadiosidet Kaukenauga. See kõik oli Massurole meeltemööda, ta oli jahikull ja laskis sõidu pealt ahve puu otsast alla. Ma hoolitsesin tegelikult tema eest rohkem kui ülejäänud seitsme eest, aga vahel ka vähem. Midagi oli ikka veel säilinud pro-

gümnaasiumi häbitundest meie mahamagatud sõpruse pärast. Rääkisin temaga muudest asjadest kui teistega — minevikust, Hollandist, eimil-lestki. Kord ütles ta mulle, et tal olevat neli last: kaks Jaaval, üks Celebesel, üks Halmaheral.

Kui ta öösel vahis oli, ümises ta endamisi telkide vahel või palkmaja verandal, mida me olime siin-seal lasknud paapatel endale ehitada. Ta oli meelsasti vahis, tihtipeale laskis ta oma vahetusmehel magada ja võttis selle valvekorra üle. Ta just nagu puhkas millestki välja. Tema muusika oli suur, läikiv ning värelev kera, mis hõljus telkide vahel läbi öö. Tundide kaupa võis ta ümiseda, kõri nagu orel, ning põrnitseda mustavate mägede või ürgmetsa poole, kus kõik sahistas, pomises ja kriiskas. Mõnikord kükitas mõni kiviajaasukas aupaklikus kauguses tema juurde maha ning kuulatas andunult.

Kaks aastat läks kõik hästi.

Sel päeval, kui kõik viltu läks, istusime parajasti Päriskasapesas — külas, mis koosnes paarikümnest kääbuseid täistuubitud onnist. See oli pühapäeval nädala eest, 19. juulil 1955. Olime selle küla avastanud mai-kuus. Ta asetseb ürgmetsa serval Titimuka kaldal, aga seda viimast ei suutnud me neile selgeks teha.

Kui ma olin umbes kaheksateistkümne aastane, mu härrad, see oli sõjaajal, tahtsin saada võluriks. Pidasin hinge kinni, püüdsin jalgu sõlme seada, keskendusin seinal surnuks löödud kärbsele, puurisin pilgu inimeste ninajuurtele ning lugesin raamatuid nagu «Isiklik magnetism» ja «Mõttejõud». Sealt õppisin ära ka harjutuse, mille järgi enne magaminekut tuleb kõik päevasündmused ärkamisest peale kiirtempo vaimu-silma eest uuesti läbi lasta. Tollest ajast peale on see saanud mulle harjumuseks. Olen selles omandanud hämmastava osavuse. Kui ma ainult liiga väsinud pole, näen kõike taas väiksemaiski piasjasjus, isegi seda, mida polnud päeval tähele pannud. Teatud mõttes elan ma kaks korda, neist teine on teravam kui esimene.

Mitte kord ega kaks, mu härrad Wassenaarist, vaid julgelt kümme korda olen ma tolle päeva Päriskasapesas ja kogu tee sealt oma silme eest läbi lasknud. Mul on meeles viimane kui oks, mille alt me läbi sõitsime, viimane kui kivi kohisevas Titimukas, viimane kui mustade härjapõlvlaste hüüatus. Ma tean, et sellel päeval ei juhtunud midagi erilist, midagi, mis oleks teda teistest päevadest eristanud, peale rea-meeste Steigeri korrarikumise — igal juhul ei midagi, millel oleks mingit tegemist Massuroga.

Ehkki kallas vihma, asusime me hilisel hommikutunnil tee Oemigapa nimelisest pesast. See oli natuke maad mägedes, ja kui vihm üle jäi, läks ilm poole tunniga ilusaks ning juba kell kaksteist kõrvetas päike meile lagipähe. Salk oli veidi lõtv, me olime juba kaks nädalat sõidus ja ma lootsin, et Päriskasapesa on meie viimane peatuskoht. Siis kulub veel oma neli päeva, enne kui jõuame tagasi Kaukenausse. Istusin tei-

ses autos reamees Elsemoeri kõrval. Massuro kõlkus poolpöigiti taga, karabiin põlvede vahel, ning jälgis puude latvu. Me ei rääkinud kuigi palju. Mäletan viimast kui sõna, mis me ütlesime, aga need kõik olid tähtsusetud. Umbes kella kahe paiku lasksin Elsemoeril kolonnist välja sõita, et ajada natuke juttu paari kapauko suguharu inimesega, kes lohistasid surnud kangurut soo poole. Kella nelja ajal jõudsimme Titimuka äärde välja ning sõitsime vastuvoolu edasi mööda kitsukest varjulist maariba ürgmetsa ja vee vahel, ise pooluimased kõdunevate taimede ja puulehtede lehast. Kapral Persijn esimesest džibist avastas kaldamudas jalajäljed ja me tungisime viie mehega kottpimedasse ürgmetsa, kuid asjatult. Mets oli tihe ja läbipääsematu nagu linn.

Rohkem ei juhtunud midagi. Kui me edasi rappusime, keeras Massuro ennast üks kord kärmesti kõhuli ja tulistas ühe krokodilli põhja. Poole seitsme ajal sõitsime Päriskasapessasse sisse.

Meid võttis suguharu eesotsas vastu Härra Salanõunik. Tema oli küla vanemaks — kolme künra pikkune tsiviliseeritud rõngashabeme ja metsikute silmadega alasti mehike. Oimukohtadelt oli ta intelligentselt kiila läinud, olin oma meestele rääkinud, et sakslased hüüavad selliseid paljakuid «salanõunikunurkadeks», sellest ta oma nime saigi. Kahtlustasin, et ta oli inimsööjate kamba pealik. «Manowe?» küsisin ma temalt eelmise kord. «Manowe?» — Ta lõi üle terve näo särama, see oli ainus sõna, mida ta paistis mõistvat. Igatahes meie juures tuli tal leppida hauatatud loomalihaga. Koos veel kahe külaülikuga asus ta himukalt tervituseine kallale, meie poolt võttis sellest osa peale minu veel Massuro. Ülejäänud mehed olid ametis laagri üleslõõmisega, kuna terve küla vaatas mõtlikult pealt.

Söögi ajal ei juhtunud midagi ebatavalist.

Pärast sööki pugesis mõned mehed oma moskiitovõrkude alla, mina püüdsin sel ajal Kaukenauga ühendust saada ja ettekannet esitada. Siis pikutasime oma telkides ja kuulasime raadiot. Djakartast tuli loeng malai luulest, kuid Sydney saatis tantsumuusikat. Meie taga ja kohiseva jõe vastaskaldal tihenes hämarus ning pimedus koosnes miljoneist tsikaadidest.

Kui juba peaaegu päris pimedaks oli läinud, süütasime lambid ning nägime, et oleme ümbritsetud liikumatult maas kükitavaist ja muusikat kuulavaist härjapõlvlastest. Persijn karjus nende peale, kuid nad ei läinud ära. Alles siis, kui ta täristas õhku automaadivalangu, sööstsid nad pimedusse laiali.

Sellest hetkest peale jutustan ma kõik sõna-sõnalt, mu härrad, siis võite ise otsustada.

«Kus Steiger on?» küsisin Massurolt. Olin teda söögi ajal näinud naemas ning piilumas ühte umbes kuueteistkümne aastast, ilusate rindade ja kerakujulise kõhuga tüdrukut.

«Ta on armunud.»

«Läks ta minema?»

«Jah.»

«Oled sa selles kindel?»

«Jah.»

«Neetud, sinu kohus oli seda mulle öelda. Hüüa teda!»

«Steiger!» röögatas Massuro.

Mõne sekundi pärast vastas kutsutu kuskilt autode tagant. Tundsin suurt rahutust. Veidi hiljem seisis higine Steiger minu ees.

«Kas asi oli jälle niikaugel, Steiger?»

«Jah, leitnant. Ma mõtlesin, et te ei pane tähele, leitnant.»

«Kuhu see laps sai?»

«Pani ajama, leitnant.»

«Kas keegi külarahvast nägi, et sa temaga minema läksid?»

«Ei, leitnant. Ta kükitas üksi veoauto all ja kuulab muusikat.»

Mu südamedelt veeres kivi, kuid ma küsisin:

«Hoidsid sa tal kätt suu ees, mis?»

«Oh ei, leitnant. Ta oli ise nõus.»

«Näita käed ette.»

Ta sirutas käed. Vasakus olid sügavad hambajäljed.

«See . . . see on mul vanast ajast, leitnant.»

«Kahtlemata põidlaimemisest, mis? Seisa õige natuke aega niisama, käed ees.»

Lasksin Steigeril seista ettesirutatud kätega oma veerand tundi. Keegi ei lausunud enam sõnagi. Muusika kostis vaikselt läbi veekohina. Putukad surusid tiheda, sahiseva ja sureva pilvena lampide ümber. nii et valgus muutus poole nõrgemaks. Vastaskalda ürgmetsas puhkes mingi kiljumine, mis äkitselt lakkas. Veerand tunni pärast libistasin käega üle Steigeri peopesa. Hambajäljed olid sama hästi kui kadunud.

«Seersant, täna öösel topeltvaht,» ütlesin Massurole.

«Saab tehtud, leitnant.»

«Mine oma kohale, Steiger, ja Kaukenaus kannad kaptenile ette. Sa tead, mis võib sinuga juhtuda?»

«Jah, leitnant.»

«Lase jalga.»

Võisin Steigeriga seda teha, teda ei sallinud keegi, Massuro vahest välja arvatud. Kui ta oli läinud ja ülejäänud jälle oma asjadega tegelesid, tuli Massuro ning võttis jämedat sigarit suitsetades minu kõrval istet.

«Ma tean umbkaudu küll, mis sa mõtled,» ütlesin veidi aja pärast. «Aga siiski oleksid pidanud mulle kohe ütlema.»

«Kas sul endal pole kunagi midagi sihukest ette tulnud, Loonstijn?»

See oli midagi uut. Esimest korda pärast viieteistkümnenda aastast vahet hüüdis ta mind nimepidi, kõik need kaks aastat olin tema jaoks «leit-

nant». See liigutas mind, tõenäoliselt olin teda varem väga imetlenud, ning ma muutusin usalduslikuks.

«Kui see nii poleks, oleksin tal võib-olla minna lasknud.»

Tundsini, et ta seirab mind.

«Sa oled harjunud saarestikuga, Massuro,» ütlesin. «Seal söövad nad riisi.»

Ta jäi mulle edasi otsa vaatama. Põrnitsesin vastaskalda poole. Ürgmetsast kostis sahisev heli, millele järgnes tasane mürtsatus. Seal kukkus mingi tuhat aastat seisnud puu.

«Minuga juhtus see kuskil Mimika kandis, kui ma alles olin siia saabunud. Täpselt samasugune tips, nagu see Steigeri oma. Mul polnud juba kolm kuud kedagi olnud. Mis see siis ikka tähendas — mingi kapako tüdruk keset metsikut maad, meist sada tuhat aastat maha jäänud... Hoidsin ta suud kinni, aga poole pealt hammustas ta mulle kätte, pistis karjuma ja ma pidin tal lipata laskma. Kui me kuu aja pärast tagasi tulime, polnud teda enam külas.» — Ma vaatasin Massurole silma. «Nad olid ta maha löönud ja nahka pannud.»

Te peate seda teadma, B. O. Z. härrad. Pärast Massuroga toimunut ei tõmba mind enam sugugi taolisi asju salajas pidama. Võib-olla pole teie büroo ülesandeks (see torkas mulle praegu pähe) sugugi mitte ainult niisuguste juhtumite uurimine nagu Massuro oma — mida pealegi on võimaliku uurida —, siis on teile kasulik ka seda ülestunnistust silmas pidada. Laske mind rahulikult teenistusest lahti, mu härrad. Ka see ei tõmba mind enam.

Kuid jätkakem! Massuro küsis:

«Kust sa seda tead?»

Kehitasin õlgu ja põrnitsesin enda ette.

«Need olid manowed, inimsööjad.»

«Ta võis sama hästi haige olla või vahepeal mehele minna või lihtsalt niisama otsa saada.»

«Võis küll,» noogutasin. «Aga Steiger peab selle eest karistust kandma.»

Ürgmetsast kostis ikka veel rabinat ja mürtsatusi — need olid puud, mis andsid järele nende otsa rippuma jäänud raskusele ja kiskusid kaasa teisigi puid murduvate okste ning põgenevate loomade segadikus.

Ma ei teadnud, kas nad ta tõepoolest ära sõid. See oli igal juhul võimalik. Kuid ma pole kunagi suutnud seda mõtet lõpuni oma teadvusse tungida lasta ega selgeks saada, mida see õieti tähendab (tapmine, tükeldamine, keetmine, vürtsitamine).

Heitsin pilgu kellale — kui ma praegu silmad sulen, näen silme ees numbrilauda: kolm minutit kümne peal. Veoauto kabiini otsas hõõgus Persijni sigaret, ta oli vahis. Meist tagapool kostis paaril korral mingi plõnksuv ja ühtaegu nuuksuv heli. Massuro vajutas oma sigarit surnuks just nagu maamees õhtutunnil.

Ei juhtunud midagi ebatavalist.

Käskisin raadio välja lülitada. Massuro jagas topeltvahi käsud välja ja kõik hakkasid aegamisi magama kobima. Ainult Elsemoer jäi pisut eemale istuma, jalad jões. Massuro oli sõnaaher ning ma otsisin meelelahutust.

«Vaata liivakirpude asjus ette, Elsemoer. Muidu lööd homme tantsu.»

«Mu jalad ei ulatu põhja, leitnant.»

«Ta mõtleb oma tüdruku peale,» tähendas Massuro. «Seda meelitab vahest praegu keegi seal Overschies mõne auto taha.»

«Elsemoer, kas sa meiega ei taha istuma tulla?»

«Heameelega, leitnant.»

Ikka ainult «leitnant». Ta tuli ja istus Massuro kõrvale nagu poisike, kellele kuninganna kätt on andnud.

«Sa mõtlesid muidugi oma tüdruku peale, mis?»

«Ei, leitnant, mul polegi tüdrukut. Ma mõtlesin hoopis kooli peale.»

«Või kooli peale? Kas sa seda tead, et me käisime seersandiga kunagi ühes klassis?»

Ta vaatas meid aupaklikult. Hakkasin naerma ning pakkusin talle sigaretti.

«Mis see siis ikkagi oli?»

«Ei midagi erilist,» kostis ta kimbatusse aetult. «Niisama üks kui teine asi... Näiteks maahõivamine.»

«Maahõivamine?»

Kui ta mulle ära seletas, meenus see mullegi. See on niisugune noamäng. Igaüks saab endale tüki siledaks tambitud maa peale tõmmatud ruudust. Siis loobitakse vaheldumisi nuga naaberalasse ja see tükk, mida visatud noaga annab ära lõigata, loetakse hõivatuks, kui ta pealetungija enda alaga kokku puutub. See, kes enam oma maalapil seisma ei mahu, ongi kaotaja.

«Mis see meile ikka teeb,» ütlesin Massurole. «Kas hakkame õige kolmekesi maad hõivama?»

Ehkki ma mõningail puhkudel temast üle olin (mitte ainult auastme tõttu), valitses Massuro teatud mõttes ikkagi minu üle. Hääletooniga, millega ta midagi ütles või ütlemata jättis, silmavaatega, sellesama moega, millega ta praegu end jalule ajas ja liigendnoa välja võttis. Tal oli seljataga rohkem kui minul, kogemused aga mängivad viimses kui sõnas ja liigutuses kaasa. Nad on alati kaalukamad kui mõistuse või karakteri külgesündinud omadused. Vahel oli mul raske talle käsku anda ning ma peaaegu vihastasin ja solvusin täpsuse üle, millega ta seda täitis.

Usina, mõnevõrra oma isandate tujude all kannatava teenrina tegi Elsemoer platsi taimkattest puhtaks ning valmistas ette laitmatu võitlustandri. Ilmselt oli ta niisugune poiss, kes ei saa isegi kurameerima hakata, kui mõni vaibanurk on pahupidi. Vahepeal oli läinud kottpimedaks, lamp kiirgas kui taevakeha ning joonistas metsaservale igasugu

õudusi koopasuude, elajapeade, urgude ja salaugaste näol, mida ükski meist parimalgi tahtmisel enam poleks saanud karta. Seda ütlen ma dr. Mondriaani teooriat silmas pidades.

Ja nüüd, mu härrad, pean ma teid paluma jälgida väikest võistlust. Asi seisab ometi andmete kogumises, kas pole?

Massuro viskas esimesena ja löikas ühe hoobiga ära kolmveerand minu maast. Elsemoer näis seisvat raske dilemma ees: kui ta vallutab maad Massurolt, võib selle tagajärjeks olla liigne vahikord, vallutab ta minult — siis ripub ta pea kohal linnaloast ilmajätmine. Ta otsustas siiski väikese lapi kasuks sellest, mis Massuro minult oli võitnud, ja vaatas mulle seejuures andekspaluvalt otsa. Mul ei vedanud, järgmine kord kukkus mu nuga lapiti ja Elsemoer saatis seda sportliku kahetseva hüüatusega. Massuro virutas oma noa toreerona maasse, pühkis kõik enda ümber siledaks ja muudkui nõudis, et me näitaksime, kas saame veel allesjäänud lappidel seista. Ent korraga hõivas Elsemoer kohkumise kahvatades peaaegu kogu tema ala, nii et Massuro sai veel vaid ühe jala varvastel seista.

Lõbustasin end väga. Korraga noogutas Massuro küla suunas ning ma nägin Härra Salanõuniku varju. Ta kükitas ihuüksi jõekaldaal ning jälgis, kuidas valged mehed nugaodega lõbusalt tema maad läbi torkisid. See ei meeldinud mulle ja ma hüüdsin Persijnile, et ta midagi ette võtaks. Lajatas kaks pauku ning vanamees oli korrapealt kadunud.

Massuro võitis jälle. Meie Elsemoeriga liitusime kokku rääkimata Massuro vastu, kuid korraga langes Elsemoer välja: pärast üht Massuro suurepärasest viset ei jäänud talle äkitselt enam ruutsentimeetritki maad. Aupakliku viipega meistri poole ta lahkus, et kergendusohkega istet võtta. Vallutasin veel ühe tüki Massurolt, siis aga sirutas ta noaga käe kaugele selja taha, et mindki ühe viskega mängust välja lüüa. Ent ta käsi jäi liikumatuks ja nuga kukkus ta selja taha, väljaspoole mänguala, teraga maasse. Ta silmad läksid järjest suuremaks.

«Ma ei saa enam kätt alla,» ütles ta.

Jõllitasin talle otsa. Meie peade kohalt kostis ülelendava ninasarviklinnu jäme huige.

Mul oli tunne, et see toimub unes. Katsusin ta kätt. Tundus, nagu poleks sellel äkitselt ühtki liigest.

«Istu,» käskisin.

Massuro istus kuulekalt piiridest hoolimata mänguplatsile maha, käsi püsti. Hakkasin seda ettevaatlikult sikutama ning käsi andis pikka-mööda järele, just nagu oleks mees kõiki lihaseid pingul hoidnud. Teise käega oli ta sunnitud maha toetuma.

«Valus?»

«Ei.»

Elsemoer vahtis ammuli sui pealt. Viimaks oli käsi all.

«Kas liigutada saad?»

Ta liigutas nii kätt kui sõrmi, nägin, et see maksis talle suurt vaeva.

«Oled sa kunagi selles käes reumat tundnud?»

«Ei... mitte kunagi,» — ta oli niivõrd endast väljas, et see mind hämmastas. Korraga pistis ta Elsemoeri peale karjuma:

«Lase endale teine larhv pähe panna!»

Kuulsin ta hääles sellist kõla, nagu ma kunagi varem polnud kuulnud. See polnud enam suitsutunni hää. Elsemoer kargas kohkunult püsti, andis au ja tegi et minema sai.

«Mine õige ise ka magama,» ütlesin talle jumal teab mispärast. «Ma võtan sinu vahi üle.»

Mind jahmatas, et ta selle pakkumise vastu võttis. (Jah, see oli kõige pentsikum, et ta nõustus!) Sõnagi lausumata tõusis ta püsti ja sõrkis kohmakalt meie telki. Ta parem käsi oli lõdvalt rippu, kuid ma panin tähele, et ka vasak ei liikunud ning et ta oli põlvedest kange nagu ratsaväehvitser.

«Homseks läheb üle,» ütlesin veel.

Kui te vaid teaksite, kui pisku veendumusega või hoopiski veendumuseta ma seda kirjutatan. Aga mis veendumust saabki olla laviinist kirjutades? Veendumusega saab kirjutada põhjustest: kuidas see võis sündida, mida on ette võetud, et seda vältida. Laviin ise on pime, ta on midagi niisugust, mille puhul ei saa midagi ette võtta, et end kaitsta. Ent kui me märkame äkitselt, et nähtusel puuduvad isegi põhjused? Siis ei jää meile enam midagi üle, mu härrad toas number 3 — mitte kui midagi.

Massuro magas riidest lahti võtmata kogu öö nagu kivi. Meil Kranenburgiga oli viimane vahikord ja me rääkisime tähtedest, kuid sisimas mõtlesin lakkamatult murega Massurole. Steigeri loole vaatamata jäi külas kõik rahulikuks.

Kui ma kell pool seitse Massuro üles raputasin, tärkas mu kätes kohutav hirm: nii raske ei saanud ükski inimene olla! Tirisin ta jalule, see oli hobune, see oli jõehobu, ent see äratundmine ei küündinud mu kätest kaugemale. Sõõrümärikud silmad peas, seisis ta keset telki ja tuikus robotina ühelt jalalt teisele. Paistis, nagu ei näeks ta mind. Ta tuikus kangetel jalgadel välja, kus mehed parajasti ennast pesid, ning pilgutab päikesepaistel silmi. Maa mu jalge all tühises tema raskusest. Ta tõstis käe tinaraske kangina näo juurde, luksatas ning sulges silmad...

Mul oli tunne, nagu oleksin äkitselt pea peale pööratud. Põrnitsesin pikki sekundeid ta selga. Ning korraga jõudis mu teadvusse see, kui raske ta oli olnud. Võimatuult raske. Neelatasin vähemalt kümme-kond korda, enne kui suutsin lausuda:

«Seersant... tule õige telki.»

Ta vaatas mulle otsa ja tuikus tagasi. Astusin tema juurde, mu käed värisesid.

«Kuula nüüd, Massuro, sa oled haige, kas kuuled — haige. Me asume otsemaid teele ja katsume nii kähku kui võimalik Kaukenausse jõuda.»

Ta vaatas mulle otsa ega öelnud midagi.

«Kas said aru, Massuro?»

«Jah.»

«Me asume otsemaid teele.»

Vaatasin talle veel viivu otsa ja jätsin ta seisma. Väljas kutsusin mehed kokku ja ütlesin nii rahulikult, kui suutsin:

«Poisid... seersant on haige. Midagi on lahti ta liigeste... ja keha-kaaluga... ma ei tea, mis see on, igatahes midagi hirmsat. Kui me enne pimedat lausmaale välja jõuame, võime sõita öö otsa ja homme lõunaks Kaukenausse jõuda. Sülitame kõigele ja lähme Oegei kaudu. Otsekohe läheb lahti.»

Nad läksid telkidesse, mina jäin paigale. Ma ei suutnud Massuro juurde tagasi minna. Läksin radisti juurde, võtsin Kaukenauga ühenduse ja teatasin lühidalt, et Massurot on tabanud tundmatu tõbi ning et me oleme tulemas. Teisel pool oli kapten; ta tundus skeptilisena ning päris üksikasjalikumaid tunnuseid, aga ma lasksin radistil imiteerida saatehäireid ja lülitasin saatja välja.

Teadsin, et tegemist pole mingi haigusega. Haigusest ei lähe keegi raskemaks. Tahtsin Kaukenausse inimeste sekka, otsekui lootes, et midagi niisugust ei saa toimuda inimeste keskel.

Kümne minuti pärast sõitsime välja. Härra Salanõuniku jaoks polnud mul enam aega, viipasin talle autost. Terve suguharu oli jälle kohal, lapsed seljas ja rinna peal. Härra Salanõunik noogutas, nagu irvel.

Istusin taga, Massuro tikksirgelt Elsemoeri kõrval, ilma et oleks oma pead sentimeetri võrragi paremale või vasakule pööranud. Elsemoer istus roolis niisuguse näoga, nagu annaks ta sõidueksamit. Me vaikisime. Mul ei tulnud sõna suust. Pidin ikka ja jälle Massuro kukalt silmitsema, mind valdas selline hirm, nagu ei iial varem, ja ometi... ja ometi ei jõudnud see minuni. Mitte sajandikkugi. Ja seda ei sünni ka kunagi. Kujutage ette, et Amsterdamis astuks oma pjedestaalilt maha van Heutzi kuju ning kõnetaks teid. Te ei suudaks iialgi panna seda endani jõudma.

Kella kaheteistkümne paiku lasksin teha peatuse söömiseks. Sel ajal kui mehed maha ronisid, läksin higist nõretades ettepoole, et Massurole otsa vaadata. Üle kogu ta näo olid naha alla tekkinud ähmased plekid.

«Kuidas sa ennast tunned, Massuro?»

Klaasistunud pilgul vaatas ta mulle silma.

«Ma ei tunne ennast üldse.»

«On sul kuskil valu?»

Ta raputas vaevu märgatavalt pead.

«Kas sa natukeseks maha ei tule?»

Ta sulges silmad.

«Lase olla.»

Haarasin tal korraga õlgadest kinni ning raputasin — see oli elevant, see oli auto.

«Massuro, mis sinuga on?»

Ta ägas ja ta hambad löid plagisema.

Mu pea käis ringi. Ka süüa ta ei tahtnud. Läksin veoauto juurde, et endale midagi tuua, seal istusid mehed tühjade konservikarpide keskel maas. Nad vaatasid mulle otsa, kuid ei küsinud midagi. Sain oma portsjoni kätte, läksin natuke maad eemale kuivanud rohu sisse, istusin maha ja hakkasin sööma. Autod seisid tühjalt ja vaikselt üksteise sabas, justkui peaksid nad alatiseks siia seisma jääma. Teisest autost paistis Massuro liikumatu kogu. Püüdsin kujutleda, et on sündimas midagi võimatu, aga see läks mul sama vähe korda, nagu ma suutsin ette kujutada, et too tüdruk Mimika äärest ära söödi — ehkki see oli veel võimalikkuse piires. Vaatasin ka üles, õhku. Midagi mõistmatut oli küünitamas ennast Massuro järele.

Jätkasime teed tund tunni järel, lõputult. Silmitsesin järelejätmatult Massurot: raskepärane, musta karvakasvuga kukal, kandiline pea. Olin ta karabiini enda kõrvale pannud. Kartsin ma, et ta laskma hakkab? Sõitsime kiiresti ning ta keha põrus nagu puutüvi. Otsustasin sõita kuni Salapussu külani, kus meil oli onn ja kus me võisime sooja toitu valmistada. See oli teekond kuu peale, mu mõistus ei töötanud enam üldse, siin polnud midagi mõistuse jaoks, see kõik oli tuim ja pime kui kivi.

Kella poole kaheksaks jõudsime pärale, siis tundus, nagu oleks aeg mööda lennanud. Ohjeldamatult lobisedes ruttas meie auto juurde saabumiseinest ligimeelitatud külavanem. Tõrjusin ta viiepega eemale ning teatasin, et meil on raskelt haige. Kartlikult taganedes ta kadus; kogu suguharu tõmbus eemale.

Surusin hambad risti ja hakkasin Massurot autost välja aitama. Nii-pea kui ma teda puudutasin, tundsin, et ta on läinud veelgi raskemaks. Mehed vaatasid vaikides pealt. Jalg jala ette liikusime onni poole. Trepiaistmed naksusid ning nõtkusid ta raskuse all. Lükkasin ukse valla, üks rammus kärnkonn ronis minema. Kätega Massuro ümbert kinni hoides surusin ta kõva tahumatu puujäri peale. Ta ei saanud oma põlvi enam üldse painutada. Nii kui ta istus, vajus ta istmest läbi ning prantsatas raskelt põrandale.

Ta hakkas nutma.

«Massuro . . .» sosistasin.

Olin täiesti nõutu. Söötsin uksele ja hüüdsin, et peame kohe edasi sõitma ja et meil pole toidutegemiseks aega. Küllap olid mehed prantsatust kuulnud, nad seisid paigale tardunult, pooled alles autodes.

Laskusin Massuro juurde põlvili. Ta hakkas lapsena nuuksuma. Peale

laikude näos polnud ta juures märgata midagi erilist, aga ta pidi kaaluma vähemalt oma kolmsada kilo.

«Mis minuga on?» nuuksus ta.

«Neetud Massuro, neetud Massuro!»

Hoidsin teda kahe käega kinni. Mööda ta põski veeresid suured pisarad.

«Loonstijn, mis minuga ometi on? Ma lähen järjest kangemaks ja raskemaks. Mis ma teinud olen?»

«Vahest oleme juba homme hommikul Kaukenaus, siis hakatakse sind otsekohe ravima! Küllap nad seal haiglas juba...» — edasi ma ei suutnud rääkida. «Ole terve, Massuro,» sosistasin. «Heida pikali.»

Ta oli hirmsasti üles erutatud ning me mõlemad teadsime seda. Alandlikult laskis ta mul ennast selili panna, see tundus nii, nagu lükkaksin raudteevagunit mööda rööpmeid. Hämaras onnis püsis imalavõitu puulöhn. Kui ma teda natuke kiiremini maha püüdsin suruda, kerkisid ta jalad klaveri raskusega maast. Hakkasin korraga ise ka nutma. Massuro vahtis mulle suuril silmil otsa.

«Ei saa ju olla, et midagi niisugust juhtub...» ütles ta.

Raputasin meeleheitlikult pead.

«Ei, Massuro.»

«Olen nii väsinud.»

Ta sulges silmad, ta rind tõusis ja vajus raskelt. Plekid ta näos olid muutunud selgemaks, nad tõusid kõikjal naha alt esile, just nagu tungiks temast miski läbi. Ka ta käed olid plekke täis.

Kaukenausse! Inimeste hulka!

«Ma jaksan vaevalt veel hinge tõmmata,» oigas ta. «Mul on tunne, nagu istuks mu rinnal roomlane.»

R o o m l a n e !

Armas jumal, mõtlesin, aita sina Massurot. Ta pole milleski süüdi. Ta on läinud nii raskeks, et vajub toolist läbi.

Ta rinnal istub roomlane.

Kõige parema meelega oleksin ta koha peal maha lasknud ja matnud nii sügavale kui võimalik. Persijn, Elsemoer, Steiger, Kranenburg — nad kõik oleksid vaikinud kui haud, niipalju oli kindel. Nad oleksid kõrvaldanud ta oma mälust kui pinnu naha alt.

Ja nüüd te niisutate huuli ning kohendate ennast paremini istuma, kas pole nii, A osakonna härrad? Te mõtlete, et nüüd tulevad paljastused. Nutuga pooleks kõrva sosistatud, mis? Neid ei tule. Ei mingeid ülestunnistusi. Ei mingeid pihtimusi. Ei midagi. Ta lihtsalt lamas nuttes põrandal, läks järjest raskemaks ega teadnud, mis temaga sünnib. Ka tema vaim ei lahkunud temast põgenedes — hoopiski mitte. Ja mis on õieti vaim? Vahel Napoleon, kelle unistus tungib välja, ujutades üle kogu Euroopa, ning jätab mõõnates maha käegakatsutavaid märke: paleesid, obeliske, võidukaari, surma, seadusi, Püha Liidu ning perekonnanimesid.

Kuid enamasti on see peakate, mille me tuuletõmbuse vastu pähe paneme; mõnda naist kohates võtame selle viisakalt peast.

Kranenburg tuli kartlikult silmi pilgutades sisse. Massuro keeldus ikka söögist, ta kartis veelgi raskemaks muutuda, ja mul ei läinud samuti tükk kurgust alla. Lasksin meestel autodesse ronida ja kutsusin Persijni. Kui ta uksele ilmus ja mulle otsa vaatas, sai mulle selgeks: ta oleks hoolitsenud selle eest, et mehed vaikiksid, kui ma Massuro ära lõpetanuks.

«Persijn, aita mind seersandiga toime tulla. Sõidame edasi.»

Ta seisatas hetkeks ning astus sisse. Me pole kumbki viletsate killast, kuid see oli meilegi liig. Massuro jälgis huulte võbisedes meie pingutusest punetavaid nägusid. Ägisedes ja õhku ahmides saime ta lõpuks püsti. Samas aga vajus ta kõrvulukustava raginaga meie vahelt läbi põranda. Kuskil meie põlvede kõrgusel hakkas ta niisuguse häälega kiljuma, nagu ürgmets veel polnud kuulnud, ise kääbusest madalam, pilbastunud laudad ümber vöökoha. Hetk hiljem virutas Persijn oma revolvripäräga kiljujale lagipähe. Korrapealt jäi Massuro vaikseks; ta pea ei vajunud longu.

Jõllitasin Persijnile meeletu pilguga otsa. Jumala eest, mu härrad! Tundus, nagu oleksin äsja sooritanud päratu pika retke läbi Prantsusmaa, Burgundia, Trieri ja Cluny — kõik selle paari sekundi jooksul, mil kiljumine kestis. Nägemus, fantastiline nägemus, millel polnud vähimatki ühist toimuvaga, või siis peavad eksisteerima jumal teab kui ürgsed peiteseosed! Nägin loendamatu rahvahulka Reimsi linnaväljakul, peakiriku ees, see hõiskas ühe kullaga tikitud lillas mantlis suure blondi mehe hukkamisel, samal ajal kui pasunamehed kirjute embleemidega rinnal puhusid sinavat avarust lõputult kõrgeks ning tühjaks. Nägin paavsti väikese karavani keskel üle Alpide Saksamaale sõitmas, ja põhja poolt komberdas üks paljajalgne kuningas koos oma kodakondsetega talle läbi lume vastu — paavsti kohal aga hõljus ta hää, mis ütles: «Hildebrand, sa pole enam paavst, vaid petismunk. Mina, jumala armust kuningas Henrik, ütlen sulle koos oma piiskoppidega: astu aujärjelt, astu aujärjelt, sa läbi aegade äraneetu!» Loche'is nägin ma, kuidas nuttev ja käsi ringutav prantsuse kuningas laskis maha raiuda metsa, kus teda oli leidnud eest ta väikese poja surmasõnum. Kuningad, kuningad, kitsukesed tänavad täis rauatäinat vastu rauda, rauatäinat vastu vaske, pronksikila vastu hõbedat, kirikud tulvil ägavaid, mädahaavadega kerjuseid, trompetid, ning keset tihedat kuldpruuni rahvahulka ratsanikud, lihakäntsakad hambus. Nägin, et kogu Euroopa oli hoopis teistsugune kui praegu, ta oli muinasjutulikum, soojem, oliivroheline, majade vahel kerkisid maast kummalised hiirhallid kaljud, kasvasid ja kärbusid jälle; puud olid peenikesed ja hiirekõrvul, ebajumalakujud kukkusid suure kaarega oma alustelt ja kord läks keegi vanamees kümne meetri liste vahedega kolmekordselt sama teed, ilma et oleks seejuures isennast näinud. Kolmandal korral kohtas ta Jeesust. Nägin kogu aeg selja tagant vigaseid, kes oma karkude vahel koogutades kadusid teel linna

poole künka taha. Kõik, kõik oli täis ehitatud; ühe oliivroheline salu tagant kerkisid kaheksa mahajäetud pilvelõhkujat. See polnud mitte üksnes teine aeg, vaid ka teine ruum, mis kerkis Massuro kiljumisest — seda polnud võimalik ära tunda. Need olid kaljud, mis nüüd olematud, ilma et selleks leiduks geoloogilist põhjust.

See pidi tulema mu seljaaju sügavusest. Mul oli tunne, nagu oleksin surnud. Uus-Ginea. Viisin pilgu Persijnilt taas Massurole. Ta oli teadvuseta. Tirisime ta nelja mehega põranda seest välja ning tassisime sõnatult veoautosse. Viiskümmend meetrit eemal seisis kapaukod tihedalt koos ja sebisid ning sõitlesid nagu ahvid. Nad pidid kiljumist kuulnud olema — aga võib-olla oli nende teadvusse tunginud veel ka midagi muud, mille jaoks neil oli mingi erielund, ja see sundis neid selles tunnetamatus maailmas sebima ning sõitlema.

Oh sõber, me teame elust niisama vähe kui vastsündinud imik naisterahvast. Ja kui me siis ringi keerame ning natuke rohkem näeme, võtab see meid samas põlvist nõrgaks.

Õö läbi istusin Massuro kõrval pilkases autokastis, see oli paisuv pimedusepank mootorimürina maailmas. Oleksin võinud valgust teha, kuid miski hoidis mind tagasi. (Mis asi mind tagasi hoidis? Paracelsuse karvamüts? Või Austerlitz'i päike?) Massuro muutus nii raskeks, et ta keha ei hüpanud enam, kui sõitsime üle kivi või läbi augu. Ma ei kuulnud enam midagi. Kükitasin kabiini tagaseina ääres ja mind loopis ühelt küljelt teisele. Mu silmad olid koobastest välja libisenud, nad uitasid mööda kõiki nurki ja muutusid ise ka pimeduseks. Üks kord lausus Massuro veel midagi, see oli viimane kord, võib-olla oli ta kogu aeg teadvuse juures.

«Loonstijn? ... Oled sa siin? ... Pane mind ainult metsa maha, las nad murravad mu küljes oma hambad.»

See oli pimedus ise, mis rääkis, hää l kostis justkui telefonist, tal puudus sügavus, ta oli ühemõõtmeline. Ma ei vastanud. Ta oli läbi. Ja mina samuti. Või vahest see alles algas? Üks hoopis uut laadi inimene ... Viibisin autokasti täielikus pimeduses, ma ei mõelnud millelegi; sel ööl sai pimedus mu ihuks.

Ülejäänud on teile teada. Kui dr. Mondriaan tahtis järgmisel hommikul oma lantsetti lõikeks Massuro ihu torgata (maas, sest laud poleks teda kandnud), murdus selle ots. Ta kraapis maha selle, mis nahast alles oli jäänud, see oli kuiv nahkne kelme. Massuro oli muutunud kiviks. Pealaest jalatallani, seest kui väljast. See oli mingi graniit, värvuselt helehallist kuni roosani, täis musti täppe ja triipe, mis meenutasid kirjatähti. Ta saeti kohalikus kiviraietöökojas pooleks, mulle kargas selle juures liivatera silma, nii et mul voolasid mitu tundi pisarad mööda põske. Kõik ohvitserid ja arstid tunglesid Massuro poolte ümber. Värs-

kel löikepinnal oli sinkjas helk. Ta sisikond paistis kummaliste kivististena graniidis.

«Julmused?» küsis dr. Mondriaan minult ja pigistas huuled kriipsuks. Kui hästi ma seda meest mõistsin!

«Minu alluvuses mitte.»

«Aga vahest varem? Neljakümne kaheksandal . . . Celebesel?»

«Julmustest kiviks muutunud, doktor? Kes siis enam üldse lihast ja luust oleks?»

«Mitte julmustest, vaid südametunnistusepiinadest. See võib olla teatud protsess . . . südametunnistusepiin, mis on jäänud allapoole teadvuse läve. Tekib teatud eritis, keemilised reaktsioonid, mingi kivistav nõristus . . .»

«Dr. Mondriaan, kas see kannatab teaduslikust seisukohast kriitikat?»
Me rääkisime erinevat keelt.

«Kõik on võimalik! Selle ala kohta, kus keha ja vaim omavahel seosuvad, ei tea teadus midagi, mitte kui midagi! Eikellegimaa! See ala on nii suur nagu . . . nagu Uus-Ginea! Ja meie ei tea temast midagi, mitte kõigevähematki.»

Aga tal polnud õigus. Kaks korda kaks pole enam hoopiski neli. Tänaval käib liiklus. Üks naine leiab oma mehe akna juures läbi tooli vajunud ja kivikujuks moondunud. Linnades muutub ürgmets järjest tihedamaks ja õhk on tühjem kui iial varem. Siin ja seal püsivad maapinnas inimeste jalajäljed, aga nende kohal kõrgustes lõõtsub tuul.

Steigeri ma vabastasin tema karistusest.

Kaukenau, 26. juulil 1955

Uus-Ginea.

Leitnant K. Loonstijn,
124. jalaväerügemendi 5. pataljon,
G kompanii III rühm
№ 121370

Hollandi keelest tõlkinud V. BEEKMAN

Harry Mulisch on sündinud 1927. aastal. Tema esikteoseks oli novellikogu «Must valgus» («Het zwarte licht», 1956), kust on võetud ka käesolev novell. Raamatule tervikuna on iseloomustav kaasaegse, röövitud isikupäraga, n.-õ. «impersonaalse» inimese tragismi esitamine kogu maailma hõlmava katastroofina.

Peale ülalnimetatu on H. Mulischi tähtsamaiks teoseiks veel romaan «Kivist abieluase» («Stenen huwelijksbed», 1959) ja autobiograafiline romaan «Sööt psühholoogile» («Het voer voor de psycholoog», 1961).

Veskekivi müriinan

Rüüpää läbi peo libiseve —
tunni, päevä müüdä libiseve.

Koskil vikatise säetess, sirpe ihutess —
körre koristedass, vihku vihutess,

ärä pissetäss, perän tuulatess —
terä sahinit salven kuulatess.

Veskel viiass, tiid, mis kige lähemp.
Mis os terä veskekivi kähen?!

Oma nägu tuntass rüäleevä kurden...
Naardass, iketess. Ja lauldass kodumurden.

Ennempaigu

ku mia kige kummutai kumalane olli,
lätsi mere pääle agu vedäme,
kaalikanurme kala kahvame,
õbepajont õbedat õsume.

Ku mia kige kummutai kumalane olli,
lätsi kitsa päält laiale lailame;
olli kamalutäie kumalaiste sean
tuntu tuuletallai ja esikallai —

käisi üüSORRIGE soru suskame,
üüliblikige üüd saatse müüdä —
päevälillise lätsi päevä püüändmä,
ku mia kige kummutai kumalane olli.

Viiratsi portreid

LÜPSJA VAIME VÕSA JA PARLAMENT

ord tehti meie kollektiivile austav ettepanek esitada saadikukandidaat Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogusse, meie rahvaparlamenti.

Hakkasime kaalutlema, kellel meie hulgast on küllalt vastavaid teadmisi, kogemusi ja võimeid. Töö kõrgeimas riigivõimuorganisis pole sama mis püüdlik lehmälüpsmine või roolikeeramine. Arutasime, kes meie poolt rajooninõukogusse valitud saadikuist on seal näidanud niipalju võimet üle olla ühe lauda, majandi või rajooni probleemidest, et teda võiks esitada saadikuks kõrgeimasse võimuorganisse. Nõuab ju töö parlamendis peale muu veel laia silmaringi, energiat ja initsiatiivi.

Millegipärast leiti, et kandidaat, keda majandi töötajast parlamenti esitada, peaks olema naisterahvas ja eesrindlik loomakasvataja. Liisk langes Vaime Võsa kasuks ja nõnda jäigi.

Olen koos Vaime Võsaga peolauas viina võtnud ja tema pool kodus käinud, olen näinud teda laudas ja oma «Moskvitši» rooli taga. Tore naine, taibukas naine, Lenini ordeni kandja. Mees Isamaasõja invaliid, tütar õpib TRÜ-s. Väheste perekondade raamaturiulid võivad Võsade omale vastu seada ennesõjaaegse 8-köitelise «Eesti entsüklopeedia», Nobeli laureaatide sarja, suure «Võõrsõnade leksikoni», Vaga «Üldise kunstiajaloo» või kas või 14-köitelise «Tervise käsiraamatu». Uuem kirjandus muidugi peale selle. Parlamendis saadik on lüpsja? Palun väga! Selles pole midagi kummalist. Ülepea on linnarahval lüpsja ametist üpris aegunud ettekujutus. Mida lüpsja teeb?

Kell kolm üles ja ükssteist magama, päevad läbi nisade tirimist ja sõnniku koristamist...? Mõnel pool kohtab midagi taolist vahest praegugi, ainult mitte meil. Söötmine, sõnniku väljaajamine, allapanu, karjatamine — kõik see pole lüpsja asi. Sõnniku lükkab välja karjak, allapanu laotab kohale karjak, silo toob loomadele ette karjak. Lüpsja lüpsab. Masinaga. Tõsi jah, ka jõusööda annab loomadele ette tema. Lüpsja tööpäev algab kell seitse hommikul ja lõpeb kell kuus õhtul, vahepeal kolm tundi lõunat. Kaheksatunnine tööpäev ja kaks lüpsikorda. Palk — olenevalt grupist ja tööst — 120—170 rubla kuus. Tööl olles kannab lüpsja valget kitlit nagu meditsiiniõde või laborant. Ja muidugi viiepäevane töönädal nagu igal teiselgi. Aga tagasi parlamendi juurde!

Läksin kord Vaime Võsa kui rahvasaadiku juurde. Nii ütlesingi: «Tulin teie kui saadiku jutule. Ametlikult. Valijana.»

Vestlesime tunnikest paar. Probleemiks oli iive ja vajadus lastega perekondi rohkem majanduslikult aidata. Lõpuks küsisin: «Mida te ise sellest arvate? Kas oleks abi vajalik?»

«Kindlasti oleks!» oli rahvasaadik nõus.

«Aga Ülemnõukogu? Kas seal räägite sellest?»

«Ma pean enne Raagiga nõu.»

Hea, kui algaja rahvasaadik kogenumaga nõu peab. Hea, kui rahvasaadikul on autoriteediks rajoonikomitee sekretär. Vaatasin tublit naist enda vastas ja mõtlesin: ei saa ju parlamendis istuda ainult intelligendid, kõrgema haridusega inimesed. Kui kord eksisteerib rahvaparlament, peab seal olema ka inimesi laudast. Mis siis, et nad ei esita ühtegi seaduseelnõu ega päri aru. Sellest ei ole midagi. Kindlasti pole meie variant vähemalt halvem kui kutselistest poliitikutest koosnevad parlamentid kusagil mujal. Ei, halvem kindlasti mitte.

OSAKONNAJUHATAJA LEO SAKS JA ALLUVAD

Sügisel juhtus Leo kontoriesisel väljakul peale järgmisele stseenile: karjak Malõšev hoiab peavetarst Lepal vasaku käega rinnust ja paremaga viibutab pika varrega kirvest, millega tavaliselt laudas peetidel juurikaid otsast raiutakse. Karjak hüüab ähvardusi ja ilmselt kaalutleb, kas virutada kohe või pisut hiljem. Hädaoht tundus tõsine ja Leo asus meest rahustama. Uut objekti silmates pöördus purjus mehe viha sellele ja sekund hiljem joosti kontoriesisel asfaldil rekordeid: Leo ees — kiirusega 8 sekundiga 100 meetrit — ja kirvest viibutav karjamees taga. Situatsioonile lisas nüansse asjaolu, et Leo on majandi tugevaim mees, meistersportlane maadluses ja vabariigi meister poolraskekaalus, 60-kilone Malõšev aga mahuks talle parajasti kaenla alla.

Hiljem öeldi Leole:

«Andnud kuradile üks korralik kittel ja asi ants, kas tasus hakata . . .» jne. Leo vastas väga õigesti:

«Aga kui ma talle sindrile selles madinas oleksin sinise silma temud? Mis siis oleks räägitud? Leo näitab oma jõudu purjus meeste kallal, Leo peksab nurga taga alluvaid, Leo juhib osakonda rusikatega. Tunnistajaid ju polnud.»

Esimene näpuga näitaja ja haugutaja oleks võinud tõepoolest olla kirvemees ise. Leo valis õigesti, omavoli jäi ära ja sündmused voolasid seaduses ettenähtud sängi: kutsuti miilits, veidi hiljem peeti klubis rahvakohtu väljasõiduistung ja kirvemees sai kolm aastat. Kõik oli seaduslik, Leo pealegi kannataja pool. Aga osa veskeid jahvatas ikka: Leo ei saa alluvatest muidu jagu kui miilitsa ja kohtuga . . .

Mõni aasta tagasi tuli osakonnas ühiseks äratarvitamiseks laar õlut teha. Sel ajal oli Hans Kalam veel Viiratsi osakonna parim põllutööline, kellele usaldati kõik erilist täpsust ja korralikkust nõudvad tööd. Et Hansust paremat õllemeistrit ei teatud, läks värske osakonnajuhataja mõistagi Hansu jutule. Hans tõrkus. Leo püüdis kasvatada ja veenda. Hans tõrkus üha kindlamini. Nüüd sai Leo süda täis ja toimuski dialoog, mida veel praegu mäletatakse:

Leo: «Hea küll, jäta õlu tegemata, see voli sul on, aga pea siis meeles: niikaua kui mina Viiratsis osakonnajuhataja olen . . .» (järgnes ilmekas, ebatsensuurne väljend). Hans kostnud sellele omal rahulikult moel vastu:

«Sina, Leo, võid kooliskäinud mees olla, aga haritud mees sa ei ole. Mina, põline talumees, endale nii öelda ei lase ja sinu all enam päevagi ei tööta.» Sellest päevast saigi majandi parimast põllutöölisest ehitusbrigaadi abitööline.

Esimesel pilgul tundub, et perspektiivikamat positiivset kangelast ei maksa otsidagi, kui on sovhoosi osakonnajuhataja, kõrgema haridusega spetsialist, meistersportlane. Maid kaks korda rohkem käes kui vanasti keskmisel mõisnikul, kasumiga saaks üleval pidada «Estonia» teatri ja jääks ülegi, aastast vilja, piima ja kartulisaaki võib moota vagunite ja rongidega, masinaid-riistu on sama palju kui tervel omaaegsel MTJ-il. Leo oma mootorrattal on hommikul esimene ja õhtul viimane. Tema on tegelik tootmisjuht, tema juhhib vägesid: tööd, tehnikat ja inimesi. Osakonnajuhataja peab andma vastust, kui midagi jääb hiljaks või hoopis tegemata, osakonnajuhataja on esimene mees, kelle poole pöörduakse mistahes isiklike muredega, osakonnajuhataja on mees, kes annab armu ja hirmu, sest jumal on kõrgel ja direktor arvab, et osakond kui isemajandav ja iseseisev tootmisüksus peab kõik mured ise kohapeal lahendada, ega sega ennast meeleldi vahele. Kõik see on nii. Kõik see aga ei paista igapäevases töös kuigi hästi silma. Argipäev on proosaline. Hommikuti koguneb osakonna kontoris tööd saama 2—3 hästi õlist ja mitte just kirjanduslikku keelt kasutavat traktoristi ning kümnekond keskea ületanud naist. Nende väljanägemine ei lase arvata, et Tallinnas ka moemaja töötab. Leo saadab viis naist põllule kive korjama, ühe sinna, kaks veel tänna — ja ongi see tööjõud jagatud. Et kõik ikka plaani mööda jookseks, selle üle valvavad juba põllubrigadirid. Kujutlus, nagu annaks kõrgema kooli diplom ühtlasi mingeid teadmisi või oskusi juhtimiskunstis, on sügavalt ekslik. Varem või hiljem saavad seda omal nahal tunda enamik EPA lõpetajatest. Aga elu õpetab. Möödunud aastal korraldas Leo kartulivõtu lõpetamiseks nurmeserval niisuguse banketi, et lase olla. Olid vein ja vahveltordid, viin ja vorst. Suu said seks nii mehed kui naised ja kõik kiitsid Leod veel kaks nädalat takkaotsa. Kust raha tuli? Eks sealt, kust niisugused rahad ikka: kellelgi on majanduslik olukord kurjakuulutatavalt räbal, direktor annab mõnikümmend rubla toetust ja... ja ausalt öeldes on niisugusest banketist moraalset tulu kümme korda suurema summa eest.

Teinekord oli Leol heinalisi tarvis. Kust sa mehi laupäeval ikka kerge-
mini kätte saad kui saunast. Nii istuski Leo vaheldumisi laval ja riietus-
ruumis ning otsis hingi. Sobiv mees leitud, algas järgmine dialoog:

«Kuule, Peeter, kas sul oma lehma heinad on maha niidetud?»

«Ei ole veel, pidin homme niitma.»

«Tule parem homme mulle heinale, ma lasen su heina traktoriga maha
niita. Sul endal läheks selle peale päev niikuinii raisku ja kulu peale
selle.»

«Eks ma või tulla ka,» arvab Peeter.

Kaup on ilmselt kasulik. Muidugi ka Leole, kes paari tunniga kümme-
kond meest kokku korjas ja pühapäevaks töö käima sai. Mehe naeratuski
on muutunud mahedamaks (kuivõrd sellest poolraskekaalu maadleja pu-
hul üldse rääkida saab) ja jutt valitumaks.

Praegu Leo enam Hansule ei ütleks: «Niikaua kui mina Viiratsis osa-
konnajuhataja olen...» Praegu saaks Leo Hansu niikaugemale, et Hans
teeks ölle ära.

Tööpäeva hommik.

Traktorist Toom mõtleb: täna võtan soojustrassi kanali sisse.

Raamimees Väli mõtleb: täna laseme need kuus tihu palke läbi.

Raamatupidaja Vaaro mõtleb: täna löön inventuuri tulemused kokku.

Remondimees Johannes Kalam mõtleb: täna paneks küüni uksele uue põõna.

Kõik kulub, kõik vananeb, kõik laguneb. Suures majapidamises on alati midagi parandada: pehkinud aknaraam, ohtlik trepiaste, ummistunud kanalisatsioonikaev, auk katuses. Tuleb Johannes hommikul saeveskisse.

«Tere, mehed! Kas poolteisetollist lauda leidub?»

«Alles eile lasksime, aga just tellitud jao, ja õhtul viidi kõik minema. Miks sa eile ei öelnud?»

Miks sa ei öelnud... Aga eile ei teadnud Johannes veel isegi, mis käsu ta täna saab ja et tal just poolteisetollist lauda vaja läheb. Muidugi — saeveskis võiks igasuguseid varusid olla, nii tolliseid, poolteisetolliseid kui ka mitme profiiliga prusse, aga endiselt elavad raamimehed justkui tulekahjul — nii kui palk raamist läbi jookseb, viiakse lauad minema. Johannesele lauajupp loomulikult leitakse, sest päris püksatud poisid ühed õiged raamimehed muidugi ka ei ole. Johannes läheb ja toob saeveskisse oma naelakastist tehtud tööriistakasti, kus akuraatselt on olemas mitmes pikkuses naelu, kus on tangid, vukssaag, kirves ja haamer, mõõdab lauaotsa korda kolm, saeb vajaliku tüki hoolikalt maha ja astub minema, riistakast käes ja lauatükk õlal. Kui ta selle nüüd puutöökojas ära hõõveldab, pehkinud tüki küüniuksest välja saeb, põõna uuele lauale külge lööb ja paiga kindlalt oma kohale sobitab, ongi päev õhtul. Tehtud ei ole nagu midagi: küüni uksele paik pandud. Meetrine tükk lauda ja hing. Aga see on korralik töö, mis vastu peab, mis ümbernegemist ei vaja, ja see üks on nüüd korras. Kuu ajaga tuleb niisuguseid nokitsemisi oma 15—20. Kõik need on pisasjad, aga kõik nõuavad oskusi, hoolikust ja täpsust, milleni noored mehed harilikult veel ei küüni. Kõik need on pisasjad, aga just vildakas post, ripakil värav või katkine uksekäepide annavadki majandile ja tema peremeestele kas lohaka või korraliku näo.

Suure kivikasarmu ühes sahtlikeses eksisteeriv suurlinlane hakkab tasapisi taipama, et oma sahtlikese eest tuleb tal maksta kallist hinda: olla ära lõigatud rohelusest ja päikesest, trügida umbses bussis ja toidupoes, seista sabas eilse supi järele lehkavas söögimajas, juuksuri juures ja ajalehekioski luugi taga, juua klooritatud vett ja hingata bensiinivõngust õhku.

Hakkab suurlinlanegi taipama, et midagi on viltu, ostab labida ja hakkab rajama aeda. Olgu padrikus, olgu lausa soos, aga oma maatükk ja putka seal peal peavad olema! Et Suure Halluse üheksandale lainele natukegi vastu sõdida.

«Jah, ma olen Eestis olnud. Teil seal elatakse maal mitte külades, vaid taludes...» Nii on mulle vastatud Astrahanis ja Arhangelskis, Taškendis ja Batumis. Küllap on see sajandeid juurdunud traditsioon üks meie suurimaid iseärasusi.

Uskumatu, aga tõsi — mingi tühise 20—25 aastaga on kõik muutunud. Aasta 10—15 pärast meil seda omapära enam pole. Noorem rahvas ei taha enam taludes elada ja kipub asulatesse lausa ummisjalu. Leidub

üksikuid mehi, kes taluasemetele uusi maju ehitavad, aga see on tilk vett merre. Kuni majand kohendab ja remondib, püsivad vanad talud veel püsti. Püsivad Kangrumatsi ja Asumaa, püsib Aindugi. Aga viimane juba tõmmatigi kapitaalremondi plaanist maha — ei tasu ära, uue ehitamine tuleb odavam. Suures Asumetsa koolimajas elab ainult kaks peret...

Üksikuid paiku, kuhu halluse suur tõusulaine veel ulatunud pole, praegu veel leidub. Üks niisugustest saarekestest on vendade Johannese ja Hansu ning nende õe kodu Kalami. Siin elasid nende isa ja ema, siin sündisid nad ise ja siia kavatsevad nad jääda. Kalamil on kõik kui vabaõhumuuseumis: vägev palkmaja, vana õlgkatus peal, suur õu, korras aed, uhke maakivist laut ja korstnata saun. Küsisin Hansult:

«Kas linnasaun pole ikka ette? Keerad kraani ja soe vesi suliseb kaussi... Ei kütmist ega kasimist.» Hans kostis ausalt vastu:

«Ei tea. Ma pole linnasaunas käinud.»

Suurema suitsu lasevad vennad küll läbi akende ja uste välja, aga jääb teda sissegi omajagu. Ajad püksid jalast, leotad viha pehmeks ja tõmbad ninna kümneid aastaid tagasi suitsetatud singi, värsket kaseviha, kivikerise ja puust kapa lõhnu. Sead ennast lavale kui valitsev vürst troonile, sortsutad soovi järgi kerisele vett, sopsutad vihaga ja lased mõtted lendu kui pääsukesed taeva alla. Ei umbset saunalehka, ei higinaisu ega naabrimehe seebist vett. Aga näe, ikka on su mõtted kogu selle toreduse juures kaksipidised.

Meie majand on kui vürstiriik, suur, rikas ja salapärane. Romantiliste kalarohkete järvesilmade ilu võistleb Viljandi suursuguste lossivaremete või üle Eesti kuulsate tammehiiglaste omaga, vaiksed männimetsaalused andiderohkete kaunite nõmmedega. Meie metsades elab põtru ja metssigu, hirvi ja rebaseid. Meie suvila on Võrtsjärve uhkel plaažil, mille kuldset liiva ja kohisevat roostikku nähes läheksid kadedusest kollaseks kõik Musta mere äärsed kuulsad kuurordid. Kuidas me kõike seda imetleksime, kui see ilu poleks nii käe-jala juures, vaid Ungaris, Prantsusmaal või Itaalias!

N. Maffit kirjutab:

«Ameerikas elamise 30 aasta jooksul ei kuulnud ma kordagi, et keegi oleks öelnud — lähme jalutama.» Ka meil ei jalutata. Kellelgi pole selleks nagu aegagi. Kui jääbki üle mõni vaba minut, paneb Pihli Juku oma pere autosse ja veereb kuhugi. Jürgen läheb jahile ja Tõnisson kalale.

Vanasti olevat külanoorus võrkpalli mänginud, kiigel tantsinud ja kas või ehal käinud. Nüüd kihutatakse «Jawaga». Kuhu? Tont teab! Paljuke Viiratsi rahvastki on jalutanud paari-kolme kilomeetri kaugusele Holstre-Nõmmele või käinud Kalamite juurest (poolteise kilomeetri kauguselt) üle järve vaatamas, kuidas näeb välja õhtune, tuledesäras Viljandi? Marjul käiakse küll. Seenel samuti. Talvel käivad mehed metsas puid lõikamas või kuuske toomas. Aga minna metsa niisama, ilma-asjata? Noh, vahest siis, kui tõesti midagi muud, kasulikumat teha pole!

Püsib veel Kalami talu ja elavad kaks kanget venda, rühivad veel August Prigask, Väli Jaan ja vennad Kivilaaned. Tont teab kust, aga vägisi surub peale mõte, et koos Kalamite ja Kivilaantega kaovad mitte ainult viimased õlgkatused, vaid midagi hoopis rohkemat, sest nendega võrreldes on noored mehed kangesti uute eterniitkatuste moodi — odavad, igavad ja hallid.

KLUBIJUHATAJA HILJA ÖMBLUS JA ISETEGEVUS

Egeli Olev armastab vahel poe juures väikest efekti teha. Viskab raha letile ja kamandab:

«Poolik valget!»

Mare võtab raha, loeb üle ja mängib mängukest kaasa:

«Kuule, Olev, sa andsid 12 kopikat vähem!»

«Aga taara? Selle saad ju kohe tagasi!»

Kummutabki 100-kilone mees pooliku sealsamas, publiku ees, pudelit suult võtmata tilgatumaks ja ei juhtu midagi erilist.

Autojuht Egel on arukas mees, töömees ja sõnakas mees. Vaevalt Vello Tiregi täpselt öelda oskab, palju piimakombinaadis esimesse klassi liigitatud piimas on lüpsjate, palju piimavedaja Olevi teene. Peale selle on Olev laulumees ja loeb pidevalt «Loomingut», «Loomingu» lugejaid aga pole isegi meie majandis just jalaga segada. Jutt Olev Egelist sai aetud sellepärast, et pisutki mõikaks, kes see mees ise on, kes ütles:

«Vanasti oli Viiratsis isegi laulukoor, muust isetegevusest rääkimata, nüüd pole mitte kui midagi peale ilusa klubijuhataja. Kas teda ainult teatrisõitude ja kohviõhtute korraldamiseks peetaksegi?»

Olev Egel sõnu tuulde ei pillu. Räägime natuke meie klubist, Olev.

Säti ennast kõigepealt korraks Hilja asemele. Mustla keskkool, kom-somoli rajoonikomitee instruktori tööpost, Viljandi Kultuurharidustöö Kool, Viiratsi klubi. Sa oled kahekümne viiene, kena ja alles saada noorik... Arvad, et sul Viiratsis kerge elada oleks? Isegi meil, linnast paari sammu kaugusel elamist võib võrrelda mänguga lahtiste kaartidega. Ühiskondlik kombilusvalve oma meeste pärast kartvate abielu-naiste kujul ei tööta siin kehvemini kui südamaal. Aga kaksikümmend viis on kaksikümmend viis, elu nõuab oma, elu tahab elada, lapsedki sünnitada ja keegi meist ei lähe nooremaks. Mida sa arvad niisugusest sissejuhatusest?

Kohvik-klubisse suhtusid sa üsna irooniliselt. Ega see lõpmatu kohvitamine ja viktoriinitamine mullegi kuigi arukana tundu, aga parem on noored kohvitassi taha korjata kui lasta neil tänavail lonkida, kas pole? See suurmoeks muutunud kohvitamine on kindlasti ainult ülemineku-nähtus, lastehaigus. Kohv ja kuiv vein pole ju ei sportliku ega loomingu-lise sisuga asjad ja kas vaba aega üldse tulebki viita, tappa? Aruka, elu kasutava inimese probleem ei ole ajaviite leidmine, vaid pidev ajapuu-dus. Vabal ajal ei oska endaga midagi peale hakata enamasti niisugused inimesed, kes veel isiksusteks pole suutnud kujuneda. Et neil õhtutel mõnikord arutatakse ka probleeme, mis aitavad kaasa isiksuse välja-kujunemisele, pole nad ka kahjulikud, pealegi on see, nagu öeldud, usu-tavasti ainult üleminekunähtus.

Mida asemele pakkuda?

Igatahes mitte niisugust aja surnukslöömise vormi nagu kõikvõima-like asjade kollektioneerimine. Sellest harrastusest üks küsitavamaid on tülitada Uno Loopi või kedagi teist tuntud inimest palvega saata pilt või autogramm. Margid on ilusad asjad, aga kui margikogu muutub juba elu peamiseks sisuks ja röövib selle omanikult lõviosa mõtteid, on midagi kurjast.

Mida siiski asemele pakkuda?

Mitte midagi. Ühiskonna rikkus koosneb nimelt teda moodustavate indiviidide mitmekülgisusest. Mäletad, et Lenin hindas inimestes eriti selliseid omadusi nagu initsiatiiv, mõtteerksus, iseseisvus. Marx ei kirju-

tanud asjatult, et nivelleeriv kommunism, mis eitab igasugust inimisiksust, pole midagi muud kui eraomandi järjekordne väljendus.

Sotsialistlik ühiskond on organiseeritud, kollektivistlik ühiskond. Sellel organiseeritusel pole aga midagi ühist loosungitega «Kõik noortekohvikutesse!» või «Kõik kolleksionääride ringidesse!». Vastupidi, me vajame nimelt isiksusi — ja rohkem kui kunagi varem. Raske on isegi ette kujutada, mida suudaksid korda saata kümme iseseisva mõtlemisega energilist noormeest, kellel on ühine eesmärk ja kes ei karda evida ebapopulaarset veendumust.

Aga kohviku-jutt on liigagi pikale veninud, räägime parem sellest Viiratsi laulukoorist.

Isetegevust olen minagi teinud. Rahvatantsu tantsisin algkooli neljandast klassist alates. Kui esimesel kursusel Helju Mikkel katsed korraldas ja ma TRÜ rahvakunstiansambli nooremasse rühma pääsesin, oli meel rõõmus nagu pärast eksamit. Palumist või veenmist ei osanud nagu oodatagi. Vist sellest ajast ongi minusse jäänud niisugune narr arusaamine, nagu peaksid asjad isetegevuses niimoodi käimagi: noored tulevad hulgakesi Hilja juurde ja nõuavad: tahame tantsida, tahame laulda, tahame näitemängu teha — aita, õpeta, korralda tunnid ja esinemised, organiseeri! Tegelikus elus on niisugune variant mõistagi utopia.

Sa vaidled vastu? Et Hilja just peabki noori ringidesse meelitama ja kutsuma? Hüva! Missugust näitemängu ja missugusel tasemel on ilma ettevalmistuseta inimesed võimelised esitama? Kas sa ise tuleksid «Kapsapead» vaatama, kui «Ugala» on kiviga visata? Või paljude mujalgi neid ringe tegutseb? Kas kooperatiivimehed mitte sellepärast nii vahvalt pasunat ei puhu, et dirigent on juhatuse esimees? Hingitseb ju mujalgi mõni nigel ansamblike, aga põhiliselt on nad juba hingusele läinud. Ja mida sa arvad, Olev, on neid kehvi ansambleid või näiteringe praegu ikka enam tarvis? Kes midagi teha tahab, otsib endale võimalusi rajooni kultuurimaja tugevates ringides ja meiltki on sinna napilt poole tunni tee. «Sakalas», nagu sa tead, laulab meiegi mehi.

Jalutasin «Horoskoobi» lõpusaate ajal Viljandi tänavail. Piki kõnniteid oleks võinud kuulipildujast valangu anda ja ükski hing poleks kannatada saanud, nii tühi oli linn. Või mäletad, kuidas ma kord meie saunas imestasin, miks täna nii vähe rahvast on, ja sa vastasid:

«Mis seal imestada! Pant just lõpetas ja hoki algab!»

Sel kallil Viiratsi laulukoori ajal seda konkurentsi veel ei olnud. Pisut seletab meie rahva isetegevusetust seegi.

Usun, sa vastaksid mulle nii: «Kui klubis isetegevust ei tehta ja seda pole sinu jutu järgi mõtetki käima panna, milleks me siis klubijuhatajatki peame? Kinomehaanikule ukse lahtitegemiseks?»

Tõepoolest — millega Hilja tegeleb?

Kõigi Viljandi rajooni kolhooside-sovhooside peale antakse aastas pioneerilaagritesse 55 tuusikut. Mõistagi on see tilk vett kerisele. Suvine päev on pikem ja lapsed tolgendavad isal-emal hommikust öhtuni jalus. Kui riik ei aita, teeme ise endale laagri, otsustati. Tehtigi. Kõik nagu päris: elamine Vana-Võidus, tehnikumi internaadis, matkad, isetegevus, spordivõistlused, majandi abistamine rohimisel. Osavõtjaid 80—90 ümber, palgalist personali seitse inimest, kulu majandile seitse tuhat. Kas tasub ära? Tasub! Hilja on laagris üks juhte ja kasvatajaid.

Ekskursioonid. Kord aastas lõunasse, paar korda Leningradi, paar korda saartele või mujale, kuhu rahvas soovib.

Kaks korda nädalas on kino. Pilet maksab 20 kopikat. Hilja istub tavaliselt ukse ligidal ja noomib hilinejaid.

Kohvik-klubi. Siin on esinenud Ada Lundver ja Harri Vasar, ansambel «Rajacas» ja «Vanemuise» solistid. Piletite realiseerimisega pole seni vaeva olnud.

Kontserdid. Meie klubis on esinenud Veera Neelus ja Silvia Urb, Endel Ani ja Haili Sammelselg, Vindi Volli ja Madis. Peaaegu igal nädalalõpul oli hea kontsert.

Teatriskäigud. Käidud saab iga paari nädala tagant, enamasti Tartus, aga ka Pärnus või Tallinnas. Tartusse sõit kestab tund ja veerand, Pärnusse kaks ja Tallinna kolm. Tallinna peetakse pisut kaugeks.

Klubi tantsuõhtud on nii kuulsad, et linnarahvas ähvardab maja pagast ära viia või maha lammutada. Mis veel? Kaminasaalis käivad koos bridžimängijad, fuajees mängivad poisid lauatennist. Ja ka isetegevust tehakse. Rahvatantsurühm sai uued riided ja esines Tallinnas tantsupeol, lapsed käivad lasteringides, pluss tehnikumi õpilaste ettevõtmised.

Veel?

Hilja joonistab näitlikku agitatsiooni, tellib lilli ja loosungeid, peseb klubiõhtutel nõusid ja seejuures ei pirise ega vingu.

On Hilja klubitöötaja ideaal? Kahtlane. Ta ei oska enda ümber aktiivi koondada, ei oska tehtud tööd näitlikuks teha, vahule lüüa, on pisut rabe.

Paremini teha annaks mõndagi. Liiga tihti on klubi ukсед õhtuti lukus. Et sügisõhtutel võiks klubis tihedamini midagi huvitavat toimuda, arvavad peale Egeli veel teisedki. Praegu käib elamine justkui peost suhu, kindla plaani ja kursita. Kõik on targad ja kõik oskavad õpetada, kuidas asju paremini ajada, aga ise midagi ära tegema tulla ei taha naljalt keegi. Ega sinagi, Olev? Vaesel klubijuhatajal pole iialgi head pesunaisetunnet: sooh, see laar on nüüd puhas ja homme võib triikima hakata...

Hilja pole mingi ingliske. Kes aga arvab, et klubi juhatamine hõlpus leib on, pole ise seda proovinud. Kas sa, Olev, puhkuse ajal prooviksid õige korra ja korraldaksid kas või üheainsa teatrisõidu?

KARJABRIGADIR URVE SÄRE JA SIHIKINDLUS

Noormehed kohendavad ise oma aset, mille töö neile on teinud pehme, ja seavad endale ise voodi juurde veekruusi ja lambi. Joogiks on värske allikavesi, eineks leib ja selle kõrvaseks sibulad. Kodus ja väljal võrsub kõik. Nii oli siis, kui elasid *virii fortes* (tugevad mehed), kellele Rooma võlgneb oma suuruse. Kunagi laskis Rooma talunik kord nädalas habet ajada, nüüd ei jõua origi seda küllalt sageli teha... Kunagi oli mees pulmaööl tumm ja rumal, nüüd andub naine esimesele paremale kutsarile. Kunagi oli lasteõnnistus naisele uhkuseks... nüüd on see aeg möödas, kus «lastesünnitaja» (*proletarius*) aunimeks oli. Aga sünnitamise arvu kahanemine on igal ajal ja kõigi rahvaste juures mõõdupuuks, millega saab mõõta elujõu langust.

Kui endine, oma tugevast ja karedast mehest ja poegadest lugupeetud Rooma matroon oli saanud harulduseks, siis mehed olid lakanud olemast mehised. Ausate, kindlate ja põhimõtetega meeste asemel olid tulnud lõbutsevad sahkerdajad, piiratud südame ja mõistusega intrigandid ja õnnekütid.

Need Friido Toomuse vana Rooma kohta kirjutatud read ei ole, nagu öeldakse, kaotanud aktuaalsust tänaseni. Ja ometi tundub mulle, et tütarlapse, kes tahaks sünnitada pool tosinat last, leiab palju kergemini kui noormehe, kes tahaks olla mitte ainult nende isa, vaid ka toitja ja kasvataja. Ühesõnaga — naistele võib vähem ette heita kui meestele. Naised kannavad raskemat koormat, on uuele vastuvõtlikumad, õpimulisemad, kultuurijanusemad, püsivamad ja sihikindlamad. Kas või meie karjabrigadir Urve Säre.

Urve sobiks briljantselt etaloniks näiteks taolise kirjatüki tarvis:

Meie Urve

Urve Säre tuli GNST-sse karjabrigadiriks alles aasta tagasi, aga juba on hakkaja tüdruk võitnud üldise lugupidamise. «Meie Urve,» ütlevad seatalitajad tema kohta tunnustavalt. Tehnikumis õppides täitis Urve komsomoli algorganisatsiooni sekretäri kohuseid ja südame külge kasvanud komsomolitööd ei ole unustanud tubli tütarlaps ka sovhoosis... jne. jne.

Aga tagasi asja juurde. Paar sõna taustaks.

Urve on Tartu III Keskkooli tüdruk, üks paremaid lõpetajaid pealegi ja põline linnalaps. Põllumajandusega on Särede perekonnal tegemist peamiselt niipalju, et onu oli EPA-s professor ja ka Urve isat-venda seisid akadeemia teenistuses. Kui Urve sõitis tehnikumi avaldust andma, päriti komisjonis kahtlustavalt:

«Ise nii hästi lõpetasite ja tahate meile õppima tulla? ... Kas te olete maatüdruk või?»

Urve kartnud — kui ta nüüd ausalt vastab, et on puhtal kujul Tartu tüdruk, järsku teda ei võetagi kooli. Vale tuli iseenesest keelele:

«Maalt ma pole, aga olen igal suvel maal tööl käinud.» Ise imestanud kangesti — on see Vana-Võidu mõni lollide kool või, et vastuvõtjad ise ka imestavad, kui keegi parema tunnistusega siia õppima tuleb.

Kool sai läbi. Nagu TRÜ, nii püüab iga teinegi kool kõige eredamad õied endale jätta. Urve ja ta sõbratar Palmi Mälk, mõlemad aktiivsed tüdrukud, jäidki Viiratsisse. Ühelt poolt oleks paremate enesele jätmine nagu arukas poliitika, teiselt poolt aga — Urve on juba üliõpilane, Palmi tahab talle EPA-sse järele minna, Virve, kes tänavusest lennust Urve asemele võeti, lubas ka ainult aasta tööd teha, et EPA-s õppimiseks raha koguda. Nii ongi keskuse osakonna seabrigadiri koht muutumas mingiks üheaastaseks praktikabaasiks tehnikumi lõpetamise ja EPA vahel.

Urve ja Palmi tulid majandisse ühel ajal. Palmi pandi kontorissoo-technikuks, juhataja kaustad kätte ja kästi hoolsalt kirjutada, Urvest seabrigadiri käsu alla anti grupp sigalaid, kus aastas näeb ilmavalgust 400 pörsast. Palmi teeneid majandi ees käskisid vastavad eeskirjad hinnata 143 rublaga, Urve vaeva 90 rublaga kuus. Urve ei arvanud, et Palmi liiga palju saab, küll aga võrdles ta ennast oma lennu teiste tüdruku-tega. Kõik, ka viimased vedamikud, olid kolhoosides-sovhoosides zoo-technikud või farmijuhatajad ja teenisid temast, lennu priimusest, rohkem. Töö Urvele meeldis ja ta sai hästi hakkama, aga ometi ei leidnud näidismajand ja näidistütarlaps ühist keelt. Urve luges nädalaid ja ootas suve, õppis uuesti kõik üle ja otsustas, kas või malk pooleks, uuesti õppima hakata. Seekord mitte enam zootehnikat, vaid veterinaariat. Kõik just nii läkski.

Urve pole mingi puritaan. Maitstes tehnikumipäevil pudeli-teise veini ära, nagu pea iga teinegi tüdruk, tegi sporti ega pidanud poissegi marsi-

elanikeks. Ta pole fanaatiline lipuga vehkija, kes noori loosungite alla korjab, pole silmapaistev erudiit ega vaimukas vaidleja. Ometi on Urves vana roomlase selgroogu, visadust ja sitkust, tahet minna kas või läbi halli kivi. Kes meie poistest Urvet vääriski? Kes rühib hariduse poole, hambad risti? Ennustasin talle: kümne aasta pärast oled kandidaat, viieteistkümne aasta pärast dotsent. Tüdruk naeris mu välja. Ja ometi ei olnud see nali.

PEAZOOTEHNIK VELLO TIRE JA BOHEEMLUS

Kõigis koolides püüti mulle selgeks teha, et boheemlane olla on midagi põlgusväärset. Kogu aeg kostis aga ka teisi häáli, ja nii ei teagi ma nüüd täpselt, mis või kes see boheemlane õieti on. Inimene püüab alati leida näiteid lähemast ümbrusest. Meil vastab kõige rohkem hoheemlase tüübile, nagu mina teda ette kujutan, minu sõber ja nimekaim, peazootehnik Vello Tire.

Selle kohta, kuidas temast zootehnik sai, räägib Vello ise:

«Zootehnikat läksin õppima sellepärast, et sinna oli kõige kergem sisse saada. Pärast EPA lõpetamist ei teadnud ma zootehnikast midagi, sest Tartus istusin rohkem kohvikutes kui loengutel. See ala ei huvitanud mind EPA-sse minnes ega huvita praegugi. Kui ma midagi muud teha oskaksin, jätaksin need sead kus seda ja teist, aga selles häda ongi, et ma peale seasõotmise midagi muud ei oska. Ja või ma sedagi korralikult oskan! Paar aastat tagasi oli korraks tunne, et ma juba üht-teist taipan, aga nüüd olen jälle absoluutselt kindel, et ma veel midagi ei tea.»

Kui esimest muljet otsustavaks pidada, siis vaevalt jääb kellelgi kahe silma vahele Vello 130-kilone kaal, üle püksivärvli rippuv kõht, kirju särk ja lõpmatut heasüdamlikkust väljendav ümmargune nägu. Kes lisaks visuaalsele muljele veel kümme minutit Vello juttu kuulab, jõuab päris kindlasti veendumusele, et selle mehe huvid piirduvad küll seksi, kohvikuklatši ja kohviga. Esimene mulje polegi siis petlik. Vello istub tõepoolest üksi rohkem kohvikus kui kogu ülejäänud sovhoosirahvas kokku. Ja mitte ainult et istub, vaid enamasti ka rüügab midagi ega ole kostitamisegegagi kitsi, kui naaber midagi huvitavat räägib — kaunitest kunstidest, seksist või ligimeste eraelust. Mõistagi ei ütle Vello ka meeoleolukast restoraniõhtust ära. Et see midagi maksma läheb, seda kinnitab fakt: 260-rublase kuupalgaga vanapoiss ei jõua endale enne uut ülirkonda selga osta kui aastapreemiast. Niipea kui Vello sovhoosi dispetšerteenistuse noorikute toast tunneb kohvilõhna kerkivat, on ta jalamaid kohal ja ütleb magusalt:

«Mina joon ka kohvi!» Ise naeratab ta seejuures oma armast naerastust ja ilma ei jää ta muidugi kunagi. Dispetšeritele aga on Vello nõrkus teada ja enamasti viiakse talle tassike matti ilma küsimatagi.

Paksukesed olevat üldse rahulikud ja heasüdamlikud, aga Vellot tunneb terve Viljandi kui rahu ennast. Alati on tal aega lorijutuks või väikeseks luiskelooks. Ka kõige kurjemad käsud libisevad justkui Vello ümaralt kõhult maha. Kui käsud viimasel minutil siiski täidetud saavad, oleks mees justkui ise ka üllatatud.

Vello lemmikfraasiks on:

«Karda ülemat ja kuula tema sõna, et su käsi hästi käiks ja sa kaua

elaksid siin maa peal!» Vellol ei maksa midagi kell kaksteist päeval komps kaenlasse võtta ja dispetšeritele sosistada:

«Läksin osakonda. Kui aga midagi hullu lahti läheb, siis öelge, et olen linnas saunas. Aga seda öelge muidugi ainult vajadust mööda, mõistusega.»

Kui Vello puhkuselt tagasi tuleb, ütleb ta trepikojas igale vastutulejale:

«Kas tead, mul on järgmise puhkuseni jäänud ainult kolmsada kolmkümmend üks päeva!»

Teist muljet kui see, et mees elab puhkusest puhkuseni, siin justkui tekkida ei saagi. Umbes niisugusena tunnevad Vellot kohvikute-restaurantide ettekandjad ja kogu ülejäänudki keskealine Viljandi. Mõistagi on kõik see Vello Tire mitmepalgelisest loomusest ainult üks külg, n.-ö. nähtav pool. Muide — mitte igauks ei tea, et Vellol teine pool üldse olemas on, ja peavad Velloks ainult tema naeratavat külge.

Vello juhendab igal aastal praktikante. Direktor Soosaluste märkis korra:

«Klassis on pärast praktikat kohe selge vahe sees, kes on tulnud sinu käe alt, kes mitte. Halb, et sinu juurde kõiki saata ei saa, ja hea, et mõnedki saab — on teistel kusagilt mahagi kirjutada.»

Vello vastas mõnusalt:

«Eks seda tee need jutujamised veega. Ilma veeta ei saa tänapäeval midagi.»

Näidismajandi suures ja keerulises majapidamises on kergemini ja raskemini asendatavaid töötajaid. Kui kaheksakümnest traktoristist viis keskmist ära läheb, siis selle all töö eriti ei kannata. Kui aga tuleks ära lasta ühe lauda kõik neli lüpsjat ja karjak, kokku samuti viis hinge, võrduks see väikese katastroofiga. Sellepärast võibki peamehaanik endale vahel sõnakese rohkem lubada kui peazootehnik, pealegi on karjarahvas üldse õrn. Kui siin kõike juba eos ära ei taba, võib tühine asi mäest allaveereva lumepallina jumal teab mida maha tallata. Sellepärast ongi kunagi Vello poetatud lausel «Mina tean alati õigel ajal, millal keegi minu inimestest dekreeti läheb» sügav alltekst.

Vellol on kõik alati õigel ajal tehtud. Kui on kiire, siis ei võta mees päevade kaupa jutulegi või teeb kõige häbematumat demagoogiat, et tüütajast lahti saada. Tihti-tihti astub Vello bussi peale alles kella seitsme ajal või kõmbib laupäeval tööle.

On põllumehi-teadlasi, põllumehi-organisaatoreid, põllumehi-ärimehi, põllumehi-praktikuid. Kuidagi ei oska Vellot ainult siia või sinna ära lahterdada. Erialast kirjandust loeb mees kolmes kohalikus keeles, sea- kasvatust käiakse tema juures õppimas üle Nõukogude Liidu. Mis aga puutub ärisse... Kui Võhma lihakombinaat sigu õigel ajal ära ei tapa, on majanditel õigus trahvi nõuda. Küsisin Vellolt nõu ja kuulsin:

«Kui meie nõögime neid üks kord, võivad nemad meid üheksa korda vastu nõökida. Tänapäeval maksavad suhted rohkem kui sada rubla. Tead, kuidas ütleb venelane: ärgu olgu sul sada rubla, olgu sul sada sõpra, igauhel sinu jaoks viis rubla taskus.»

Sellel või teisel põhjusel ei saanud Viljandi piimakombinaat partiid kohupiima maha müüa. Vello sirutas abistava käe, ostis kohupiima ära ja söötis sigadele. Miks? Muidugi mitte ainult armastusest selle või teise mehe ilusate silmade vastu.

Vello joob dispetšerite kohvi, aga kui noorikutel midagi ununeb,

võtab Vello nad hoolikalt läbi ja kannab seejärel dispetšerite ülemale ette:

«Ma noomisin täna natuke sinu noorikuid.»

Vello kuulab klatši väga magusalt: töö, kohvikus, tänaval. Võib-olla räägitakse talle sellepärast kõike nii meelsasti, et Vello ise kunagi ei klatši?

Olgu, Vello, aitab, jätan su rahule!

VARUSTAJA KONSTANTIN KUUSIK JA VEIDRIKUD

Armastan veidrikke.

Arvan veidrike hulka kõik, kes elavad justkui teisel lainel, kes ei püüa hea toidu, ilusate asjade ega muude seda liiki hüvede poole. Veidrikud ei karda omada ebapopulaarseid veendumusi ja nende järgi elada. Mõistagi ei tohi need veendumused olla ühiskonnale ohtlikud.

Tõelisi veidrikke kohtab harva. Meilgi on kohvik-klubisid sadade kaupa, aga ei ühtegi salgakest noori, kes oleksid ühinenud, et koos rünnata, sõidida, võidelda. Võidelda ja lüüa lahinguid mingi konkreetse positiivse aate, näiteks kas või karskuse eest — seegi on midagi, seegi on tegu.

Tõelisi veidrikke kohtab harva. Seevastu neid, kes alati toimivad targasti, kes kõnelevad targu, kes vahetpidamata kogu olemusega rõhutavad oma riigitruudust, teenistusvalmidust ja korraarmastust — niisuguseid leidub rohkem kui küllalt. Nad ei tee kunagi ühtegi lollust, aga ka ei kunagi midagi eriti arukat. Seepärast armastangi parem juba Friedrich Lustigi taolisi veidrikke.

Friedrich Lustig ehk munk Ashin Ananda elab Birma kõige suurema pagoodi Shwedagoni varjulises aias kloostri territooriumil. Birmas on ta elanud 17 aastat. Peale eesti, vene ja inglise keele valdab Lustig lugematu hulga aasia ja euroopa keeli. Ta on üks suurimaid spetsialiste birma klassikalise luule alal ning tõlgib birma luulet inglise keelde.

Riietus? Oranž mungarüü. Toit? Kerjatud riisipeotäis (mungad peavad oma toitu kerjama). Süüa võib ainult keskpäevani. Ei tilkagi alkoholi. Lustigi järgi otsustades on selline eluviis üsna tervislik.

USA-s eksisteerib talupoegade usuühing, mille liikmed elavad tänapäeva Ameerikas täpselt samuti nagu nende esivanemad XVII sajandi Saksamaal — ilma elektri, traktorite ja autodeta.

Õigesti talitada ei tähenda alati kõige paremini talitada.

Upton Sinclair ütles ennast sellepärast olevat Lõuna-Kaliforniasse asunud, et seal on aasta aega soe ilm ja tal ei tarvitse oma muret maailmaparandamise pärast killustada muredega ilma või riiete üle. Viiekümne abieluaasta jooksul ostis Sinclair ühe korraliku ülikonna ja sellegi naise sundimise peale. Ülejäänud aja kõndis ta ringi väljamüükidelt ostetud odavais hilpudes: valgetes linastes pükstes, spordisärgis ja riidest kingades. Niisuguseid näiteid võib tuua sadu.

Ainult suured veidrikud võivad Haapsalust nii palju häid vehklejaid, Võrust-Kingissepast võrkpallureid, Tartu 8. Keskkoolist noori kirjamehi või Nuia alevikesest rahvatantsijaid ellu saata. Ainult suured veidrikud. Ja veidrikud lähevad veel hinda, seda ma ütlen, sest tublit, valitud eesmärgi heaks kõike väljapanevat ja võimekat meest ei saa absoluutselt mitte millegagi asendada.

Kas varustaja Kuusik omab õigust veidriku auväärsele nimele?

Mida tähendab tänapäeval varustaja?

Hea varustaja on mees, kes Tsiviil-, Töö- ja Kriminaalkodeksit, Rahandusministeeriumi ja Riiklikku Plaanikomiteed austab jõudu ja võimalust mööda, seejuures esmajoones oma firma huve silmas pidades. Majandile on tarvis kümme laagrit. Neid pole juba aastat kolm Eesti Vabariigis liikunud ja Kuusik saab käsu: laagrid kas või maa alt välja tuua. Kuusik toobki. Seejuures ei aita teda jaotuskavad ega fondid, kõrgete ülemuste allkirjad ega kõvad pitsatid. Mõni aeg tagasi piisas, kui varustajal oli hea suuvärk. Varustaja, kes laohoidjal püksid suutis jalast ära rääkida, torkas juba positiivselt silma. Harilikule majandile sobib selline mees vahest veel praegugi, aga näidismajandi nimi nõuab mõistagi rohkemat, nõuab tõelist meistrit. Nagu spordis, vajuvad ka varustuse alal aegade hämarusse need kauged ilusad ajad, kus andekas algaja, n.-ö. mees metsast, midagi silmatorkavat suutis korda saata. Tänapäeval võib suurtagajärjele loota ainult tõeline professionaal, aasta läbi pingeliselt treeniv mees, keda kirp ei pure ja rooste ei riku. Just niisugune varustaja ongi Konstantin Kuusik.

Pisut tausta.

Kodanlikul ajal pildusid lained meest üles-alla. Konstantini karjäär algas Narvas trükitöölisena. Vett oli läheduses küllalt ja noor Konstantin armastas kangesti ujuda. Sel ajal aga oli Eestimaal veel üks kange ujuja, Aleksander Laas. Sellele mehele esitas meie kangelane ajalehtede kaudu väljakutse võiduujumiseks. Lepitigi kokku ujuda Kalarannast Piritale. Enne vetteminekut jõudis Kuusik määndzeridelt välja kaubelda, et talle võidu puhul Tallinnas tööd antakse. Seda lubati. Mehed astusid Kalarannas koos vette, Pirital aga sumas merest jälja Narva mees üksi — ja võitjana. Treeningutest Peipsist Narvani töötas kasu kasvada. Vastane aga ei jäänud rahule, vaid tegi uue väljakutse — võistelda distantsil Saaremaa—Riia rand. Sai seegi võistlus teoks. Kui Kuusik tükk aega tõmmanud oli, küsis teda paadiga saatev kalur: «Kas sina kapla ei tahagi?» Nii sai sellelegi võistlusele ots peale. Pikamaa-ujumisest ei loobunud Kuusik hiljemgi, kui ta Viljandis Põllumeeste Tarbijate Ühisuses juhtival ametipostil töötas. Oma viimase võistluse pidas mees alles 5—6 aastat tagasi Viljandi järvel.

See kõik on hea ja ilus, sõnab nüüd vahele Mogri Märts, aga mis sest Kuusiku eluloost nii palju lõriseda — kas tal ka raha on?

On, kulla Märts, on küll! Palju? Pergel teab! Osa mehi kinnitab, et 10 tuhat, teised, et 15, kolmandad ei paku rublatki alla kolmekümne tuhande. Lisaks mõistagi individuaal ja uus «Moskvitš».

Kust see raha tuli? Siit ja sealt. On kord niisuguse õnneliku käega mehi, keda raha armastab. Niisugusel tarvitseb ainult tasku lahti hoida ja raha voolab ise sisse. Toon ainult ühe näite. Võhik võiks Konstantini kodust lillevälja nähes mõelda, et mees on suur lillesõber. Tegelikult on asi platoonilisest armastusest tulpide ja nartsisside vastu kaugel. Kevadel maksavad need õrnad õiekesed 4—12 kopikat tükk, pealegi on mõlemad nii viisakad taimed, et kasvatavad sügiseks veel uue sibula alla, mille jälle annab rahaks teha. Mis neist lilledest ikka teenib, mõtlete? Ega minagi täpselt tea ja arvamusedki lähevad üsna lahku, aga kuigi-palju teenib siiski.

Nagu suure inimese kohta ikka, liigub Kuusiku kohta igasuguseid jutte. Toon mõned siin ära, aga hoiatan kohe, et uskuda neid ei maksa, eks rahvasuu armasta liialdada.

Käinud Kuusik meestega Tallinnas. Päev läinud pikale, meestel kõ-

hud tühjaks ja tagasiteele ostnud mehed poest süüa kaasa. Kes haaranud vaksa vorsti, kes midagi muud. Kuusik ostnud veerandi musta leiba ja 100 grammi odavat sülti, lõiganud aga sülti viiludena leiva peale, närinud suure isuga ja õhanud: «Kurask, oleks seda teadnud, et see nii hea sült on, oleks võinud teda 50 grammi rohkem võtta.»

Teinekord tulnud Kuusik jälle meestega Tallinnast. Saanud mees sedapuhku kaubad õnnelikult kätte ja kaasavõetud pudel koduveini jäänud portfelli alles. Konstantinil endal olnud hea päeva üle nii rõõmus meel, et hakanud päris põhjalikult seletama, mis aasta vein tal kaasa on ja mitu vaati seda veel kodus keldris käärrib. Võtnud viimaks pudelil päris korgi pealt ja pakkunud meestelegi nuusutada, kui head veini ta teha oskab. Mehed olid omaette kaalunud, kas pakub Konstantin veini lõpuks maitsta ka või ei paku. Selline kaalutus näitab paremini kui miski muu, kui halvasti me siiski oma töökaaslasi tunneme. Kuusikul endal ei tulnud mõistagi mõttesegi veini niisama heast-paremast ära joota ja pudel rändas keldrisse teiste kõrvale tagasi.

Kui asi juba näidete peale on läinud, siis olgu toodud veel üks selle kohta, kuidas Kuusik töötab, milline on tema kui näidisvarustaja «käekiri».

Ehitusele oli vaja kuut ahjusiibrit. Selgus, et Põltsamaa tuletõrjest võib neid saada, aga vastu tahavad nad ahjutraati. Üks Tallinna asutus oli nõus ahjutraati andma, vastu aga tahab mõned palgid. Enne kolme päeva möödumist olid siibrid majas. Spordis vastaks see tagajärg I järgule. Meistrijärgu toimetustest pole arusaadavail põhjustel otstarbekas kirjutada, aga järgnevas tabelis on esimeses reas antud, teises saadud kaubad. Pisut illustreerib olustikku seegi:

šokolaad	—	kitlid
õunad	—	värv
tulbisibulad	—	elektripirnid
muruseeme	—	torud
liha	—	leping trükitoooks
kevadised kurgid	—	klaas
lilled	—	põllutööriistad
konjak	—	vagunid
sõnnik	—	traktor
kartulid	—	raud

Mingil määral on Konstantin Kuusik ju lausa mehe etalon, positiivne kangelane. Varustaja, kes ei tunnista sõnu «ei ole, ei saa», 66-aastane mees, kes vähemalt paaril hommikul nädalas tõuseb hommikul kell viis, et hakata veoauto kabiinis Tallinna poole loksuma. Kuusik ei joo, ei suitseta, ei räägi taga ja, vastavalt eale, on usutavasti moraalselt kindel. Ei aja riietega uhkust taga, iga vaba minuti õiendab aias peenarde kallal... annaks taevast igale sellises vanuses mehele Kuusiku elurõõmu ja energiat!

Teiselt poolt aga — milline on Kuusiku eesmärk, millepärast ta pingutab ja rabab? Uhked, kallid naised, kaardimäng, välismaasõidud, lapsed? Mitte midagi niisugust. Kuusik rabab ainult raha pärast. Talle meeldib raha kui niisugune, raha üldse, mitte raha kui maksevahend. Pärijaid mehel pole, naine on haiglane ja pere elaks lähedalt ka Konstantini pensionist ära. Milleks ta siis kraabib, milleks kuradiks ta siiski kraabib, kui ta raha absoluutselt ei kasuta, vaid viimase kui kopika ime-

kiiresti panka tassib? Ei tea! Ma ei ole hiromant ega astroloog. Ma ei tea sedagi, väärrib näidisvarustaja Kuusik ikka veidriku üllast nime, kuigi tema kirg ju ühiskonnale otseselt ohtlik pole.

EHITUSMEES ANTS HEINSOO JA SPORT

Leningradi Lesgafti-nimelise Instituudi jättis pooleli. Huvitub kino-asjandusest ja kavatses hakata Moskvas operaatoriks õppima, astus aga hoopis Tartu Pedagoogilise Kooli Pärnu kaugõppeosakonda. Kinohasardi haritipul ostis kokku filmi- ja fotoaparaate, praegu müüb neid tasapisi poole hinnaga maha. Elab keskusest poolteist kilomeetrit eemal, pisekese järve ääres vanas taluhoones. Majandusmehele oleks koht lausa taevaõnnistus: majandi põllud on kaugel ja siia metsasoppi ometi keegi mõõtma ei tule, mida ja palju maja taga kasvab. Annaks kasvumaja üles lüüa, jäneseid-lambaid pidada, järvesilm nagu meelitab hanedele mõtlema... aga Ants pole majandus-, vaid spordimees. Ants kaevab aias kaks lühikest peenrajuppi üles ja läheb trenni: jookseb metsas ja maanteel, ümber Viljandi järve ja murdmaameistrivõistlustel. Tõelise spordipoisina läheb Ants võistleva ka kõige kibedamal kartulivõtmise perioodil, kui teised päevas 15—20 rubla välja löövad. Ja highi pole valatud asjata: täpselt pole ma küll uurinud, aga paaril pikemal distantsil peaks Ants Heinsoo nimi kui mitte vabariigi esimese kümne lõpus, siis esimese kahekümne sees vähemalt leiduma.

On Ants tuim spordipoiss, kes peale jooksu muud ei näe? Ei hoopiski. Kino-fotoharrastusest oli juttu. Hiljuti ostis Ants majandilt vana rist-palkhoone, endise moonakatare. Ainult elava kujutlusvõimega ja loovalt tulevikule mõtlev inimene võis selles pehkinud osmikus tulevast suvilat ette kujutada. Ants asus innukalt asja kallale ja alustas nagu kord ja kohus vundamendist. Seejuures pole Ants ka rumalalt jonnakas ega kangekaelne. Teatud aja pärast, kui ta põhjendatult kahtlema hakkas, kas resultaati kulutatud aega ja raha ikka väärrib, mõtles Ants asja veel kord läbi ja jättis moonakamaja restaureerimise katki.

Ega kellelgi arvamust ei tekkinud, et Ants on laisk? See oleks suisa ülekohtune. Seekord, kui Ants treeningute vahelt päevakese näpistas ja kartuleid võtma tuli, püstitas ta päeva rekordi. Esimese jaanuari varahommikul, kui terve maailm alles õiglase und magas, valas Ants majandi spordiväljakul usinalt uisurada. Vahest oli rada õhtul tarvis? Mitte sinnapoolegi. Esimesed võistlused peeti rajal alles kaks kuud hiljem.

A propòs! Ants on küll ehitusmees, aga võttis endale meetodiku pool ametikohta ka külge. See raja valamine kuulus Antsule kui spordimeetodikule makstava 40 rubla hulka. Igale teisele oleksid need nelikümmend rubla palgalisa, mille õhtuti või nädalavahetustel julgesti tasa teenib, aga ainult mitte Antsule. Temale annavad need nelikümmend võimaluse sellevõrra ehitustööd vähem teha, sest üle 80 rubla kuus polevat talle vaja.

«Millest sa elad, Ants?» küsin. Enda arvates õigustatult, sest Antsu abikaasa, Viljandi Kultuurharidustöö Kooli lõpetanud noorik ja kahe lapse ema on juba mitmendat aastat kodune, maal elamine aga, kui loomi ei peeta ja aiandus on kõrvalharrastus, pole linnaelust põrmugi odavam. Keeruliselt, arvude ja sõrmede abil tõendab Ants, et lihale, suhkrule ja võile jätkub, kartulid on omast käest ja kuidagi tuleb läbi. «Aga riided?»

«Näed, neid kannan ma veel vähemalt aasta,» patsutab Ants oma kulanud jalavarje. «Siia, tähendab, kulu ei lähe. Mantlit pole mulle vaja, dress on veel peaaegu uus...»

Rääkida võib ju mõndagi, aga Ants tõepoolest mõtleb ka nii. On ta...? Mis te nüüd! Aus, õpihimuline, täis ideid, ei joo, ei suitseta, ja kui tööd tahab teha, siis tubli töömees peale selle, ei tunne huvi teiste noorikute vastu, spordipoiss, peab peret üleval — mida veel ühe läbi ja lõhki positiivse portree jaoks tuleks lisada? Antsu ainuke viga on see, et ta igapäevast tööd, õppimist ega sportigi päris tõsiselt ei võta. Tänapäev, see pole Antsu silmis veel see päris elu, vaid ainult ettevalmistus-aeg millekski suuremaks, kus Ants alles saavutab, tõestab ja näitab... See tõeline elu aga tuleb, ilmtingimata tuleb! Noh, seni aga võib ju ajutiselt elada kuidas tahes, kõik see pole ju hoopiski tähtis.

Mis öieti on rikkus? Kas Dupont'ide perekonna 24 hiigelmõisat ja Normandia torn, mis Prantsusmaal kivihaaval lahti võeti ja erilaeval USA-sse toimetati? Või on rikkuse mõõdupuuks oma «mina» teenindamiseks kulutatav summa?

Arvasin, et rikkuseks võib pidada tervist, vabadust, tarkust, mehelikkust või naiselikkust, huumorimeelt, tarmukust ja ausat nime. Ma ei salli krabajaid, kes igalt piimalt koore pealt ära riisuksid, ei salli mammonakorjajaid ja asjade kultust. Ei uskunud enne Antsuga tutvumist, et ka vastupidine äärmus otsapidi veider tundub.

AUTOJUHT JAAN JAKOBSON JA TEMA AMET

Meie igapäevase leiva kasvatamiseks vajab ühiskond ikka vähem inimesi. Juba praegu tuleb 200 miljoni ameeriklase toitmisega toime napilt kümme miljonit kätapaari ja see arv on üha kahanemas. Vabaks jäänud käed aga vajavad rakendamist.

Tänapäeval on võimalik oma pead toita kõige üllatavamate ametitega. Seejuures soovib iga ametimees mõistagi, et teda ja ta toimetamisi tõsiselt võetaks. See on igati loogiline: kui ühiskond on nõus neile maksma ja kui niisugused ametid ülepea eksisteerivad, siis on nad ühiskonnale nähtavasti ka vajalikud ja tema pidajad täisväärtuslikud kodanikud.

Astuda sisse seenenäitusele, vestelda poolteist minutit näituse juhendajaga seentest kui niisugustest ja sellest näitusest eraldi, küsida ärksamalt küllastajalt paar küsimust (30 sekundit), öelda omalt poolt loo algusesse kaks ja lõppu kaks lauset, on keskmise raadioreporteri kahe päeva töö. Väga soliidsed mehed veenavad päevast päeva teisi sama soliidseid mehi, et need endil elu ära kindlustaksid või tingimata jooksid mineraalvett «Värska». Tulevasele viinamaiale logardile tissi andes hellitab iga noor ema lootust, et lapse kasvatamise vaev ja valu sellega ära tasutakse, et lapsest midagi tuleb. Kuidas kogu selle ametite kirevuse taustal hinnata tänapäeval niisugust ametimeest, kelle eelkäijat sajand-kaks tagasi hobusemeheks või kutsariks nimetati (tänapäeval veoautojuht, trammijuht, piloot, bussijuht, vedurijuht, taksojuht)? Või täpsemalt — mis mees on näidissovhoosi näidisautojuht Jaan Jakobson?

Jaani tee autahvlile oli keeruline-kääruline nagu tee ülesmäge ikka. Kuus-seitse aastakest tagasi veeretas ta päevi direktori autojuhina ja oli eesrindlase nimest sama kaugel kui Maa Kuust. Auto seisis küll akuraatselt direktori kabinetis akna all, aga kui direktor autosse istus, et linna sõita, laiutas Jaan käsi:

«Ei saa sõita!»

«Miks?» imestas Soosaluste.

«Ei ole bensiini,»

«Sul oli ju terve hommikupool vaba, miks sa tont siis bensiini sisse ei võtnud?»

«Ei tulnud meelde!»

Teinekord ütles Soosaluste Jaanile:

«Homme sõidame Tallinna. Väga tähtis sõit. Ole hommikul kell viis platsis!» Oligi tähtis sõit — direktoril ministeeriumis ettekanne ja kaasasõitjal traktoristil Moskvasse konverentsile minek. Juba hommikul tegi mootor kahtlaselt popp-popp-popp, aga Vöhmani vedas kuidagi välja. Edasi mitte üks meeter. Ukerdavad mehed kolmekesi kapoti all ja otsivad viga, kuni direktoris tõstab pead kuri kahtlus:

«Kuule, Jaan, kas sa vaatasid ikka eile auto korralikult üle? Kas vähemalt korragi kapoti üles tõstsid?»

«Ei tõstnud!»

Hea, kui mees auski on, aga sellel sõidukil niisugust meest kauem pidada ei saanud. Pooleldi kiusuks soovitas Soosaluste:

«Meil, Jaan, seisab üks kallaja, päris kõbus vanamees. Kas sa seda endale ei taha?» Auto oli ausalt aja ära teeninud ja sama kõbus nagu vanamehed ikka — ilusa ilma ja hea teega isegi sõitis veel, ainult käima ei läinud küll muudmoodi kui vändast. Ka direktor on inimene ja mõte — las Jaan nüüd väntab — igati mõistetav. Ja tulemus? Auto ei jäänudki aia äärde. Jaan väntas rõõmsalt ja rahulikult. Tegid auto korda ja on praegu majandi kõvemaid mehi.

Õeldakse, et liiga kerge töö inimest ei rahulda. Inimene tundvat ennast hästi ainult siis, kui töö pakub pinget, kui tööd tehes tuleb ületada raskusi. Õeldakse veel, et mida suuremad need raskused on, seda suurem on rõõm nende ületamisest. Kõiki neid keni ja vahest õigeidki lauseid Jaani puhul küll kasutada ei sõandaks. Mida siis õieti tähendab — eesrindlik autojuht? Millised anded, võimed ja omadused peavad autojuhil selleks olema?

Hea autojuht on see, kellel on auto alati korras ja kes remonti teeb kord aastas. Hea autojuht on see, kes ei vali tööd ja tunneb halvasti kella. Hea autojuht on see, kes klientide juures võitleb majandi huvide eest kui lõvi, oskab naeratada ja nalja visata ning ühegi ukse taha ei jää. Ja lõpuks on hea autojuht see, kes ei vedele töö ajal ekskursioonidel või spordivõistlustel, ei tiku töölt laulukoori või muu taolise viguri juurde... ei käi töölisnoorte koolis.

Kõik see käib ka direktorite autojuhtide kohta, aga siin lisandub veel üks ja vahest kõige olulisem omadus — direktori autojuht peab olema kurt ja tumm. On tuntud tõde, et igasuguses kaliibris ülemad lähevad just autos avameelseks. Tihti on auto koht, kus arutatakse osakondade plaane, pannakse mehed kõrgetele toolidele või võetakse sealt maha, jagatakse preemiaid ja tehakse muidki otsuseid. Kõike seda kuuleb pealt autojuht. Kuuleb, aga ei ütle iialgi oma arvamust (kui seda temalt just ei küsita) ega räägi kellelegi sõna edasi. Peale selle peab direktori autojuht olema korralikult rietatud ja oskama viisakalt käituda, hoidma auto puhtana ja oskama täita väikesi ülesandeid, mis nagu autojuhi kohustustesse ei kuulukski, ja lõpuks — kella tundma peab ta veel halvemini kui teised autojuhid. Oma autojuhti hoiab direktor harilikult võrdselt hea osakonnajuhatajaga ja teda asendada on mitu korda raskem kui keskmist inseneri. Kõik see aga ei olnud Jaan Jakobsoni jaoks.

Kallurijuhi probleemid on teised. Siin saab mees näidata, mis ta väärrib. Koorem maksab, kilomeeter maksab, ring maksab. Ring rohkem — rubla juures. Öhtul lased tunni kauem — esimesele rublale kõlksub teine kõrvale. Keegi ei nõua diplomaatiat, suupidamist, väikest kummardust kõrge külalise ees ega kaelasidet. Kallurimees on ise omaette kuningas: hurjutab kruusaveol kopameest ja kartuliveol laadijaid, saab endal mõne pakilise asja ära ajada ja hingab alati täie rinnaga. See Jaanile sobis, siin sai näidata, mis Jaanis öieti peitub, siin sai rinda pista. Nii Jaanist Jaan saigi.

LÜPSJA SALME MANDRI JA LAPSED

«Kui kümme aastat tagasi isa hauale kääpa peale tegime, jäime kõik viiekesi ainult ema kaela. Maie oli siis kahekümnene ja käis tehnikumis, Rein oli kuueteistkümnene, mina kaheteistkümnene, Tõnu kümnene ja Jüri alles neljane.»

«Kuus suud laua ümber ja kaks kätt teenimas — kuidas te läbi tulite?»

«Lausa söögipuudust pole küll kunagi tundnud, aga priisata ei olnud ka midagi. Mina sain esimese kevadmantli 8. klassi lõpetamisel ja esimese kella küpsustunnistuse eest. Ega palga eest oleks siiski saanud, aga lehm aitas. Minu kohustuseks oli hommikul enne kooliminekut piim linnas kortereid pidi laiali kanda ja pärast tühjad nõud kokku korjata. Alguses oli häbi küll piimanõudega õiendada, aga tuli leppida. Teadsid, et meid on perekonnas palju ja midagi pole parata.»

Kuulan Mare juttu ja pilk luusib vargsi ringi. Kodu nagu paljud teisedki maakodud, kus elu järk-järgult on lahendamaks läinud ja mööblit tükk-tükilt juurde ostetud. Palju siis neid peresid leidub, kus vana mööbel viimase pulgani kolikambrisse visatakse ja uus korruga sisse tuuakse! Enamasti käib see ikka nii nagu siingi: Pätsi-aegne laud, Stalini-aegne kapp, Hruštšovi-aegne riul ja praeguse aja toolid. Või vastupidi. Põrandal vanaema kootud kaltsuvaip, raadiolaua taga seinal ülimumoodne kitsas vaibake. Ei kirste, kappe ega puunõusid, mida silm näha ootaks. Aina klaas, keraamika ja plastmass — just nagu linnaski. Odav, hõlpsasti pestav ja ilmetu.

«Suvel teenisid lapsed juurde ka?»

«Eks seegi raha läinud kõik ema kätte. Tema teadis kõige paremini, kellele mida vaja. Kui millegi jaoks kohe küsisid, siis ema andis ka, aga see küsimine oli ka niisugune, et iga asja ei hakanud keegi tahtmagi, ainult seda, mida hädasti vaja. Ema ütles kohe, et nii palju mul raha on, ja kui sina saad uued kingad, peab Tõnu mantlist ilma jääma, sest mõlemaks ei jätku. Ema ise oli muidugi kõige viimane, kes midagi uut sai. Meie võlg tema ees on kole suur. Vahel oli nii ka, et ema ütles — kui selle töö ära teed, saad endale selle või teise asjakese. Osalt käib see veel praegu nii.»

Kas nende elu praegu kergem oleks? On ju aeg kümme aastat edasi läinud.

Omajagu. Majandis töötab näiteks õpilaste töömalev. Pärast koolist lahtisaamist oleks õpilastel nagu käes vaba aeg: kes tahab, läheb tööle, kes tahab, peesitab järve ääres või koperdab kodu ümber. Kõigil on vaba valik ja kedagi tööle ei sunnita. Ometi töötab igal suvel üle 50 õpilase

kuu aega majandi põldudel. Mitte ainult patriotismist, vaid ka sellepärast, et selle eest annab majand lisaks väljateenitud töötasule järgmisel kooliaastal tasuta, s. o. majandi kulul lõunasöögi.

Kas majand sellega kaotab või võidab? Kui ainult rublades arvutada, kui ühele vaekausile visata kulutatud raha ja teisele tehtud töö, siis kahtlemata kaotab. Teiselt poolt aga — lapsed on vanemate silma ja kontrolli all, ei harju pikka rublat taga ajama, vaid töötama kodumajandi heaks. Pole paha, kui lapsed oma tööga veenduvad: leib ei tule lauale ega piim kruusi mitte iseenesest, jumala armust. Pealegi on see hea moodus paljulapseliste perekondade efektiivseks ja konkreetseks materiaalseks toetamiseks.

Reklaami, muide, töömalevasse astumiseks ei tehta. Kes lulli lööb, jääb talvel lihtsalt lõunata. Kõik saavad selletagi aru, millise kivi all vähk peidus on, ja maleva komplekteerimine ei tee raskusi.

«Kuidas te sõna kuulasite? Kas ema oli kuri?»

«Isa ei olnud kuri ja ema ka mitte. See joon oli lihtsalt kõigil nagu sündides sees, et mängida võis siis, kui töö oli tehtud. Ja vanemad vaatasid nooremate järele. Maie, kõige vanem, ikka udjas meid, kui vaja oli. Kui karistada taheti, pandi midagi tegema. Löömist oli vähe. Ega küll palju vastu hakatudki, mida ema käskis, oli tehtud.»

«Kas Maie ise oli siis kõige parem laps?»

«Ega olnud. Kange oli teine ja jonnakas. Mõnikord, kui midagi teha oli, redutas väljas, ei tulnud tuppagi. Käidi küll tüdrukul järele, aga midagi ei aidanud, redutas öhtuni. Praegu teeb ise tööd ja sunnib teisi kõvasti tagant.»

«Kus ta töötab? Ja teised lapsed ka?»

«Maie on «Edasi» kolhoosi zootehnik, Rein koondises autojuht, ma ise EPA tudeng ja Tõnu sõjaväes. Jüri ongi ainus koolilaps veel.»

«Kuidas nad kõik elavad?»

«Reinul on ema iseloom. Talle polnud kunagi tarvis midagi teist korda oelda. Vitsu sai kogu aja jooksul ainult üks kord, kui koolis käies püsse tegi.

Tõnu oli teistsugune poiss. Kus mingit pidu peeti, sinna oli ikka Tõnut ka vaja, muidu polnud peol lõbus. Kui Tõnu kodus oli, püsis alati rõõmus meel majas. Palga andis ikka ema kätte. Ta oli tore poiss, proovis Tihemetsas õppidagi, aga tuli ära, pidi tema jaoks liiga vähe raha antama. Viina- ja suitsumees ei olnud ta küll kunagi, aga muidu oli tal alati sada harrastust, alates krossisõidust ja lõpetades fotograafiaga.»

«Aga teie ise? Mis teid EPA-sse meelitas?»

«Lehmasita peal on ema meid üles kasvatanud ja lehmasita peal tahan mina omad lapsed ka üles kasvatada. Linnas võtab trügimine kogu aja tühjalts ära, maal on elu kuidagi vabam ja ilusam. Linnas sa ju mingit looduseilu enda ümber ei näe, ela kusagil neljakordses majas kui kasarmus. Inimestele istutatakse lillepeenar ukse ette ja selle nad tallavad kah veel ära. Mis õnne sealt linnast küll nii leitakse?»

Salme Mandri saab aastas igalt lehmalt 4000 liitrit piima. See ei pruugi midagi tähendada. Eesrindlasi, nagu teada, teeb gruppide moodustamisega ja lehmade paigutamisega majandi peazootehnik.

Salme Mandri on kommunist.

Salme Mandri kasvatas viis last korralikeks kodanikeks.

Kasvatas omal kulul, aedade ja sõimedeta. Mis võiks veel rohkem

lugeda? Seejuures pole ta lõpmatust lastekantseldamisest kurnatud, närviline ja kulunud maanaine, vaid väärikas, veetleva, mõtliku naeratusega, tagasihoidlik ja naiselik matroon.

Millest ta unistab, kuidas ta eluga rahul on, mis jätab soovida? Ta ei vasta. Olen mitu korda proovinud, aga lähemale ei pääsenud ühti. Kes soovib, proovigu ise. Mandrid elavad meie Aindu osakonnas, Viljandist viib sinna linnaliini buss.

1969

Ribakoosolekunukleiinid külma laua juurde

ärast pikka ja põhjalikku arupidamist võeti lõpuks vastu üldsuunaline otsus ning täissuudetatud koosolekuruum jäeti kannatlikult ootava koristaja hooleks. Rahvas pudesnes kiiresti igasse kanti laiali.

Kolm meest, Esimene, Teine ja Kolmas, võtsid käigult vastu otsuse, mille põhjal nad kohustusid: a) praktiliselt kontrollima hotellrestorani «Tallinn» külmade roogade kvaliteeti, b) kontrollimisel tekitatud kulud maksma ise sularahas hinnakirja alusel ja c) laiali minema.

Minek üle Harjumäe toimus kindlaksmääramata korras ja me võime ainult kuukekümneprotsendilise täpsusega väita, et Kolmas ja Esimene rühkisid kõrvuti ees ja Teine nende taga. Küll aga on päris täpselt teada, et minekule kulunud aega kasutasid nad aruteluks teemal «Aja kasutamise küsimusest kaasajal», mille kohta protokoll on koostatud tagantjärele.

Protokoll nr. 1

Kolmas: Mis kasu oli meie tänasest koosolekust?

Teine: Aga vesi!

Kolmas: Mis vesi?

Teine: Mis merre voolas. Me rääkisime kolm ja pool tundi, kuid hüdroturbiinid tegid oma töö ka sel ajal. Sa poleks muretsenud, armas Kolmas, kui sa kunagi oleksid viibinud mõnes hüdroelektrijaamas, mõnes hästi suures nagu Bratsk või Kuibõšev, kus masinasaalid on nagu kaasaja maitse järgi ümberehitatud katedraalid, kus turbiinid undavad monotoonset koraaliprelüüdi ja kus kohtad harva mõnda töömeest-palvetajat, õlikann käes.

Esimene: Sellega tahab meie satiirik öelda, et ülisuur kasutegur ühes kohas võimaldab ülisuuri kahjumeid teisel.

Teine: Miks võimaldab? See loob selle. Suhte seadus ei luba äärmusel üksinda esineda, ta nõuab vastandit.

Kolmas: Ärge jamage, poisid! Kas siis, kui me ükskord koosolekute tõvest vabaneme, kaovad ka elektrijaamad?

Teine: Vastupidi! Enne peavad kaduma elektrijaamad. Alles küünla-valgel hakkab inimene taas paremini aega nägema.

* * *

Esmajärgulises restoranis võttis mehi vastu targeldatud hõredus. Lõunaks hilja, õhtuks vara. Ühes suuremas laudkonnas kõneldi siiski juba valjuhäälselt ja lasti kõlada heledatel naerugrupetodel. Seal

pölesid küünlad ja lauakatte vahel rohetasid käbidega kuuseoksad. Elav ja meeldiv laudkond sel õhtupoolikul kergitas äsjasaabunute ette uue päevakorrapunkti: «Vana talvetraditsioon, selle püsivus ja muutumine, ja üldse muutumised meie kajastamist väärivas ühiskonnas.»

Protokoll nr. 2

Kolmas: Kui hangiks oma lauale ka küünlad?

Esimene: Eestlastel pole olnud kombeks jõululaupäeva kodust väljas pidada. See on rohkem prantslaste mood.

Kolmas: Jutt või asi.

Esimene: Täna me kõik aasisime koosolekukorraldajate kallal, et leidsid ka aja, millal seda teha. Aasimine käis lõbusa ja teeseldud kurjusega. Niiviisi jäetakse mulje, et ollakse asjast üle. Tegelikult ruttas enamik meist koju, et täna, vaatamata tavalisele argipäevale kalendris, istuda tugevasti kaetud laua taha, põletada küünlaid ja otsida raadiost orelimuusikat.

Kolmas: Ka mina teen seda, välja arvatud laud, sest õhtusöögi jätan ma oma vaenlastele.

Esimene: No näed siis! Kahekümne neljandat detsembrit ja verivorsti sa enam ühendusse ei vii, moodne dieet, kuid restoranis juhuslikku hilist lõunat süües nõuad küünlaid lauaehteks.

Kolmas: Kuule, võta pasteeti.

Esimene: Aitäh! Kui on veel säilinud elu vanas traditsioonis, siis kindlasti väga detailivaeselt. Maa ehitab nüüd linna moodi. Külakirik, talutare leivaahjuga, kuljustega rangid — kogu see harras komplekt on taandunud juba koduloomuuseumi ja ükski jõud ei too seda enam käibesse tagasi.

Teine: Võtame selle pitsi ära ja siis ma palun sõna. Nõndaks. Kõigest viis- või kuusteist aastat tagasi elasin läbi meeldejäáva pisiseiga. Töötasin siis ajalehe toimetuses ja olin sel päeval öises brigaadis. Nagu ikka kavatsesin uue külje ooteaega kasutada õhtueine võtmiseks. Käisin tavaliselt «Nordis». Aga see oli mingil põhjusel suletud. Veel meeldis mulle «Tallinna» kohviku ülemine saal, kus praegu on varietee. Ega ma ei lootnud sel kellajal enam vaba kohta leida ja õhtune kohvik oma muusikaga on mulle kui muusikaarmastajale võrdlemisi tüütu. Aga keha tuli kinnitada ja nii ma läksingi tusatuju trepist üles. Vaatasin läbi ukseklaasi ja nägin täiesti vaba ruumi. Lõin juba käega: kindlasti reserveeritud. Aga šveitser ütles lahkelt, et kohvik on kõigile vaba. Niisuguses olukorras ei osanud ollagi. Vali laud missugune tahes, välja arvatud üks, mille taga roosas angooravillast kampsunis noor naine ja mereväehvitser vaikselt istudes veini jõid. Paistis, et minu tulek neile meeldis, mu kohmetu ilme tegi neile nalja. Võisin jätta õige kohtlase mulje keskmistes aastates emalikule ettekandjale, kellelt ma lõbusaks pingutatud toonil imeliku nähtuse kohta seletust pärisin. «Aga täna on ju jõululaupäev!» hüüatas ta kusagilt väga kõrgelt alla vaadates. Olin selle päevastes askeldustes sootuks unustanud. See juhatus kõigest viis-kuusteist aastat tagasi.

Kolmas: Praegu seisavad inimesed kohviku ukse ees järjekorras. Ka täna, kuigi kõrval Jaani kiriku akendes värelevad küünlatuled.

Esimene: On sul kahju, et noori ei tõmba enam kirik isegi jõululaupäeval?

Kolmas: Siin pole tegu kahju- või rõõmutundega, vaid vastuoluga, mida ma ei oska seletada.

Teine: Kultuse kadumisvormiks pole alati häving, hukkumine, vaid ka hääbumine ajajärkude setteis. Muldamine ja suhtes ollakse mingil ürgsel sisesunnil leebemad, uute nähtuste suhtes tuntakse rahutust.

Esimene: Väljakujujemata ja ilma kultuseiluta lihasuretav varakristlus võis küll jälestusväärne paista isandatele, kes oma jumalate üle küll muigasid, kuid siiski neid kombekohaselt kummardasid, sest see kultus oli ikkagi vana, äraproovitud ja ilus.

Kolmas: Küsitava väärtusega paralleel.

Esimene: Miks küsitava väärtusega?

Kolmas: Rooma jumalate võitlus varakristliku müstikaga ei paku mingeid pidepunkte tänapäeva mõistmiseks kultuste koha pealt. Nüüd taganeb usukultus teaduse ees. [Ja teadus omas ratsionalismis ei soodusta mingeid kultusi.]

Teine: Sellega tuleb küll nõustuda. Ikka rohkem ja rohkem sigineb seda tüüpi inimesi, kes oma väliselt käitumisjoonelt sarnanevad Peterburi onuga Gontšarovi «Tavalisest loost». Suurlinna ametnik, kes ei imesta millegi üle, kes põlgab tundeavaldusi kui matslikkust, kellel pole aega ega tahtmist teise tundemaailma sisse elada.

Kolmas: Gontšarov tegi oma onule liiga. Asjalikkust inimese juures tuleb hinnata ja meie päevil pole mingit mõtet tundeinimese areenilt lahkumise pärast hädakella lüüa. Mille üle peakski tänapäeva inimene imestama? Tehnika arengu üle? Aga me ei näe ju arendajat ennast. Geniaalse leiutaja-avastaja on asendanud võimekas kollektiiv. Tunnete üheks olulisemaks objektiks on kujunenud ese suure tähega, mis suure tähega moe survele ülikiiresti demoraliseeritakse.

Esimene: Aga kas sind ei pane imestama seesama müstiline kiirus, millega moed praegu vahelduvad?

Kolmas: Mis on mood? Me ei räägi mõistagi ainult riietusest või mööblist või autokerest. Me räägime ka luulest ja arhitektuurist, romaanist ja maalist ja sümfooniast ja estraadilaulust. Kogu see tohutu kunstikomplekt on kutsutud tänast päeva jäädvustama. Tänapäeva sisu on aga ülimalt rahutu, kärsitu, ohuaimdustes ära muserdatud.

Teine: Kunagi ei ole nii olnud, et mitte kuidagi ei ole olnud. Ikka on ajastu kultuuri abil oma jäljed järele jätnud. Ja nende jälgede jätmise sünnib halastamatus vaidluses, julmas selekteerimises.

Esimene: Lugupeetud Kolmandale ei meeldi paralleelide otsimine ajaloost.

Kolmas: Miks sa niiviisi arvad? Ma lihtsalt soovin, et paralleel oleks kohaldatav.

Esimene: Oled sa lugenud Vinogradovi «Aja kolme värvi»?

Kolmas: Mis siis?

Esimene: Ma meenutaksin sealt ühte tähendusrikast stseeni. Stendhal jalutab oma tuttavaga Kadrioru pargis.

Kolmas: Kadrioru?

Esimene: Jah, muidugi Pariisi omas. Nende juurde astub Beranger, kes ei tutvusta endaga kaasasolevat pikajuukselist vaikivat vanameest. Järsku vanamees teatab kärsitult, et läheb otsib fiakri ja söidab koju. Nüüd on Stendhalil võimalus küsida, kes see kummitus oli. Beranger vabandab, et ta ei tutvustanud oma kaaslast, samas aga lisab, et ta ei julgenudki seda teha, sest närviline vana, kes elab tema all korteris ja kelle ta suure vaevaga vahel välja jalutama saab meelitada, ei kan-

nata tutvustamisi. Kes ta siis ikkagi oli? Selgub, et Rouget de Lisle, mees, kes kolmkümmend aastat tagasi noore ohvitserina lõi «Marseljeesi». Ka meie praeguses ratsionalismi ajajärgus, esemete soetamise ja väljavahetamise asjalikus kõleduses liigub minu arvates nii mõnigi Rouget de Lisle, kes saab küll aru sündmustest, kuid ei oska neid seostada tagajärgedega. Kellele olevik ei näi minevikuga suguluses seisvat. Kes ei mõista noori, sest need astuvad sellesse tema meelest nii imeliuks muutunud olevikku nagu oma koju.

Kolmas: Põlvkond, sa täida oma ülesanne ja jäta järgnevale tema oma.

Teine: Ma panen tähele selles jutus objektivismi sugemeid. Kas me tõesti oleme sunnitud kõigea, mis praegu tehakse, leppima ainult sellepärast, et seda teeb uus põlvkond oma ülesannet täites? See oleks ju sulaselge tahte eitamine. Tuletage meelde hiljuti nähtud Vajda filmi «Kõik müügiks». Selles on õige sügavasti osatud näha praeguse kunstirahva ebakindlat seisundit. On tabatud usutavalt atmosfääri, milles ta liigub ja oma osa otsib. Aga kas te panite tähele ühte sümboolset episoodi seoses julma kunstiga? Peategelane läheb julmusekunsti viljeleva kunstniku personaalnäitusele. Naine jääb teda tänavale ootama. Mõlemad nad on haritud kunstitudjad, kes teavad, et mood kunstis võib olla antipaadne, kuid moest mahajäämine veelgi antipaatem. Julmust demonstreeriv kunst aga tõmbab nende vahele piiri. Kaugemale minna pole võimalik. Edasi, me loeme näidendi vormis kirjutatud teost, kus kaasaegse ühiskonna stereotüüpi kujundab meie silme all välja stereotüüpeid lauseid patrava monstrumi. Aga sama teose juurde lisame arvamuse: kaugemale minna pole võimalik. Meie noorte näitlejate grupp luges Gustav Suitsu luulet n.-ö. mõtestatud peksu ja kägistamise saatel. Etendus rabas ootamatusega, kuid aiman: ainult selleks korraks.

Kolmas: Paul-Eerik Rummo «Tuhkatriinumängus» on stseen, kus Prints piinab töö väljapressimiseks Tuhkatriinuna esinevat tüdrukut. Mõned arvustajad arutelul soovitasid selle stseeni kui julmuseteatrist laenatu välja jätta, kuigi stseen osutus lavastuse mõtte ja mõjuvuse seisukohalt vältimatuks.

Teine: Demagoogina sa «unustad» seaduse, mille järgi kvantum kvaliteediks muutub. Moodi kunstis võiks võrrelda keemialaboratooriumiga, kus avastatakse inimesele vajalike mineraalide kombinatsioon. Aga isegi tänapäeva tablettide-inimene ei püsi ainult mineraalide varal. Ta peab need saama toidu hulgas. Kuulge, see «Tallinna» kõõgi soolalõhe on suurepärane.

Esimene: Jah, aga sa ei ole mulle ära seletanud, miks paralleelide otsimine ajaloost objektivismina kõlab.

Teine: Sellepärast, et ajaloost leitud analoogiad ajavad meid mõnikord ülemäära hasarti ja siis me unustame ainukordsuse koefitsiendi, kui mul lubatakse niiviisi lausuda, selle kordumatuse, mis iga kaasaegise loob ja mida on väga raske täpselt peegeldada, rääkimata peegeldamisest analoogiate abil.

Esimene: Seega sa siis eitad Lion Feuchtwangeri, Bertolt Brechti, Jaan Krossi ja paljude, paljude teiste kirjanike kunstilõbu ajaloolise aine kasutamisel?

Teine: Mispärast? Ühe ajajärgu kirjandus tervikuna kujutab minu silmis head sümfooniaorkestrit, kus igal pillirühmal on oma osa täita. Miks peaksin ma kontrabassid orkestrist ära heitma. Pikki soolopartii-

sid ma muidugi sellele pilliderühmale ei usaldaks, kuid kõlasügavust ilma nendeta me kuidagi kätte ei saaks.

Esimene: Selle žanri osatähtsust näid sa vähendavat. Ja kaasaja kordumatuse peegeldamiseks piirad sa otsinguvõimalusi. Kitsaks kipud muutuma. Kuhu on jäänud su kunagine vabameelsus, sallivus?

Kolmas: Kui julmus kunstis tõrjub välja headuse, siis peab selleks olema sotsiaalne põhjendus, ja jutt otsas.

Teine: Stopp! Seda tõugu sotsiaalset põhjendust näen mina küll üsna tihti. Alles hiljuti istusin kaasistujana protsessil, mille algatas pime noormees kolme jõhkardi vastu, kes teda paar aastat tagasi peoõhtul WC-s olid metsikult peksnud. Ilma mingi põhjuseta tungisid nad kolmekesi ühe kallale ja tagusid rusikatega näkku, saabastega pähe. Nad pandi huligaansuse eest istuma. Nüüd oli pekstu täiesti pime ja ta kasutas oma õigust nõuda peksjate palgast invaliidsuspensiooni. Kee-rukus seisnes selles, et noormees oli suhkruhaige, milline tõbi võib harukordsetel juhtumitel iseendast kaasa tuua nägemisvõime kaotamise. Andmete puudulikkuse tõttu ei saanud arstlik ekspertiis sel korral oma seisukohta esitada ja nii ei saanud ma kaasa teha protsessi lahendust. Kuid see polegi siin oluline. Mulle jäi küllalt aega vaadelda peksjate nägusid, jälgida nende käitumist. Mis neil häda! Karistus kantud, ja kui peeti tol korral seda protsessi, siis kannatadasaanu ju nägi. Mis ta enam tahab! Mis puutub meisse tema pimedaksjäämine! Kui oled kord tegelnud säärase nägude vaatlemisega, siis alles mõistad ja tunned, kui põhjatusse mülkasse on võimeline laskuma inimese hing ka meie ühiskonnas. See pole muidugi ainuke julmuse näide mu pikast kohtupraktikast. Lisagem veel juurde üldine taust: imperialistide vägi-teod nõrgemate kallal; tasakaalu rikkumine looduses; demograafiline plahvatus; aatomi- ja rassisõja puhkemise võimalikkus. Ja ometi see kõik ei suuda minu silmis põhjendada julmusel baseeruva kunsti vajalikkust.

Kolmas: Jaanalinnuna oma pead peita pole lubatud.

Teine: Kui see pea pole võimeline mõistma, mis on kunsti aine, kui teda eheda naturalismi kurvad kogemused pole millekski õpetanud, siis ei kaota ju ühiskond midagi, kui see pea oma produktid vaka alla jätab. Võime kerges toonis öelda, et elus on ka midagi muud, mis kajastamist väärrib. Tule istu minu kohale ja vaata! Sa näed läbi tuisu roomamas üht veomasinat. Vaata, kui väsinud on mees roolis. Kui tülpinud on ta pikast sõidust ja päeva jooksul läbielatust. Ja nüüd elustub ta pilk. Ees on sõiduauto lumme kinni jäänud. Ta peatub. Nad kinnitavad trossi-otsad ja hädaline veetakse teele. Lubatagu mul seda trossi kõigele vaatamata pidada meie ühiskonna tuumaks ja mu lemmiksümboliks, kui soovite. Elu sisaldab ka need faktid. Kõhklust ja brutaalsuse simulatsiooni oskab meie kriitika üsna delikaatselt otsingute lahtrisse mahutada. Kuid kriitika tunneb tegelikult elutervet janu tugeva natuuri järele ja seda janu peab kirjandus kustutama. Puudusi on meil palju ja neid nagu pudeneks uksest ja aknast sisse. Aga meil tehakse ka vapraid tegusid. Mis õigusega me normaalsest tugevast töötegijast mööda kõnime, tema raskustega rinnutsiolemisest ainult episoodiliselt märku anname. On ta ebahuvitav? Või ei paku tema harmoonilised hingetahud ainet psühholoogilisteks süvavaatlusteks?

Kolmas: Kas maksame ära?

Esimene: Jah, eks ole juba aeg.

Teine: Muidugi, aga miks just selle jutu pealt? Midagi pole korras või?

Esimene: Kõik su jutus on korras, ainult natuke liiga korras. Muidugi on tootva töö inimene meie kirjanduses harv nähtus. Kuid minu arvates ei tulene see sellest, et kirjanikud ei pea seda tähtsaks, ei taha. Küsimus on asjatundmises. Kirjanike eluring aheneb. Näe, tänagi istusime üle kolme tunni vapraستی koosolekul isekeskis. Nüüd istume siin ja arutame traditsioonide kaduvuse teemat, püüame selgusele jõuda mingites üldtõdedes, arengusuundades, ajalooanalooģiates. Jälle isekeskis. Keda me arvame väljaspool oma ringi põhjalikumalt tundvat? Kaupluse müüjaid. Ettekandjaid. Juurdelõikajaid sootuks vähem. Vahel näeme ka torulukkseppa, kui kraanitihendid läbi lasevad. Nelja-viie aasta tagant puutume kokku maalritega, kui korter remonti nõuab. Turismi ei pea me õigusega kuigi tõhusaks süvavaatluste vahendiks. Iseasi muidugi väliturism, mis mõjub juba oma mastaabiga. Ja nõnda edasi, või õigemini juba — ja nõnda tagasi üha ahenevasse ringi. Mida teha? Mis ette võtta?

Kolmas: Rahulikult sellega leppida, sest nii on see kogu maailmas. Kuulge, rahvast hakkab tulema. Õhtu on käes.

Teine: Juba möödunud sajandil hakkas läänlane kurtma, et õhtu on käes. See, lubatagu, on siiski ühe ühiskondliku formatsiooni õhtulaul, mis peaks meid huvitama, kuid eeskätt eruditsiooni mõttes. Peale selle laulu on veel midagi, on huvi elu ümberkorraldamise vastu ja selle veotrossi otsas oleme meie, sotsialistliku ühiskonna väljakujundajad. Kirjanikule on see kõige originaalsema materjali allikaks. Kui lugeda mõne loodusteadlase populaarset kirjeldust mõnest tema uurimisreisist, siis hakkab enda pärast piinlik. Millega on riskinud teinekord teaduseinimene, milliseid füüsilisi piinu on ta vabatahtlikult talunud, et teada saada, et teatavaks teha. Kirjanik ühiskonnauurijana ei saa ju samuti ilma vaevata, kannatusteta kätte oma materjali.

Esimene: Tuntud mõtted, kuid kordamine ei tee mitte iga kord paha.

Kolmas: Sellega nõustun isegi mina.

Teine: Siis võime selle lugeda ühehäälset vastuvõetud otsuseks ja kui te lubate, siis ma teeksin meie vestlusest lühikokkuvõtte avaldamiseks.

Ka selle vastu polnud kellelgi midagi.

Üks suur ja kasulik ettevõtmine on edukalt teoks saanud

Reportaaž-intervjuu

aamatukauplustes olid täna jälle pikad järjekorrad. Trügisin letile lähemale ja siis selgus ka põhjus: müüdi järjekordset numbrit, juba tuttavas moodsas ja maitsekas kujunduses raamatukest populaarteadusliku kirjanduse sarjast. Järjekorras on see alles neljas, aga otsustades ostuõhina järgi on sari juba nii lühikese eluea jooksul väga populaarseks saanud.

Pöördusime kaupluse juhataja sm. Laine Väljamäe poole:

«Näib, et see sari teil vist küll kauaks kaupluseriiulitele ei jää?»

«Algul oli minek küll keskmine. Osteti ja tutvuti suhtuti kuidagi ettevaatlikult, sest mõnegi varasema seeriaga — ma mõtlen ilukirjanduslikke sarju — ei olnud ju päris rahul. Aga kui paar-kolm esimest raamatukest olid populaarsuse võitnud, olid kõik kahtlused hajunud.»

«Kas ettetellimist ei olnud?»

«Oli küll, kuid osa tuleb niikuinii vabamüügile. Praegu näib, et tulevaks aastaks peab tiraaži tunduvalt tõstma. Sari on saanud tõeliseks rahvaraamatuks.»

Taiplik lugeja vist on juba aru saanud, et jutt on kirjastuse «Valgus» väljaandel ilmuvast populaarteaduslikust sarjast, mille hästi valitud nimigi on peaaegu et üldrahvalikuks saanud. Täna ilmus, nagu öeldud, selle sarja neljas raamat «Kust on pärit meie sõnad?», mille autoriks on noor filoloogiadoktor Arvo Laanesoo. Kolme eelmist raamatut — üht eesti põllumajanduse ajaloo, teist bioloogia-alast ja kolmandat kosmosest — tunnevad lugejad juba varasematest sõnavõttudest. Viies raamat selles sarjas, nagu võime lugeda vastilmunu kaanelt, on pühendatud filmikunstile.

Näib, et kõik on väga lihtne: ilmuvad tõesti head ning seepärast ka nõutavad raamatud. Kuid tegelikult on kõige selle taga tubli tükk tööd. Kirjastuse «Valgus» populaarteadusliku kirjanduse osakonna juhataja räägib järgmist:

«Sarja väljaandmiseks oli, nagu öeldakse, tõsine ühiskondlik tellimus. Kõigepealt: meie noorem põlvkond tunneb väga halvasti meie kultuurilugu. Etnograafia, arheoloogia, emakeele kujunemine, eesti ajalugu üldse — seda on koolis vaid riivamisi puudutatud. Aga kui palju me, vanemad või keskealisedki, oma kultuurilugu tunneme? Pole meil ju ammuilma ilmunud näiteks eesti raamatu ajalugu, populaarset teatriajalugu jms. Oleme uhked oma koorilaulukultuurile — tahaks lugeda, kuidas see kujunes.

Toon vaid ühe näite. Laulupidudel on rongkäigus tuhandeid kauneid rahvarõivais naisi. Aga kas teavad nad ise või pealtvaatajadki, kuidas

üht või teist etnograafilist riietuseset kutsutakse või kus kihelkonnas millist rõivast kanti?

Tõsi küll, ilmuvad akadeemiline kirjandusajalugu ja ka soliidne kunstiajalugu, plaanis on isegi paks ajakirjandusajalugu, ilmuvad keeleõpikud ja võib-olla kahekümne aasta pärast ka kaasaegne teaduslik eesti keele grammatika. Kuid see ei tee sugugi olematuks vajadust lühikese, populaarselt kirjutatud eesti kirjandusloo, ajakirjandusloo, kunstiajaloo, terve rea emakeelt käsitlevate väljaannete järele. *Rahvale on vaja kaasaegset kultuurimiinimumi*. Meie sarja kaheksas köide on näiteks keeleteadlase Rein Kullisaare «Eesti keele taskugrammatika». Tutvusin käsikirjaga — väga tore asi. See on üles ehitatud tarbija seisukohalt lähtudes; aluseks on võetud need «pehmed kohad» keeles, kus kõige sagedamini eksitakse. On toodud ka lühike praktiline stiiliõpetus, mis sisaldab muide ka juhised, kuidas ametiasutusele avaldust kirjutada... Ja-jah, ärge naerge; need, kes ülikooli vastuvõtuavaldusi registreerivad, räägivad hoopis teist juttu — koolis ju nii argipäevast stiili ei õpetata... Seejuures aga on kogu käsitluse põhimõtteline alus siiski teaduslik.»

«Tähendab, sari on siis pühendatud rahvuslike teaduste populaarse-tele käsitlustele?»

«Ei kaugeltki mitte. See on vaid üks kindel ala, mis sarja kuulub. Põhjenduseks on ka see, et me sellelt alalt nii häbiväärselt vähe teame.

Me käsitleme sarjas kõiki teadusalasid. Kõikidel aladel toimub ju nii kiire edasimine, et kaasaegse kultuurimiinimumi andmine lugejale osutub tarvilikuks väga laial rindel.»

«Aga kas eranditult kõigist teadusharudest ja -aladest saab populaarselt kirjutada?»

«Ei, arvan, et ei saa. Kindlasti ei saa, sest on alasid, mille mõistmine nõuab ettevalmistust väga kõrgel teoreetilisel tasemel. Kuid mingi ülevaade sellest, millega niisugune teadusala tegeleb ja mis ta on saavutanud — see peaks enamasti olema võimalik, kuigi lugeja sisulise teaduslike probleemide nüansside mõistmiseni ei jõua. Aga kas niisugust käsitlust alati vaja ongi? Ega me teadlastelt üle jõu käivat ei nõua. Kui nad arvavad, et populariseerimine tähendab profaneerimist — loobume lahkelt. Kui nad leiavad, et nende alalt pole vaja populaarset käsitlust — ega me vägisi seda ei nõuagi. Samuti on häid ja vaieldamatult väga tarku teadlasi, kes oskavad ainult ülikeeruliselt või taelkuivalt kirjutada või kes peavad populaarteaduslikku tööd alaväärtuslikuks — ega me neidki tülitä.»

«Ma saan teie jutust niimoodi aru, et sari sellise suhtumise puhul ei ole eriti süstemaatiline?»

«Tõepoolest, rangest süsteemist me kinni pidada ei saa ja me ei olegi lähtunud sellest, et näiteks ajaloolased väljaanded ilmuksid kronoloogilises reas, et bioloogia-alased oleksid niiviisi alasarjadesse süstematiseeritud, nagu seda nõuab vastava teadusala klassifikatsioon. Seda me ei saa teha juba lihtsalt sellepärast, et käsikirjade laekumist on niiviisi raske korraldada. Kuid kui sari aastate kestel jätkub, siis vastavalt meie perspektiivplaanile see süsteem ikkagi kujuneb.»

«Praegu ilmub sari ühe nimetuse all ja järjekorras ilmub raamatuid väga erinevatelt aladelt. Kas poleks otstarbekam jagada neid alasarjadesse, näit. A — humanitaaralad; B — bioloogia; C — majandusteadus jne.»

«Kui te olete tähele pannud, siis tegelikult niisugune alajaotus ongi

olemas. Sarja väljaannetel on üldine järjekorranumber, kuid kaanevärv on erialuti erinev. See võimaldab ostjal sarja asetada riulisse nii, nagu ta tahab — üldises järjekorras või erialuti. Osa tiraaži läheb meil teatavasti müügile väljaspool ettetellimisi (mis on kõigile väljaannetele); ostja saab valida, kas ta ostab järjekorras kõiki väljaandeid või ostab ta vaid siniseid, punaseid, rohelisi jne., või teeb siis veelgi huvikohasema valiku.

Erinevate teadusalade väljaannete ilmumisel ühises järjekorras on veel teinigi mõte peale organisatsioonilise hõlbustuse. Möödus on aeg, kus humanitaarteadused olid hiina müüriaga eraldatud täppisteadustest. Mispärast ei võiks siis näiteks kirjandushuviline kohe järgnevas väljaandes paralleelselt tutvuda mõne teise alaga, mis tema teadmisi rikastab ja aitab võib-olla tema huvialale heita valgust hoopis teisest seisukohast. Erinevate teaduste meetodid ja käsitluslaadid on erinevad, nad rikastavad vastamisi üksteist. Sel kombel on meil võimalus tänapäevastada ka lugejate mõttelaadi.»

«Kas oli suuri raskusi eelnevas organiseerimistöös?»

«Oli küll. Kaunis pikka eeltööd nõudis vastavate ühiskondlike töökomisjonide moodustamine, kes värbasid arvatavaid autoreid ning koostasid perspektiivplaane, mis kollektiivselt läbi arutati. Sellele järgnes plaanide omavaheline sobitamine, kalendergraafiku koostamine ja lepingute sõlmimine autoritega, seejuures tuli muidugi luua ka käsikirjade reserv, et ei tekiks ootamatuid lünki.

Perspektiivplaan on meil paindlik, sest käsikirju laekub ka väljastpoolt plaani. Näiteks saime alles eile huvitava käsikirja psühholoogia valdkonnast; arutamisele andsime mõnevõrra varem selsamal kombel laekunud käsikirja, mis annab ülevaate Eesti revolutsioonilise liikumise ajaloo kohta. Toimetuses arutatakse läbi ka lugejate ettepanekud. Neid laekub õige arvukalt. Edaspidi on kavas lugejate soovide teaduslik uurimine.»

«Kuidas toimub käsikirja vastuvõtmine ja missugustele nõuetele see peaks vastama?»

«Käsikirja anname retsenseerimiseks vastava ala spetsialistidele ning sellega tutvub ka selle ala toimetuse nõukogu, mille koosolekul tehaksegi lõplik otsus üksikute käsikirjade kohta ning arutatakse põhimõttelisi küsimusi. Sarja peatoimetuse käib koos paar korda aastas arutamaks ainult printsiipiaalseid probleeme. Et ühiskondlikke kohustusi on kõigil üsna palju, siis oleme sagedaste koosolekute vastu ning teiselt poolt oleme leidnud ka võimalusi entusiastidele nende vaeva eest tasuda. Palju töökogemusi ning abi oleme saanud ENE toimetusest.

Käsikiri peab olema kirjutatud elavalt, huvitavalt ja arusaadavalt. Lähtume keskharidusega lugejast, tihti aga ka mõnevõrra kõrgemast tasemest. Seejuures peab aga käsitlus olema tingimata kaasaegse teaduse tasemel. Nende nõuete ühendamine polegi nii kerge.

Järelikult — meie sarjas ei ilmu puhtpraktilisi nõuandeid, õpikuid ja käsiraamatuid. Meil on ladumisel küll käsikiri «Toit ja tervis», kuid kokaraamat sellesse seeriasse ei kuulu. See muidugi ei tähenda seda, et meie sari hõljuks ainult teoorias: kus on vaja ning võimalik, on käsitlus üpris tihedasti seotud kaasaja praktikaga. Mainitagu näiteks esteetika-, majandus- või poliitika-alaseid teoseid. Aasta lõpul peaks lugejani jõudma Peeter Vihmasalu raamat «Kommunikatsiooniteooria», mis sisaldab palju huvitavat meie ajakirjanduse praktikast. Niisuguseid

näiteid võiks tuua muidugi palju. Peame seda aspekti meie sarja üheks tugevamaks küljeks.

Edasi. Avaldame põhiliselt ainult originaalteoseid. Arvame, et nii- viisi ergutame ka vabariigi suurt teadust, sest populaarse raamatu kirjutamine nõuab eelnevalt tõsist n.-ö. puhtteaduslikku tööd. Erandina lubame ka tõlkeid niisugustest käsitlustest, mis on saanud rahvusvaheliselt või üleliiduliselt kõrge tunnustuse. Meil ei ole midagi ka selle vastu, kui teos on sisuliselt kompilatsioon (allikad me ju toome igas teoses ära), peaasi, kui ta on hea.

Suureks saavutuseks peame seda, et nüüd on meil ka parimatele populaarteaduslikele teostele vabariiklikud aastapreemiad. Loodame, et need langevad meie sarja autoritele.»

Mis siis ikka, üks suur ja kasulik üritus on edukalt teoks saanud.

Peale kõige muu on nüüd hoopiski ahtamaks muutunud tee kahtlase väärtusega brošüürikestele, mis kauplustes nukralt ootasid oma makulatuurimineku aega. Muidugi, ka väljaspool seda tulusat sarja ilmub — ja peabki ilmuma — head populaarset kirjandust. Kuid vist ei eksi, kui me ülalmainitud sarja ilmumahakkamist peame omaette suureks kultuurisündmuseks.

*

«Mis see siis on?» küsib lugeja. «See on ju algusest lõpuni vale!»
Vale küll, aga mõtelge ometi, kui i l u s vale.
Kas mitte liiga ilus selleks, et ainult valeks jäädagi?

Jüri Arrak

Pilt (Linoollõige) 1970

Sotsiaalsetest ja muudest aspektidest proosas

laltoodud pealkirjas on kindlasti kõige olulisem tähendus sõnal «sotsiaalsetest». Selle mõistmisse ja kasutamisse kirjanduskäsitlustes on suhtunud erinevalt. Ühtede jaoks on see vulgaarsotsioloogilise käsitluse vaieldamatu tunnus, mõiste, millele ei tohiks olla kohta kirjandusvaatlustes, samal ajal kui teise äärmuse esindajate arvates peaks sellest lähtuma ja sellele toetuma kogu meie kirjanduskriitiline mõte. Vastandlike arusaamade olemasolu on iseloomulik mitmetele meie vaimse elu aladele. Vastuoludes peitub edasimineku hoob, ka meie ühiskonnas. Kas aga nii teravalt vastukäivad seisukohad, mis teineteist täielikult eitavad, siiski pigemini tõkkeks ei muutu?

Niihästi inimene ise kui ka kirjandus, mille peamiseks objektiks ta on, on oma põhiliselt olemuselt sotsiaalsed nähtused. Tõepoolest, küllalt asjalik seisukoht: et inimene on sotsiaalne olend, siis on ka kirjandus, mis räägib inimesest, igal juhul sotsiaalne, ja eraldi ühes tõsta küsimust ühe või teise teose sotsiaalsusest oleks ilmne retsidiiv. Paistab, nagu jääks õigus neile, kes kirjanduskäsitlustest tahavad selle sõna päriselt maha kanda. Ärgem siiski rutakem. Vaidlemata selle vastu, et kirjandus tervikuna on oma põhiolemuselt sotsiaalne nähtus, on küllap muidki aspekte, millest pealkirjas leiduvast sõnast lähtudes mööda ei saa. Kirjanduse sotsiaalne funktsioon on olemas, nähku iga filosoofia- või kirjandusprobleemi uurija seda funktsiooni erinevalt — kas inimeste kasvatamises, mõttestampide purustamises, inimese kui terviku taastamises või milles tahes. Kindlasti on neid funktsioone mitu ja selle tõsiasja mittenägemine tähendaks kirjanduse osa alahindamist kaasaegses ühiskonnas. Erinevate kirjanduskäsitluste puhul on meil sageli kokkupuutumist nii ala- kui ka ülehindamisega.

Eitades võimalust rääkida ühe või teise teose suuremast või vähemast sotsiaalsusest, jääb ometi võimalus kõnelda kirjanduse sotsiaalsest jõust, haardeulatusest, sotsiaalsest kandvusest. Kui eeldame, et kirjandusel on ühiskonnas oma funktsioon, ei saa me mööda ka selle vaatlemisest, milliste küsimustega tegeleb kirjandus, mida ta elust näeb ja kunstilise uurimise alla võtab, millega on seotud teoste kandvad tegelased, missugused on nende ideaalid, mida nad eitavad ja mida jaatavad, ja palju muud, mis on seotud inimese ja ühiskonnaga.

Kirjanduse sotsiaalsest kandvusest sõltub kahtlemata ka see, kui suurt ühiskondlikku funktsiooni ta täita suudab. Aus, objektiivselt elu jälgiv kirjandus võib olla ühiskonna südametunnistuseks. Kui ta seda suudab, siis täidab ta oma osa ühiskonnas maksimaalselt.

*

TUNDUB EHK PENTSIK, AGA NII SEE ON: võime kadestada oma 1963. aasta kirjandust ja kriitikuid, sest siis ilmus «Andres Lapeteuse juhtum» ja tulemas olid «Pinguinaabrid», «Monument» ning «Pillimees». Või peaks taga kahetsema hoopis

kuuenda kümnendi vahetust, mil probleemid ja võitlussuunad olid selgemad ja otse nõudsid kirjaniku sekkumist? Sotsiaalne tellimus oli nii selgesti tabatav, et rahva nõudmistele erksalt reageeriv kirjanik ei saanud sellest kuidagi mööda minna. Sel ajal sündisid mitmed teosed, mis tänaseni on jäänud ületamata just ühiskondlike küsimuste käsitlemise jõu poolest, kirjaniku vastutuse poolest oma ajastu ees.

Paul Kuusbergi «Andres Lapeteuse juhtum» pole kaotanud oma mõju ka tänaseks. Vahel näib, et küllap romaani lõpus lahkumine Lapeteusest olukorras, kus pole veel selgust tema tuleviku suhtes, oli autoril kavandatud suurema ettenägelikkusega kui algul võis arvata. Kui Enn Vetemaa Illime-Pillimees on ka praegu veel seesugune moraalne invaliid, kelle tegevussfäär piirdub joomakohtade ja hullumajaga, siis Lapeteus võib olla uuesti ravis. Miks ka mitte? Arstiteadus on paljukski võimeline. Talle võis külge jääda mõni protees, kuid see ei takista «raudset meest» edasi rabamast. Võib-olla hindas ta pärast katastroofi midagi ümber, võib-olla kahetses olnut. Aga tõenäolisem on, et koos tervisega tulid tagasi ka eneseusaldus ja veendumus: kõik sai tehtud õigesti. Ja jälle istub Lapeteus kuskil suure laua taga, valmis kohanema ajastu nõuetele. Ainult et praegu on kirjanikud ta rahule jätnud.

Koos «Lapeteuse» ja «Pillimehega» on mõneti taandunud isikuromaan. Võib-olla on niisugune mulje kujunenud seetõttu, et isikuromaan kaal ja sotsiaalne kandvus üleüldises kirjandusprotsessis ning selle osa ajastu olulisemate nähtuste käsitlemisel on vähehaaval vähenenud: see ei ärata enam nii suurt tähelepanu, ei vaidlusi ega vastuseisu. Mis ajast peale taandumine alguse saab, seda polegi nii lihtne öelda. Kuuekümnendal kuuendal, eelmise kirjanike kongressi aastal on isikuromaanil veel küllalt märgatav kaal. «Pillimehe» kirjutamisajaks on märgitud 1967. Raimond Kaugveri «Nelikümmend küünalt» (1966) pole terve kirjanduse ulatuses küll kuigi väljapaistev teos, ent ühe meie ühiskonna suhtes viitlulinud teega mehe saatuse arutab ta siiski üsna põhjalikult läbi. Ning et selliseid inimesi pole ainult üks ega kaks, on selle romaani osa ja populaarsus lugejate hulgas ehk suurem, kui tema kirjanduslike väärtuste järgi arvata võiks. R. Kaugveri romaanide hulgas on «Nelikümmend küünalt» igatahes sügavaim ja tõsisem. Ju ta oleks meie kirjandusele pisut rohkem tähendanud, kui autor oleks lõpuni järjekindlaks jäänud.

Tänastesse sotsiaalsesse nähtustesse süvenemisel oleks olnud olulisem tõdeda, et meil on ikka veel Villem Alavainu taolisi kohanejaid, kes täidavad elus oma kohta, ent põhiloomuselt jäävad ometi juhuse ootajateks, potentsiaalseteks vaenlasteks, kes esimesel võimalusel on valmis unustama kõik «teadusliku kommunismi alused». Alavain ja temasugused on liiga arad, et ise midagi üritada, ja liiga pehmed, et mingeid võimalusi otsida. Aga et niisugusest inimesest siiras kommunismi eest võitleja saaks, seda on üpris kahtlane uskuda. Nii jääb Kaugveri raamat oma tõega poolikule teele. Miks me kardame tunnistada, et meil on vaenlasi — ka meie endi keskel?

Veel on kuuekümnendal kuuendast aastast sellised isikuromaanid nagu Einar Maa-siku «Tuisu Taavi seitse päeva» ja Aimée Beekmani «Kaevupeegel». Mõlemad sügavuti minevad, omanäolised, kummagi autori loomingus positiivselt märgitavad teosed. Neid võib kõrgelt hinnata, ent päriselt eelmiste kaalu neil pole, oma ajastu käsitlemisele lisavad nad suhteliselt vähe uut.

Oleme me isikuromaanide taandumisega midagi kaotanud? Sellele vastamiseks tuleb küsida kõigepealt, mida on ta meile andnud. — Ajastu protsesside ja probleemide peegeldamise inimese kaudu. Karakteri sügavama ja põhjalikuma läbivalgustuse. Kujutuse psühholoogilise täpsuse, suurema emotsionaalsuse. Sellega suuremas osas kaasnev minajutustuse vorm on aidanud karakterikujutust muuta veel täpsemaks ja paindlikumaks, inimeses toimuvate muutuste analüüsi sügavamaks.

Kui nimetada veel üksikuid teoseid, siis E. Krusteni romaani «Nagu piisake meres», A. Hindi «Tuulise ranna» III ja IV osa, M. Undi «Võlga» ja küllap veel mõndagi.

Muidugi, minavormi on viimastel aastatel kasutanud väga paljud autorid, sõltumata sellest, kas tegemist on isikuromaaniga või mitte. Sellistes teostes nagu R. Kaugveri «Igapäevane leib» või L. Metsari «Päikesevanker» on seda rakendatud välise vormivõttena, ilma et see teostuse sügavusele midagi juurde oleks andnud. Võiks isegi väita, et Luise Vaheri «Päeva palge ees» on materjali minavormi surumise tõttu pigem kaotanud kui võitnud, samal ajal kui Mati Undi «Võlg» oleks teistsuguses esituses muutunud märgatavalt vaesemaks. Ilmne on, et minavorm jääb meie kirjanduses nüüdsest peale kindlalt püsima kui teatud kirjanikunatuuridele nähtavasti kõige vastuvõetavam ja sobivam esitusviis. Meenutagem, et näiteks E. Vetemaa on siamaani kõik oma lood selles vormis kirjutanud — ka «Väikese reekviemi suupillile», kus see küll maksimaalset mõju ei saavuta. Nii või teisiti, see vormivõte on aidanud mitmed ühiskondlikult olulised probleemid meile lähemale tuua. Et selle kasutamisel ka ebaõnnestumisi on olnud, on paratamatus, mis igasuguste katsetustega kaasas käib. Aga muidugi võib alati soovida rohkemat eneskriitikat, mis laseks moevõtetele ka asjalikult vaadata ja analüüsida, kui suurel määral ta autori kujutamislaadiga kokku sobib.

Üldiselt tõdeme, et ka pihimusromaan oma väljaarendatud kujul, mis väliskirjanduses kaua aastaid võimukalt valitses, meil päriselt levikupinda ei leidnud. Kõige ligemale jõudsid sellele ehk M. Undi «Võlg» ja E. Vetemaa «Munad Hiina moodi». Ju ikka on eestlase iseloomus midagi kinnist ja reserveeritud, mis ei lase tal ennast päris põhjani avada. Võib-olla on niimoodi paremgi. Kui püüda sellest karakterijoonest mööda astuda, võiks tulemus kujuneda halenaljakaks, nagu striiptiis maakultuurimaja laval. Võib-olla on V. Vahingu «Loos» just selle alastikiskumise pärast paljude jaoks võristamapanevat.

Mida on meie kirjandus isikuromaaniga kõrvale andnud? Tühja kohta olla ei saa, aga midagi vapustavalt uut ka veel pakkuda pole. Nii on uuesti ausse ja õigusesse astunud ajastu- või ajastute romaan, kroonikaromaan, või kuidas seda veel võiks nimetada. Vahepealne periood, mil eposromaan kui vastuvaidlematult sotsiaalne (hirm vulgaarsotsioloogia ees on meisse siamaani sisse programmeeritud) ja psüühika avamise poolest justkui vähem väärtuslik teatud määral nagu pagendatud oli, ei jätnud sellele oma mõju avaldamata. Kirjanikud on püüdnud leida uusi teid ja võimalusi eposhõide käsitlemiseks, inimeste süvendatumaks kujutamiseks ka suure plaani taustal. Huvitav on Heino Kiige «Tondiõmaja» mosaiigitehnika, küll veel mitte päris läbimõeldud ja ühtlasel tasemel teostatud, kuid siiski värske ja arvestatavate leidudega. Kunstiühedalt ja omapäraselt on ajastu sotsiaalse palge kujutamise ning inimeste paikapanemise ühendanud oma romaanis «Tants aurukatla ümber» Mats Traat. M. Traadi romaan on suure sotsiaalse kandejõuga raamat, mis annab sissevaate meie küla ajalosse viimasel sajandil. Aga sellesama maamehe ajaloss, keda kogu ta jõus, tööarmastuses ja visaduses kehastab esimese tantsu Aiate peremees Mats Aniluik, peegeldub ühtlasi rahva keeruline ja käänakurohke tee. Jälgigem kas või meeleolude kunstikavatsuslikult täpset tabamist: esimese tantsu alguse patriarhaalne, ülev rahu, mis kaasneb talu suure pidupäevaga — rehepeksuga, hajub üsna kiiresti; algab riid talu pärast, mis justkui valmistab teed järgmistele pöörase hooga tantsudele aurukatla, maa, kogu rahva ümber... Sellest katlast peavad kõik romaani tegelased läbi käima ning paljusid ei kohta me enam kunagi. Momendi sotsiaalses mõtestamises, mingis väga huvitavas perspektiivitundes takkajärele peitub M. Traadi romaanis üks kummalisi kunstivõlusi, mida ära seletada on võimatu.

Võib-olla jääb teise tantsu kaal ülejäänutega võrreldes tõesti pisut tagasihoidlikumaks, nagu on arvanud mitmed kriitikud. Mitte et Taaveti talupidamises poleks midagi ajastule iseloomulikku. Kindlasti on. Talude upitamine kõikvõimalike

masinate, tõukarja ja taevas teab veel mille abil oli ju küllalt tuntud, ja tavaline oli seegi, kui kõrgemale trügimisele tegi lõpu oksjonihamer. Et Taavet ei upitanud end masinate, vaid plekk-katuse, s. o. välise hiilguse ja sära poole, ega selleski midagi erandlikku polnud. Aga terve peatükk iseenesest on väga meeleoluka esimese tantsu ja üheaegselt julma ning õrna kolmanda tantsu naabruses natuke kergekaalulisem. Kindlasti on neljandas tantsus inimeste-nägemine pinnalisem kui eelmistes, kirjaniku ebasümpaatia Eesneri Eedi vastu pole tal lasknud vaadata toimuvale samasuguse perspektiiviga ja mõistmisega, millega ta jälgis inimesi teistes osades. Niisugune mustades värvides stampkuju esineb kolhoosikirjanduses küll elutõe suhtes usutavalt, kuid kirjanduse üldpildi jaoks natuke tüütult tihti. On ju samast mustapleki-tehnikast tulnud H. Kiige Villas Vook, M. Traadi enda «Seasaaga» sovhoosidirektor Karp ja veel mõnigi, kelle jaoks kirjanikel pole armu ega halastust. Vähemalt viimases tantsus asuvad asjad jälle õigele kohale ja hirmsast Eesneri Eedist saab — elukindlustusagent. Igatahes on Traadi romaan meie kirjanduses tõsist tähelepanu pälviv teos, mis tõi senisesse ajasturomaanis hoopis uued teed ja võimalused. Ka kriitika on Traadi romaanis uut kvaliteeti märganud ja selle kunstilisi väärtusi asjalikult vaaginud (R. Krusten, «Noorte Hää!» 17. jaan. 1971). Viimaste aastate epohhiromaanidest kõneldes ei tohiks mööda minna ka Väino Ilusa «Tuulekülvidest», mis nagu M. Traadigi romaan ühendab mitmeid ajastuid ja erinevaid inimsaatusi. V. Ilusa romaan on huvitav ja oma sotsiaalse funktsiooni poolest väga vajalik raamat. Kuid kui M. Traat on oma romaani jaoks leidnud täpse, kogu materjali kompositsiooniliselt siduva vormi, siis V. Ilusa romaani tohutu, sealjuures värske ja huviga jälgitav aine ei ole nii tihedalt kokku sulatatud. Minu jaoks jäävad sellest romaanist kõlama need osad, kus autor on küll üsna napilt, kuid tõelise kodanikutundega kõnelnud just tänase päeva probleemidest, millest kirjandus tavaliselt mööda läheb. Ja kui ei lähegi — kas me seda alati õigeaegselt märkame ja märgime? O. Jõgi väitis «Tondiõomaja» arvustades, et meie uusrikastest olevat esmakordselt kirjanduses kõnelnud P. Kuusberg novellis «Roostetanud kastekann». Ometi on meil varsti juba kümme aastat olemas sama autori «Andres Lapeteuse juhtum» ja V. Grossi «Pinginaabrid», kui ka lühiproosast või dramaturgiast mööda vaadata. Samuti poleks ma Endel Tennovi asemel sugugi nõus väitega, et esimesena nägi H. Kiik liigutavat situatsiooni — mees ja hobune, ehk seda, kui raske oli kolhoosnikul oma hobusest lahkuda — kõik varasemad autorid olevat tähelepanu pööranud ainult lehmade ühistamisele. «August Mõigu oma hobu» pealkirigi räägib enda eest. Tühine möödalaskmine? Näiliselt küll. Aga ka mittemärgatud teose taga on autor, kes paratamatult võib end puudutatuna tunda.

Niisiis, epohhiromaan on täieõigusliku partnerina isikuromaanis kõrvale asunud. See, et me niikaugele oleme jõudnud, on ometi jälle üks võit. Sest oli aeg, mil epohhiromaaniga püüti taguda isikuromaanis ja ümberpöördukt. Kas me ükskord ometi saame nii targaks, et mõistame: vormide ja žanride rohkus on kirjanduse rikkuse, mitte vaesuse tunnus. Ja et ühe teose või žanriga teise peksmine on kirjanduse jaoks kõige vähem kasu toonud tegevus.

ET KIRJANDUS SAAKS KAASA RÄÄKIDA TÄNASTE küsimuste lahendamisel, selleks on kõigepealt vaja, et kirjutataks tänasest päevast. Ilus ja loogiline mõte. Ometi peame selle kohe pärast kirjapanemist kahtluse alla seadma. Andetu suletorkija töö ei suuda midagi anda ka sellesama momendi jaoks, millal ja millest ta on kirjutatud, kuna suur kirjandus kestab läbi aegade ja pakub võimalusi ka momendiküsimuste uudsemaks nägemiseks. Ja et oleviku probleemide tõstatamine on sageli võimalik ka mineviku käsitlemise kaudu, või täpsemalt — et minevikust kõneldes ka tänasest rääkida saab, see pole muidugi avastus. Teose kaasaegsuseks

on seda vist nimetatud, mille vastu ei tohiks olla ütlemist. Esimese kohta näidet otsides meenub Hans Luige «Kosmodroomidest kaugel», mis on kirjutatud kaasaegast kõigi kaasaegsete atribuutide — kosmodroomide, kosmoselendude ja kommunismist unistamisega, kuid milles tegelik kaasaeg oma inimeste ja nende tõeliste probleemidega kuidagi ei kajastu. See on pseudokaasaegsus, millega meil tuleb paraku veel küllalt sageli kohtuda nii kirjanduses, filmilinal kui ka teatrilaval. Viimase vahendusel võib-olla suhteliselt kõige sagedamini: draamavorm aitab ära varjata põneva süžee taga peituvat tühisust, varasemast ülevõetud inimesekujutamise stambid — ja käiku läheb järjekordne kaasaegne näidend.

Kui otsida teisesuunalist näidet — minevikuainelist teost, mis suudab sekunda ka meie tänaste küsimuste lahendamisse, siis tuleks nimetada taas H. Kiige «Tondiõomaja». Ei oska pidada kõige olulisemaks seda, kas «Tondiõomaja» on epohhi-, kroonika- või probleemromaan. Aga et Kiik on jälginud ühte lõiku meie kolhoosi ajaloos küllalt ulatuslikult ja igakülgselt, peaks epohhiromaanigi nimetus paika pidama. Mis erinevus on aga epohhi- ja kroonikaromaanil? Terve meie terminoloogiline majapidamine on nii laiali valgunud, omapead jäänud ja ebamäärane, et kõikide nimetuste kasutamine on paratamatult tinglik.

H. Kiige romaanis on palju huvitavaid ja vajalikke probleeme. Kui nende hulgast püüda leida kõige põhilisemat, seda, mis teisi koos hoiab või millest kõik ülejäanud sõltuvad, siis on selleks kindlasti juhtimissüsteemi küsimus, mille autor groteskini teravdatult üles tõstab. Usaldamatus inimeste vastu, nende vastu, kes oma parimat äratundmist ja oskust mööda püüavad tööd teha, viib suurimate totrusteni, kui mitte kuritegedeni. Direktiivid, mille koostamisel välistati võimalus, et ka kolhoosis võib leiduda mõtlemaid inimesi, nägid ette, et põllumajanduses peab kõik toimuma üheaegselt ja nõõrist tõmmatavalt nagu nukuteatris. H. Kiige romaani õppetunnid on üpris masendavad, kuid see-eest väga õpetlikud. Kirjanik pole vastu seadnud positiivset programmi, ta ei hakka õpetama, kuidas see juhtimise värk peaks tegelikult käima. Aga seda, kuidas kõik isehakanud juhid kolhoosist välja lüüa, seda näitab Ernesakk küll. Eneseteadvust, vastutust, peremehetunnet ja paljusid muid häid ja vajalikke asju õpetab romaan meid hindama. Niisuguseid asju, mis meil mitmetel aladel ka praegu ära kuluvad.

Põllumajanduses sellise juhtimissüsteemi taaspuhkemist pole ilmselt karta. Aga et usaldamatust inimeste suhtes paraku veel leidub ja et ikka veel on ka juhtivaid töötajaid, kes arvavad, et ainult nendel on teada, *kuhu ja kuidas künda ning külwata*, siis ei ole H. Kiige romaani probleemeid kaugeltki oma aktuaalsust kaotanud. «Tondiõomaja» pole puudusteta raamat, ent oma sotsiaalselt kandvusest kuulub ta vaieldamatult meie praeguse kirjanduse väärtteoste hulka.

Et tänase probleeme on võimalik ka tulevikku transformeerida, seda demonstreeris Aimée Beekman oma «Väntoreliga». Teos on kirjutatud sügava probleeminägemisega ja inimese pärast südant valutades. Romaanis jääb minu arvates põhiliseks ikkagi võitlus inimisiksuse nivelleerumise ja standardiseerumise vastu, tema kordumatuse ja individuaalsuse säilitamise eest. Sellele põhiteemale alludes hakkavad romaanis kõnelema paljud motiivid ja detailid, mis muidu jääksid lihtsalt tagamaata episoodideks. Kirjanikul on romaani kavandamisel igale episoodile antud sisuline ülesanne. Meenutagem näiteks tegevusliini, mis hakkab hargnema ema sõnadest Oskarile: «Kas mäletad, meiegi istusime õhtuti koos ja laulsime.» Oskari kurbus selle tunnetamisel, et tema oma perega niimoodi laulda ei saa, tema naljakad ja fiaskoga lõppevad katsed ka oma kodus laulmist organiseerida — selles on protest üldise elustiili kalestumise, mehhaniseerumise ja koos sellega inimese standardiseerumise vastu. Oskari katse on lootusetult hilinenud, nii nagu ta on hiljaks jäänud ka oma sügavas tundes Iirise vastu: terve elustiil, kaasa arvatud see, mida on päevast päeva ja aastast aastasse arendanud tema ise, on

võtnud inimestelt usu tõelise tunde võimalikkusse; seda peab asendama ersats, filmipoosid ja uus seiklus uue partneriga, nii nagu kunagi perekonnaringis laulmist asendab masinamuusika, uinutavad moelaulukesed igaks elujuhtumiks:

Päikene kiikus, kui kohtasin sind,
vikerkaar värises võlvi all . . .

A. Beekmanil on suurepäraselt käes probleemid ja detailitehnika nende kujutamiseks, ta on vaieldamatult hea professionaalse tasemega kirjanik. Aga et romaani teostuses on ka nõrgemaid kohti, seegi ei tohiks olla vaieldav. Hämmastab L. Siimiskeri aastaülevaates antud hinnang, kus romaanile ainult käsitletud probleemi alusel tunnustust jagatakse, ilma et autor seda kunstilise analüüsiga kinnitaks. Vulgaarsotsioloogilisest käsitlusest olime justkui lahti rabelnud, aga vist on seegi illusioon.

Eitamata võimalusi tänastele probleemidele ka minevikust või tulevikust lahendusi otsida, tahaksin siiski kangekaelselt tagasi tulla lause juurde, millega algas peatükk. Tänaसेle inimesele saab teda praegu mõjutavatest teguritest ja nähtustest rääkida ikkagi ainult see kirjandus, mis kõiki distantssi- ja muid teooriaid trotsides püüab kaasaja elust leida olulist ja kujutamist väärivat. Ühesõnaga teos, kus mõtte kaasaegsusele liitub ainestiku kaasaegsus. Võib-olla absoluutse tõe seisukohalt saame kõik paika panna tõesti alles aastate pärast, siis, kui on selgunud ühe või teise sündmuse tõeline osa ja mastaap maailma ajaloos. Nii saab kirjandus küll täpsem ja eksimatum, aga see ei peaks temas olema peamine. Võrnatult olulisem on näha ja tajuda vahetu osavõtja reageeringut ajastu sündmustele. Me ei tohi kirjanduselt ja tema kangelastelt ära võtta veetlevat õigust mõnikord oma hinnangutes ja arvamustes ka eksida (mis inimese kujunemise juures nii tavaline on), näha asju subjektiivselt, kas või vääralt, kui seda karakterioloogia kohaselt vaja on. Kirjandust ei saa samastada ajalooteadusega, nagu seda vahel teha püütakse.

Paraku ei ole niisuguseid kaasajast kirjutatud romaane meie pikemas proosas nimetamisväärselt palju. Mõtlen siin häid, tõesti mainitaval tasemel teoseid. Et need, mis siiski valmis on kirjutatud, küllalt hea vastuvõtu on leidnud, see tohiks ühe üldstimuleeriva tegurina kõne alla tulla.

Hea vastuvõtt on muidugi tinglik ütlemine. Meenutades, mismoodi tulid meie kirjandusse M. Undi «Võlg» või E. Vetemaa «Monument», tundub see mulle ebatäpne. Neid teoseid ei oodanud kaugeltki üksmeelne heakskiit. Aga just see, et teose üle vaieldakse, tema kohta vastandlikke arvamusi avaldatakse, peaks olema eelkõige tundemärgiks, et teost on vaja, et ta on haaranud mingeid elulisi küsimusi ja nähtusi, tekitanud teisitömõtlejate hulgas protesti — ühesõnaga, et selliste küsimuste käsitlemiseks on olnud sotsiaalne tellimus. Tõepoolest, nii M. Unt kui ka E. Vetemaa riivasid oma teostega sel ajal küllalt õrnu kohti: «Võlg» oma pihtimusliku siiruse ja kompromissitusega ärritas silmaklappidega ringikäivaid valevagatsejaid, kuna «Monumendi» Sven Voore ja Magnus Tee tollal küllalt valusaid kunstipoliitika küsimusi päevavalgele tirisid. Aeg on rehabiliteerinud nii «Võla» kui «Monumendi». Veendumus aga, et ühiskonna jaoks mingil määral olulisi küsimusi käsitlevad teosed rahulikku vastuvõttu ei leia, on hiljemgi kinnitust leidnud.

Niisugused asjad on paratamatud. Halvem on, et siin võib peituda ka üks põhjus, miks me tänasest sügavalt ja analüüsivalt kõnelevaid pikemaid teoseid nii harva saame. Võib-olla teevad kogemused ettevaatlikumaks? Nii on E. Vetemaa viimane romaan «Munad Hiina moodi» midagi hoopis muud kui oli «Monument», kuigi mõlemad on kirjutatud tänasest. «Munad Hiina moodi» on inimese kujutamise poolest esimesest meisterlikum, aga sotsiaalsete probleemide suhtes hoopis ükskõiksem, reserveeritum. Teose tegelase Jaani jaoks eksisteerib maailm väljas-

pool haiglat ainult lapsepõlvemälestuste näol ja needki on rangelt neutraalsed. Kas oleks romaanile midagi juurde andnud mõni vägisi kistud konflikt kilpmardikate hävitamise teaduse alalt, kus oleks hukka mõistetud sellealane dogmaatiline liin? Naeruväärt. «Munad Hiina moodi» ei vaja mingeid lisandeid, ta on meie kirjanduses väärtuseks omaette. Aga ometi oleks kurb, kui kirjanik oleks «Monumendi» okkalise tee jäädavalt hüljanud.

Mati Unt on olnud visam. Tõsi, «Võlale» järgnes «Elu võimalikkusest kosmoses», huvitav, üldinimlikke küsimusi suure soojuse ja peenetundelisusega käsitlev teos, mis sisaldab varjatud etteheite ka tänastele inimestele. Aga see kõik on leebe, lüüri-line, natuke nukker ja üldse mitte kuri. Hüpe sellelt «Mõrvani hotellis» tunduks peadpööritav, kui vahepeale ei jääks «Phaethon, päikese poeg», kus ühiskonnakriitilised momendid üsna selgesti esile tulevad. Ent ikkagi pole «Mõrv hotellis» katkematu arenguprotsessi tulemus, järgmise etapini jõudmine, nagu võib täheldada kas või A. Valtoni juures. Kuigi ma tahan jagada M. Undi ühiskonnamuret ja ükskõiksusemuret, mõistan, et ta on püüdnud rääkida väga tõsiselt, pole tal see vist siiski nii välja tulnud, nagu ta oleks tahtnud.

Romaani kirjutamine kaasajast, selle iseloomulikemaist nähtustest ja inimesest nende keskel on raske ja, nagu eelnevast nähtub, üldse mitte tänulik töö. Materjali vastupanu on suurem kui ammu möödunud aegadest ja probleemidest kirjutamisel, olulise eraldamine ebaolulisest võrratult raskem, komplitseeritum on leida tee päevakajalisusest kunstilise üldistuseni. Loorbereid pole loota. Mis siis üldse jääb? Abstraktne rõõm, et oled kaasaegsele inimesele püüdnud kõnelda temast enesest? Lubada on vähe. Aga teoseid oleks vaja.

KÕIGE LAIEMAS LAASTUS VÕTTES tuleks meie viimaste aastate lühiproosa sotsiaalse haardeulatuse üle heameelt avaldada. Muidugi pole see romaanile kasuks tulnud, et kas või selline põline romaanimees nagu Paul Kuusberg on lühiproosasse üle kolunud; oma varjundeid ja ilmet on sellele andnud ka Einar Maasik, Väino Ilus, Osvald Tooming, Juhan Peegel, Erni Krusten, vaimukate monoloogidega on seda rikastanud Juhan Smuul — ühesõnaga, terve meie kirjanduse staažikam ja kaalukam armee on siin territooriumil tõsiselt tööd teinud. Kõige tulemusena on lühiproosa jälle kuidagi fookusesse tõusnud, lugejate huvi ilmuva vastu märgatavalt suurenenud.

Staažikamate kirjanike lühiproosas valitseb võimukalt probleem: ühiskondlik, eetilise, moraalne. Selles peitub meie praeguse väikese proosa tugevus ja ühteagu tema nõrkus. Kui kirjandus suudab leida probleeme ja neile lahendusi otsida, on see muidugi saavutus, mitte puudujääk. Aga ometi ei peaks see seal ainuvalitsevaks kujunema. Kirjanduse objektiks on mitte probleemid, vaid inimesed. Probleemid inimese kaudu, tema läbielamise ja läbitunnetamise kaudu.

P. Kuusbergi romaanis «Südasuvel» on peale muude ka usalduse probleem, mida seal kannab insener Elias. Ent täie teravusega hakkab see kõlama Eliase kannatuste kaudu, tema väljapääsmatu olukorra ja lõpuks — tema hukkumise kaudu. Mida oleks seesama probleem romaanis väärt olnud, kui Elias oleks pidevalt ringi kõndinud ja kurtunud, et teda ei usaldata? Vaatamata sellele, et usalduse küsimus on suur ja ka tänasel päeval veel sageli valusalt kaasamängiv küsimus, oleks ta sellise käsitluse korral lugeja kaunis ükskõikseks jätanud. Muidugi on see asja esitamine üsnagi lihtsustatud kujul, aga midagi selle olemusest peaks niimoodi siiski välja tulema. Probleeme otse ja kujundlikkuseteta esitab publitsistika, kirjanduse probleemiandmine peaks olema hoopis teine. Eeldatav on siin mingi ühiskondliku või eetilise konflikti tekkimine, situatsioon, mis tingib tegelase nii- või teistsuguse seisukohavõtu, tema reageerimise olukorrale, leppimise või vastuhaku. Ma ei väida, et see peaks alati ja tingimata olema täpselt nii. Küllap on võimalik ka teisiti ja

publitsistlikul probleemikäsitlusel võiks ju ka kõige muu kõrval oma koht olla. On ju žanride piirid laienenud, terava konflikti ja puänteeritud lõpuga novell peaaegu ära kadunud ja jutustav, seletav, arutav põhitoon lühiproosas valitsevaks saanud. Küllap on seegi meie lühiproosat mõne värske momendiga rikastanud. Aga miks peaks selline vorm muutuma jälle peaaegu et ainuvalitsevaks? Miks ei võiks meil selle kõrval olla ka terava konfliktiga novelli ja väljaarendatud süžeeaga jutustust? Miks ei võiks lühiproosa rohkem kujutada, vähem anda jutustusi ja kirjeldusi sündmustest?

Kui kellestki konkreetsemalt kõnelda, siis tundub, et just Einar Maasiku viimastele jutustustele on see lihtsustatud vormikäsitlus märgatavat kahju tekitanud. E. Maasik on alati olnud kirjanik, kes elab kahe jalaga maa peal, inimeste keskel, ta jälgib neid tundlikult ja tähelepanelikult ning tal on mõndagi öelda. Teda ei saa süüdistada ka selles, et probleemid lämmataksid inimesi — alati on tal esiplaanil inimene ja alles siis see, mida tema kaudu öelda. Aga ometi on kuskil rippumas midagi, mille puhul tuleb kõnelda nii sõna kui ka sündmustiku inflatsioonist kirjaniku loominguks. Tema peaaegu eranditult raamjutustusena antud lood kuritarvitavad sõna: ühesuguses jutustavas laadis pajatavad üksteisele järgnevad tegelased lugusid, mis oma ülikülla dialoogi ja vähimagi rõhu või pausita kipuvad teineteisele sarnanema nagu veetilgad. Paraku muudab see tasane, peatusteta voolav jutusumin päris ühenäoliseks kõik need Heinod, Helgad jt. Ei aita, et autor tegelasi oma nappide kommentaaridega püüab ajastusse paigutada või neile välist karaktersust organiseerida: üldpilt on hall. Aga nii lähevad kaduma ju täiesti tõsised ja üldsegi mitte tühjad lood, mõneti küll natuke naiivselt ülepingutatud oma sõnarohketes reageeringutes, ent sõjajärgsete noorte kujunemist käsitlevatena ometi vajalikud ning sotsiaalselt kaalukad.

Kriitikal oli õigus Maasiku viimast kogu sarjata. Üksmeelselt ruttasid oma printsiipiaalseid seisukohti väljendama ka need väljaanded, mis muidu end jooksvalt kriitikast kõrvale hoiavad, ainult et küsimust, miks see nii on, ei esitanud vist ükski kriitik peale E. Linnumäe «Noorte Hääles» (10. jaan. 1971). Ma saan aru: kohutavalt tore on kas või ükski kord printsiipiaalne olla, olgu siis objekt milline tahes. Kas see objekt aga just E. Maasik peaks olema, kelle loomingu tõsisel sotsiaalses kaalus kunagi mingit kahtlust olla ei saa, see jääb kindlasti küsitavaks.

Kaks huvitava probleeminägemisega ja üpris viljakat lühiproosa autorit on viimastel aastatel olnud P. Kuusberg ja V. Ius. Neil on palju, mis neid ühendab, ja samas on nad siiski küllalt erilised. Nende autorite viimaste aastate lühiproosast on palju juttu olnud ja seda on peaaegu üksmeelselt kiidetud kõigi poolt, kes väikesest proosast on kõnelnud.

Tahtmata midagi kõigest sellest vähemaks võtta, mida eelmised autorid on kiitnud, peaks mõne küsimuse, eriti vormiaspektide üle siiski mõtteid mõlgutama. Meie kirjanduse sotsiaalset kandvust arutades ei saa piirduda ainult loeteluga, missugusel teemal on kirjutatud ja millest ei kirjutata. Vahest oleks olulisem selgusele jõuda, miks ei kõla meie proosa alati veel nii jõuliselt ja nii sügavalt, kui me seda sooviksime. Seda enam, et ka käesoleva aasta proosaülevaade pühendas rohkem tähelepanu teemadele ja probleemidele, vähem kirjutatu kunstilisele küljele.

V. Iusa jututoodangu kohta olen juba varem väitnud, et vormi ja kompositsiooni osas on autoril veel palju kasutamata tagamaid. Tõsiste probleemide esitamisel on ta sageli läinud päris lihtsat teed, piirdudes arutleva dialoogiga («Kahekümneks aastaks katkestatud kõnelus»). Üldse on Iusa juttudes palju arutlemist, kohati huvitavat, kohati mitte just väga huvitavat filosoferimist, mis aitab esitatavat küll elavdada, kuid mitte küsimust edasi viia.

Muidugi, V. Ius on kas või sellesamas «Kahekümneks aastaks katkestatud kõneluses» püüdnud kujundada karaktereid: kaks vaidlevat meest selgelt oma

elunägemisega ja oma saatusega on selle probleemistiku arutamiseks teraselt valitud. Ent sügavamale, kui seda just küsimus nõuab, me nende sisse ei vaata, nad jäävad meie jaoks ikka probleemikandjateks, mitte omanäolisteks, oma tee ja saatusega inimesteks. Üldine probleemi esituslaad jääb valdavalt publitsistlikuks. Kas pole siin tegu taas sellega, et meie kirjandus püüab ühiskondlikus korras abistada mahajääjaid, nagu ta seda varemgi on teinud? Igatahes on kirjanduse probleeminägemine praegu julgem ja värskem, kuna ajakirjandus pidevalt kord leitud ja ärakatsutud radade tallamist jätkab.

Ent probleem jääb kõige tähtsamaks ka V. Ilusa nendes juttudes, mis ei ole nii lihtsa vormiskeemi alusel kokku seatud. Arutlused põllumajanduse juhtimisest, isiklikust vastutusest ja usaldusest, needsamad, mis on peamised H. Kiige «Tondi-öömajas», kannavad jutustust «Peremees». Nendeski lugudes, kus V. Ilus näiliselt läheb karakteri sügavuti avamise teed, jääb kuhugi tagaplaanile tajutav väitlemine, tõestamine, probleemiots, kellegagi arendatav poleemika. See pole öeldud etteheiteks V. Ilusale, vaid pigemini sellepärast, et tolles vastuväitmise või tõestamise tuhinas (*nad pole ju nii halvad, kui arvatakse*) jääb mõnigi kord puudu just karakterite mitmekülgusest, keerukusest, sügavusest. Seal aga, kus autor pole endale püstitanud käegakatsutavat tõestusteoreemi või muud väga konkreetset ülesannet, näiteks viimastes juttudes sõjapäevist, seal on tal õnnestunud inimest näha nii laiemalt kui ka sügavamalt, vastuolude mitmekülguses. Üldiselt tundub, et päris viimasel ajal on V. Ilus lahti saanud teatavast tagasihoidlikkusest, mõistuslikkusest, võib-olla liigsest sihipärasusest. Näiteks «Hommikus» on jutustamislaad vaba, varjundirohke ja ilmekas, nii et võib tõsise huviga oodata seda, mis tuleb edasi.

Kui V. Ilusa lühiproosa tugevaks küljeks on peale probleeminägemise lahe, värske jutustamisoskus ja küllalt läbimõeldud sõnakasutus, siis P. Kuusbergi peamine tugevus seisneb karakterikujutuses, tüübi väga huvitavas avamises, tema sotsiaalses mõtestatuses ja selle kaudu probleemide tõstatamises. Üheks parimaks karakterjutuks P. Kuusbergi lühiproosas peaksin «Ühe päeva protokoll», jõuliste joontega portreed ühest momendil väga tüüpilisest tööliste kujust, ülipraktilisest ahnitsejast, kes võtab kõikjal, kust vähegi saada. Ka niisugusele — paraku! — on nõukogude kord loonud kõik tingimused. «Roostetanud kastekannu» peategelane kordab teatud määral neidsamu motiive, kuid see karakter pole antud nii ilmekalt, detailirohkelt ja värvikalt kui esimese loo tegelane. Üldse on «Roostetanud kastekannu» kirjutamisel autori tähelepanu köitnud rohkem probleemid kui karakter, mistõttu selle peategelane jääb samuti peamiselt probleemikandjaks.

«Roostetanud kastekannu» annab ideaali, positiivse vastaspooluse, mis «Ühe päeva protokollis» puudub. Et P. Kuusberg seda siiralt püüab, on vaieldamatult meeldiv üldiselt hallil ja ideaalideta taustal. Aastaid otsisime positiivset kangelast, inimest, kellel oleks oma tõekspidamised ja kes suudaks nende kaitseks välja astuda. (Muidugi ei hakka ma rääkima sellest positiivsest kangelasest, kes pidi olema puudusteta.) Aeg on edasi läinud ja me oleme niisugusest kangelasest kaugemal kui miljalgi varem. Kui enne oli ideaaliks võitlus, vastupanemine halvale, siis nüüd võiks ka sellest rõõmu tunda, kui ilmuks maailma asjade üle kuigipalju mõtlej ja nende pärast südant valutav inimene, keda tänane maailm ja selles toimuv siiski tõsiselt huvitab. Et mõtleja kangelase puudumine pole ainult kohalik ja kitsas häda, seda tõendavad V. Gussevi sõnad ajakirjas «Voprossõ literaturõ» 1969, nr. 7: «Kui hädasti oleks meil vaja mõtlejat kangelast! Kui väga oleks meil vaja kangelast, kes kehastaks enneolematult traagilise ja pateetilise sajandi filosoofilist suurust...» Võib-olla poleks vajagi nii pateetilisi sõnu. Aga et mõtlemise defitsiit on ka teiste juures märgatav, peaks neist sõnadest ometi kooruma.

Rõhutaksin veel kord: oleks vaja mõtlejaid kangelasi. Mitte selles tähenduses, et need mõtlejad oleksid kangelased, vaid selles, et need mõtlejad inimesed olek-

sid täisverelised, mitmeplaanilised ja huvitavad kirjanduslikud karakterid, mitte lihtsalt probleemikandjad. Viimaseid meil ju jätkub. Ma ei tagane öeldust: hea, et lühiproosa jälgib tänast elu ja selle probleeme. Aga inimest, tõsist või koomilist, rõõmsat või traagilist, igatahes sügavat, omanäolist tänast inimest on meie kirjanduses vähe. Üldplaan on ebamääraselt hall ja selles halluses puudub inimlik sügavus, tõeline traagika või puhas rõõm, suur armastus ja suur vihkamine. On midagi — keskelt läbi, joomalaua filosoferimine ja ühe öö armastus, rõõmust ja vihkamisest rääkimata. On igapäevane, parajalt väljakraaditud virisemine kõige olemasoleva ümber. Niisugune paras, konformistlik nonkonformism, millest keegi ei saa kinni hakata. Ja ongi põhiline.

Õnneks on siiski katseid sellest välja rabelda, purustada see viisakas pessimism kas ideaalide esitamisega või mõnel muul moel. P. Kuusbergi «Naeratus» kangelasel jõud ja visadus ulatub üle aastate meieni, nii nagu ka tema vapper, trotsiv naeratus. «Roostetanud kastekannu» August pole nii tugev, kuid ka tema tõekspidamised ja ideaalid panevad temasse suhtuma lugupidamisega. Ning veel üks kangelane, kes lühiproosast meelde on jäänud. Imelik, tasakaalutu, närviline toanaaber hotellist Jüri Tuuliku jutustuses «Legendaarne kindlus». Võib-olla on temas ka midagi nomenklatuursest, meie jaoks liiga paatoslikust kangelasest, aga ometi on selles kunagises kindlusekaitsjas mõndagi sellest tugevusest, veendumusest, jõust, millest osakese me ka oma kirjanduse tänastes inimestes näha tahaksime. Kõrvutamine J. Tuuliku jutustuses — ühelt poolt kõike üsna lihtsalt võttev tänane ajakirjanik, meie praeguse kirjanduse tüüpkuju, teiselt poolt toosama ülesküntud seljaga mees — see kõrvutamine sunnib tõdema, et millestki olulisest oleme oma kirjanduses ilma jäetud. Ka nendes novellides, mis meenutavad möödunud kangelasliku sõja päevi. Pärast Eduard Männikut on see teema lühiproosas peaaegu puudutamata jäänud. Ent ka inimeste vaprus tagalas, vastupanu fašistidele, sõjaraskuste äratalumine on antud ühesuguses, tagasihoidlikult ühtlases toonis. I. Merase «Viik kestab silmapilgu» annab kangelase, ideaali: võib-olla just selle puudumine on meie samalaadilise kirjanduse üpris tagasihoidlikule tasemele jätanud.

Sellest monotoonsest hallusest võib välja rabelda ka teisiti. Purustada, lõhkuda see ootamatult millegi ebatavalisega, sundida lugeja võpatama ja tehtule tagasi vaatama, et uues situatsioonis mõista: nii ei oleks tohtinud, — kõik see pole kaugeltki nii lihtne kui näib. Niimoodi suudab meid võpatama panna Eno Raud oma «Puujumalaga», näiliselt traditsioonilise looga pisikestest virisemistest, joomistest ja tühistest tunnetest — looga, mida lugedes tahad mitu korda püsti hüpata ja hüüda: milleks on seda kõike vaja? Ja kui siis lõpuni jõuad ja tajud, et seda kõike oli tõesti vaja, on päris hea tunne. Mitte sellest, et väike tüdruk hukkuma pidi. Sellest, et meie kirjanikud suudavad — kuigi harva, aga siiski — ka vapustada. Ja mitte sellega, et maalivad mahlaka pildi laibast või muud selletaolises stiilis, vaid vapustada juhtunu traagilisuse, mõttetuse, paratamatusega. E. Raua jutt ei saa jätta ükskõikseks. Kuigi ta ei ärata ka suurt viha — kelle vastu, tuleb ju kohe küsida, kas lollid šamaani või mõtlematu teadlase vastu? — laseb ta ometi terves ulatuses tajuda paratamatuse traagikat. Oojah, kui hakata arutama, on seal muidugi ka oma probleemid ja muud asjad, nagu näiteks ebausuhirmus jõud (siinkohal meenub lause kunagisest «Libahundi» arutlusest filmistuudio kunstnikkogas: «Filmis pole näidatud pimedat ebausuhirmu positiivseid algeid»). Ent selline loetelu oleks formaalne, sest see pole jutustuse suhtes üldse mitte oluline. Ning võib-olla pole kõige olulisem, see, mis eraldab päris suurt kirjandust lihtsalt kirjutatust, üldsegi sõnadega seletatav.

ON GROTESKI KASUTAMINE VÄHENDANUD VÕI SUURENDANUD meie kirjanduse sotsiaalset kandvust? Kas pole grotesk kirjandust ühiskondlikest probleemidest kõrvale viinud, tähelepanu sisult vormivõtetele suunanud? Et neile küsimustele mingitki vastust anda, tuleks kõigepealt leida, millest on tingitud viimaste aastate suurenenud groteskiharrastus. Seletub see ühelt poolt kaasaegse inimese ebakindlustundega praeguses maailmas ja teiselt poolt moemõjutustega, nagu arvab H. Puhvel («Sirp ja Vasar» 25. dets. 1970)? Nendele järeldustele vastu vaidlemata lisaksin juurde veel ühe teguri, mis meie kirjanduses oma rolli mängib. Grotesk võimaldab suuremat üldistust, küsimuste haaramist laiemalt kui ühe või teise negatiivse nähtuse realistlik kujutamine; ta avardab kujutatava piire, võimaldab korraga tabada rohkemat, ühesõnaga — ta kasutegur on realistlike kujutamisevõttega võrreldes suurem. Muidugi on ka selline järeldus väga tinglik ja võib-olla isegi illusoorne, sest palju sõltub ka kirjutaja meisterlikkusest ja tema eesmärkidest. Kuid mingi tõeosa tohiks selles olla. Kui realism võitleb näiteks ühe või teise nähtuse, kas või karjerismi mõne ilmingu vastu, siis grotesk võimaldab sedasama, tabades sealjuures märksa laiemat nähtusteringi. Tõestusi võiks A. Valtoni «Kaheksast jaapanlannast» küllalt leida. «Salmonella» räägib nakkushaiglast ja ometi mitte ainult sellest, «Mees roheline seljakotiga» vajab raudteejaama ainult kui tinglikku tegevuskohta. Kuna grotesk on alati tinglik, hüperboolne, võimaldab ta ka tinglikku tõlgendamist. Muidugi muudab see groteski omadus ta ebameeldivaks nendele, kes tahaksid kirjandust näha kui lihtsalt ja üheplaaniliselt mõistetavat tarbelektüüri ja kes kirjanikus enamikel juhtudel eeldavad potentsiaalset vaenlast. Nende jaoks viirastub groteskis alati midagi ühiskonnaohtlikku, samal ajal kui teisesuunalised tõlgendused püüavad selles näha ajastu päästjat. Vaadake asju realistlikult: kirjanduse osa ülehindamine ükskõik mis suunas on niisama mõttetu kui eitada, et tal üldse mingit ühiskondlikku mõju olla võiks.

Eelnevas peaks leiduma vastus ülalesitatud küsimustele. Näib, et groteski kasutamine on meie kirjanduse sotsiaalset jõudu mõningal määral suurendanud. Mee-nutagem: H. Kiige «Tondiõomajale» annavad groteskielemendid värskest ja värve. Pidevamalt on sellega jõudu proovinud A. Beekman. Muide, väike korrektiiv: kuigi kõneleme groteski ulatuslikust kasutamisest, oleks ometi väärt arvata, et see on meie kirjanduses väga levinud nähtus. Pigem tuleks konstateerida, et teda on hakatud kõigis kunstiharudes varasemast suuremal määral kasutama, eriti silmatorkavalt teatrikunstis — just sellepärast, et seal seda üsna ebaootuspäraselt rakendatakse.

Niisiis A. Beekman. Tema esimeses romaanis «Väikesed inimesed» pole ma groteski ära tabanud, kuigi satiirilisi aspekte seal kahtlemata esineb. Aga et seal eeldusi leidub, mis tulevast groteskikirjanikku ennustavad, sellega võib nõus olla. Märkatavamalt võib seda näha juba «Kartulikuljustes», kus mitmed tegelased groteski viimise läbi värvi ja kaalu juurde saavad ja sellega «kõlatute kuljuste» teemat selgemini esile toovad. Veel selgemini väljakujunenud taotlusi näeme «Väntorelis», kus terve Arvamuste Arvestamise Valitsuse elu on antud groteski plaanis. Sealjuures ei ole A. Beekmani grotesk lõikavalt satiiriline, selles on koomikat, anekdooti, asjalikku irooniat ühe või teise nähtuse arvel. Autori suhtumine kas või mudaistlikku kultuuri on ilmselt eitav, kuid ta ei söösta selle kallale raevuka hüperboliseerimisega, vaid kasutab asjalikku, pisidetaile hoolikalt jälgivat, peaaegu realistlikku kujutamislaidi, üsna pisikese suurendusega. Raevukas grotesk polegi nähtavasti A. Beekmani ala, tema diskreetsusele oleks see ilmselt võõras, nagu ka lahtiselt emotsionaalne tunnetemäng. Aga varjundeid ja värskust annab grotesk ta teostele kindlasti.

Kui me aga räägime groteski suurenenud kasutamisest kirjanduses, mõtleme selle all kindlasti Arvo Valtoni viimaste aastate loomingut. A. Valtoni arengutee on läbi teinud väga mitmeid etappe ja alati jõudnud mõnele uuele tasapinnale. Krii-

tikutele võib A. Valtoni muundumine meeldida või mitte meeldida. Küllap on paljudel olnud oma arvamused, missuguses suunas peaks A. Valton arenema ja millised potentsiaalid temas peituvad. Keegi ei saa Valtonit lühijutu külge aheldada, aga ta peamised positiivsed saavutused kuuluvad siamaani sellesse valdkonda, olgu siis tegu tavapäraselt realistlike, satiiriliste või groteskilugudega.

Esimese kogu, «Veidra soovi» autor näeb maailma muhedalt, lahedalt, lahtiselt, tugeva huumorivarjundiga ja väiksemagi üleolekuta. See on tema maailm ja tema inimesed — vana pensionär, kes kõigest jõust püüab poemüüjale midagi naljakat öelda ja ikka veel naisevõtule mõtleb («Mees puhkusel»), too noormees, kes kavatseb tingimata leiutada midagi enneolematut («Veider soov»), ja teised niisamasugused toredad, optimistlikud, hea tahtega tegelased. Niimoodi näeb ja tajub maailma väga hea, siiras ja terve maailmamõistmisega noor inimene, kellel ei ole elu suhtes veel erilisi pretensioone ja kes inimesteski märkab kõigepealt nende koomilisi, sümpaatseid või muidu meeldivaid külgi. Et niisugust kirjanikku meie kirjanduses rohkemaks ei jätkunud kui «Veidraks sooviks», seda peaks miinusena kirja panema mitte A. Valtonile, vaid meie noorele kirjandusele üldse. A. Valton tuli maneerlikkuseta, üleolekutundeta ümbritseva suhtes, selle poosita, mis hilisemate kirjandusse-astujate juures on mõneti täheldatav olnud. Küllap on maailmavalugi ja vastamisi minek nendega, kes noort suunata püüavad, üks sellesama noore inimese maailmamõistmisele iseloomulikke jooni, mis on niisama tervitatavad kui A. Valtoni muhe optimism (mõtlen siin M. Undi esimest raamatut «Hüvasti, kollane kass»). Aga Valton tuli kirjandusse just nimelt selle muheda, heatahtliku ja kõike-mõistva suhtumisega.

Kui Arvo Valton oleks jäänud samale maailmanägemise tasapinnale, oleks see ebaloomulik. Suhtumised muutuvad koos elukogemustega, pikapeale saab selgeks, et kõik pole kaugeltki nii harmooniline, kui esialgu paistab. Suhtumine inimesse kui heasse, tõsiselt võetavasse, vajalikku ja üldiselt positiivsesse nähtusesse jääb endiseks, muutuvad ainult olukorrad. Esialgne analüüs viib selleni, et inimesed on head, olukorrad ja tingimused, millesse nad satuvad, sageli halvad. Ja A. Valtoni väikesed head inimesed hakkavad sattuma rataste vahele. Kui palju on kogus «Rataste vahel» häid, ausaid ja tublisid inimesi, kes kõigile headele püüdlustele vaatamata õnnetuks saavad. Võib-olla on viimane väljendus pisut ülepingutatud — Valton ei mängi nii lahtist mängu, et ta tegelaste hingeseisundid sellise sõnaga määratavad oleksid. Aga igatahes ei lähe neil elus kaugeltki nii hästi, kui peaks minema. Koristaja Anni on igati tubli inimene ja need viis rubla, mis talle preemiaks määrati, on ta kõigiti ära teeninud. Sellele vaatamata tabab teda preemia pärast peaaegu et teiste hukkamõist ja suur rõõm kahaneb olematuks («Preemia»). Kümme aastat on korrektor Ines oodanud oma meest, ainult temale mõtelnud ja teda armastanud, kuigi mees ta kümne aasta eest maha jättis. Ent kui nüüd mees uuesti tema juurde tuleb, et saada raha mööbli eest, mille ta omal ajal suuremeelselt Inesele jättis, purustab ta naise viimasedki illusioonid («Loojuv päike ja värelev meri»). Need on head inimesed, kes kannatavad teiste mõistmatuse, julmuse või hoolimatuse all. Või satuvad nad lihtsalt olukordadesse, kus elu neid halastamatult pigistab («Lapsik Ruudi ja pronkskuju», «Rataste vahel»). Kuid ka autori suhtumine nendesse inimestesse on nüüd muutunud. Siin on õige väikest üleolekut, millesse seguneb natuke haledust («Naeratus», «Loojuv päike ja värelev meri»), on ka üsna tabatavat ironiavarjundit. «Rataste vahel» peategelane või õigemini peakannataja Öue-Maali, tehase öue koristaja, pole antud kaugeltki kõige meeldivamates värvides. Vist on tahetud toonitada, et seda «rataste vahele» jäämist pole vaja võtta ka ülemäära traagiliselt, halvem on see, mis inimesed ise üks-teisele hoolimatusest või rumalusest teha võivad.

Esialgsed illusioonid on lahtunud, inimesed on jagunenud headeks ja vähem headeks. Nalja on vähem, pilget rohkem. A. Valton ei kutsu meid enam koos maa-

ilmaga muhelema, küll aga tähelepanelikumalt vaatama inimesele enda kõrval, mõtlema järele, enne kui astume sammu, mis teisele inimesele võib kujuneda tõeliseks traagikaks. Kumb on ühiskonnale vajalikum, kas too naerev ja optimistlik või nukram ja tõsisem, inimesi mitte enam nii roosas valguses nägev Valton? Nii-sugust küsimust ei ole mõtet esitada. Sest nii puhtkunstilises kui ka ühiskondlikus mõttes on mõlemad kogud head, vajalikud raamatud, mille alusel võib teha hiljem veel selgema tõestuse leidva järelduse: Valton on tõsine sotsiaalne kirjanik, tema loomingus peegelduvad mitmed ühiskonna jaoks vajalikud probleemid, olgugi mõningal määral suurendatud või vähendatud, kuid siiski selgesti märgatavates mõõtmetes.

Veel aste edasi, ja Valtoni tegelaste õnnetustes pole süüdi enam halvad inimesed, kes headesse hoolimatult suhtuvad, vaid inimesed ise oma rumaluse, põikpäisuse, tühjuse, enesepettuse ja palju muuga (kogu «Luikede soo. Karussell», 1968). Ingrid, too naiivne naisolend jutus «Päikesepoiss» ehitab endale illusoorse maailma, milles on kahekesi tema ja ta «päikesepoiss» Kuno. Ta petab ennast, ja kui kord peaks selguma asjade tõeline seis — et ta pole Kunole ainuke ja ka mitte väga armastatud naine, pigem ustav ja pretensioonideta ümmardaja — kukuks ta oma pilvedelt armetult puruks. Siia seeriasse kuuluvad Joap loost «Kalamees», kes optimistlikult rohu peal ja poriloigus kala püüab, elumees Enn («Seltskonna hing») ning veel mitmed ja mitmed tegelased. Mingil määral kvintessentsiks või kokkuvõtteks selleteemalistele lugudele on «Silmus», paraja pinge ja ratsionaalse sõnakasutamisega arendatud lugu mehest, kes kuidagi ei saa teele asetatud silmusest mööda minna, vaid peab proovima, kas see ikka on silmus. Ja nüüd sipleb ta silmuses. Nende inimeste suhtes on autori üleolek juba märksa tuntavam, ta rohkem pilkab kui haletseb neid. Ning selline reageering on täiesti loogiline.

Nende jaoks, kes kurdavad, et Valton on hakanud inimest põlgama, on selles kogus ka hoopis teiselaadilisi jutte, eesotsas «Luikede sooga». Märt Elati puhtameelne headus on liigutav, siin on veel midagi «Veidra soovi» pastelstest ja pretensioonideta maailmanägemisest, mis ometi hakkab kiiresti hajuma. Ja Märt Elat satub nendesamade enesepettajate ja illusioonipüstitajate kilda, kes askeldasid lühijuttudes. Võrreldes lühijuttudega on Valtoni «Luikede soo» kuidagi ebaratsionaalne ja sõnarohke, mistõttu selle mõju jääb väiksemaks.

Koos «Luikede sooga» tuleb välja kogu «Kaheksa jaapanlannat», mitmeski eelnevaga sarnane, kuid põhitoonilt sootuks erinev. Kui esimesena mainitus oli juba tuntavaid groteski elemente, siis «Kaheksa jaapanlannat» on terviklik groteski-raamat. Ent siin pole Valtoni eitus suunatud enam üksikute inimeste, nende nõmeduse ja tühjuse vastu, vaid ühiskondlikult organiseeritud mõttetuse vastu. Üksiknähtustelt on Valton läinud üldisematele, tema satiir on muutunud laiahaardelisemaks, käsitleb olulisemat ja ulatuslikumat. Selles kogus on Valtoni loomingu sotsiaalne kandvus jõudnud kõrgpunkti.

Kas on Valton groteski kasutades jõudnud ummikusse, nagu arvab H. Puhvel? Mõningaid kordamise jälgi leidub tõesti — nii näiteks on tal juba mitmel korral sule all olnud teadlased ja nende töö —, samuti ei saa eitada, et kõik lood pole samaväärselt õnnestunud. Ummikut ma siiski ei näe, eriti kuna sellesamas laadis on Valton ise leidnud teid edasiminekuks. Ühes viimases jutus «Pääsemine» on tinglikkuse element suurem kui kõigis tema varasemates lugudes. Kuid ka tulemus on kõigist eelnevaist hoopis erinev. Merehädaline uppunud laeva kaptenisillal igatseb kohtumist soojalembese inimkonnaga. Ja kui see kohtumine toimub, on see niivõrd masendav, et merehädaline tunneb end pääsnuna, kui ta end jälle kaptenisillalt leiab — vahepealne oli vaid uni. Inimkond oma eluavaldustes võib muuta niivõrd võikaks ja mõistetamatuks, et parem on olla merehädaline ookeanil kui nende hulgas — niisuguse väga laia ja väga suuremastaabilise hoiatuse loen ma välja sellest loost.

Arvo Valton on kuri, Valton on õel, ta ei usu inimesse — need etteheited võivad näiliselt olla õigustatud. Aga kas ei võitle kirjanik inimese eest just sellepärast, et ta inimesse usub? Kas ei suhtu võrratult halvemini inimesse need kirjanikud, kes vaigistada ja rahustada püüavad, kinnitades, et inimene ei saagi olla parem, kui ta on, ja et inimese eest pole mingit mõtet võidelda? Jah, ka headust on vaja. Seepärast tahaksin ma kõige vähem, et kõik kirjanikud astuksid samale teele kui Valton. Igaüks jäägu oma liistude juurde. Ning kuna areng toimub spiraali mööda, siis võib-olla jõuab ka Valton tagasi oma «Veidra soovi» elunägemise juurde. Ainult et juba hoopis uues kvaliteedis, siis, kui ta mõistab, et mõõtmatu halva ja kurjuse kõrval on hindamatu väärtus ka kas või väikesel heal.

SÖANDAKSIN VÄITA, ET TAVALISEST INIMESEST JA TEMA ARGIPÄEVAST ON LÜHIPROOSA PARASJAGU EEMALDUNUD. Kuipalju on kirjanduses seda päevast teise veereva elu väiksust ja samas tema keerukust? Kuipalju peegelduvad selles ajastu põhiprotsessid? Kirjanduse üht sotsiaalset funktsiooni näen ma ikkagi selles, et ta aitab lõõgastada paljusid inimesi päevast päeva ahistavat üksindustunnet, üksijäetust keset kõikipidi keerava maailma tujusid. Selles üksinduses aitab oma kohta tunda teise inimese olemasolu, tema headuse, soojuse, ka kannatuse tajumine, millele saad kaasa tunda, olgu kas või kirjanduse kaudu. Inimese alatuse vastu on vaja viha ja põlgust. Kuid pole ju ümberringi ainult alatus ja kurjus, vaid on kõigepealt päevast päeva ja aastast aastasse oma teed tallavad tavalised inimesed, kelle argipäevas vaevalt et just palju head leidub. Kui kirjandus neile seda teise inimese kõrvaloleku tunnet annaks, siis arvan, et seegi oleks märkimist väärt. See ei pea olema hurraa-optimism, pingutatud vahtimine läbi roosade prillide, mis kellelegi midagi ei paku. Ka mitte Lukaa lohutus, mis sunnib halva ees silmi sulgema. See on veendumus, et halbade kõrval on alati ka häid inimesi, et pärast suurt kannatust mõistad maailma sügavamalt ja puhtamalt, ja et mõnikord ei vaja meeleheitel inimene rohkem kui ainult üht naeratust. Miks tahab meie kirjandus inimese kõigest sellest ilma jätta?

Viimaste aastate üks parimaid nõukogude kirjanduse teoseid, V. Belovi «Igapäine asi», on nii igapäine kui üldse olla võib. Vilets ja raske elu (me ei saa niisugusegi asja tunnistamisega hakkama), mõttetus joomised, lastekari — meie kultuurne ja puhas kirjandus, kus isegi torulukkepapa aiva teatrikunsti probleeme arutavad, ei peaks sellist elu üldse tähelepanu väärivaks. See pole ka rõõmus raamat, mis oma optimismiga aitaks koormat kanda. «Igapäine asi» suurus on hoopis eriliste, peaaegu ühendamatute kategooriate ühendamises, seal, kus on kokku pandud ükskõiksus ja kangelaslikkus, tohutu inimlik kannatus ja paratamatus, tagasi-pöördumatus ja kahetsus — sõnad, mis niimoodi paberile panduna ei tähenda midagi ja mis selles raamatus loovad kordumatu maailma. Ei ole retsepti, mis aitaks niisugust raamatut kirjutada. Aga ma olen veendunud, et kõige vähem saab seda teha elust mööda vaatamisega.

V. Belovi võib kadestada veel ühe asja pärast: kui ilusti, hingega ja soojalt räägib ta suurest lastepereest, Ivan Afrikanovitši järglastest, kes elavad kaugeltki mitte roosilist, aga ometi nii iselaadilist ja nende jaoks nii rikast elu! Ääretult poeetilised on need lastele pühendatud leheküljed, ja nii kohutavalt inimlikud, et selle taga tajud autori suurt, rikast, head maailma. Tõesti, kunagi oli ka meil Tammisaare, kelle Liisi ja Joosep vanemate teadmata lauaotsi ning saepuru vahetasid...

Siiski on meilgi kirjanik, kes viimastel aastatel on tegelnud perekonnaprobleemidega ja sealt üht-teist huvitavat välja kaevanud. Mõtlen Osvald Toomingat, kelle lühiproosa on inimsuhteid, tundemaailma ja muid sellega seotud aspekte üsna mitmekülgsest uurinud. Sealjuures pole Tooming tühi pessimist ega väikese halva otsija, ta püüab asju vaadata laiemalt ja suutmist mööda ka sügavamalt. Temale

kuulub selleteemalise proosa üks puhtamaid ja heledamaid lugusid, «Önn», kus üsna vähestel lehekülgedel on antud imekenasti rõõm kahe inimese tunnete harmooniast, vastastikusest austusest, kunagi tärganud kiindumuse säilimisest värskena ja puhtana. Tema tegelaste jaoks pole truudus juhuse puudus, nagu seda nii lihtsalt tõlgendavad need, kes ei mõista suure tunde väärtust. Kerge ajaviide ei sobi «Önne» tegelaste mõttemaailma, nende omavahelised sidemed kaitsevad neid selle näiliselt meeldiva, kuid inimest paratamatult pisendava ja aja jooksul mõttetult hukutava ajaviite eest. Jälle ideaal? Küllap vist. Elus sellist pole, võidakse väita. Ei saagi olla — kõigi nende jaoks, kes on valmis oma tundeid kerge vahekorra peenrahaks tegema.

O. Toominga jutud ei ole meisterlikud, neis on sageli tunnetatav teatav raamisurutus, ette ära määratud käitumisliin, mis kõigele ratsionaalsuse pitseri vajutab. Kui ta ratsionaalsuse raamist välja astub ja püüab inimesse sügavuti minna, ähvardab teda sentimentaalsus. Ja selle ettemääratud ülesande piirides on ka karakterid mingil määral ette ära määratud, nende tegutsemine autori plaanile vastav. Niisugune jutt nagu «Käed» on ju üpris aktuaalne, küllap ka eluline ja mitte sugugi halvasti kirjutatud, aga autori tahte kohaselt toimuv hirmus tüllimine on vägivaldne, antud situatsioonis ja hingeseisundites pole see lihtsalt põhjendatud. Ei saa lahti tundest, et autoril oli kavas näidata, miks niisugusest abielust ei või midagi head tulla.

Vaatamata kõigele on O. Toominga juttudel veel teine voores — kui ta räägib tööinimesest, siis on see tõesti loos olemas. Ja tööstki ei astu Tooming nina kirtsutades mööda. Kurb tõdeda, aga meie proosa valdavas osas on töö muutunud millekski ebaoluliseks. Ta on olemas, ta on paratamatu, aga rohkem tähelepanu ta ei vääri. Muidugi, ka töö iseloom on aastatega muutunud ja selliseid lehekülgi, nagu kunagi talupoja tööst kirjutati, ei saagi enam tulla. (Viimased tähelepanukõitvad episoodid on pärit kolhoositeemalistest romaanidest.) Ent võtkem pisut filosoofilisesmas plaanis. Väga palju on inimesi, kellele nende töö, olgu see mislaadiline tahes, pakub rahuldust ja tõsist sisemist rõõmu, annab vajalikkuse tunde. Veel oleme kaugel kommunismist, veel ei ole töö kõikidele vajaduseks, vaid äraelamise vahendiks. Nii või teisiti — iga normaalne inimene annab endast midagi tööle, saades sealt tagasi oma iseloomule ja võimetele vastavalt. Miks sellest peaaegu mitte midagi kirjandusse ei jõua? Kui kirjandus loeb töötegemist ebaoluliseks ja selle kajastamist ebavajalikuks, siis peab see ometi peegeldama ka ühiskonna suhtumist. Kas olemasolevat või kujunevat. Ja mida me siis õieti tahame? Viriseda me oskame, et kommunism veel ei tule ja et meil poodides pole seda ega teist, autot ka veel ei saa ja kokku on kõik üks pask (niisugune suhtumine on teatud osale ühiskonnast üsna iseloomulik). Olen sageli mõelnud, et niisugune viriseja, kellel pool tööpäeva kulub õllepudeli taga ja kellele nõukogude võim iialgi küllalt hea pole, peaks korra sattuma kuhugi välismaale, ütleme niisugustesse tingimustesse, nagu kujutab Jaan Speek oma loos «Närvid» jaanuarikuu «Loomingus» — mida arvaks see inimene nõukogude võimust pärast mõnepäevast sealset tööd?

Suhtumisi, probleeme, vaieldavaid kohti, puudujääke on nendel aladel vist küll nii palju, et kõigist veel kuigi kähku jagu ei saa. Kirjandus ei peagi seal korda looma, selleks pole ta kutsutud ega seatud. Aga et ta sellegi suure osa inimese elust maha vaikib, see ei saa teda kuidagi rikkamaks teha.

Mis siis üldse jääb inimese osaks meie kirjanduses? Töö teda ei huvita, perekond ja lapsed temasse ei puutu — milline peaks see inimene olema? Mulle tundub, et meie kirjandus elab niisuguse suhtumisega nagu meremehed kuival maal: kuidas saaks põnevamalt ja uudsemalt aega surnuks lüüa. See järelalus polegi nii hirmus vale, kui meelde tuletada, et meremeeste lugusid on eriti nooremas kirjanduses üsna mitu. Olgu pealegi: kuigi nad meie kirjandust millegi märkimisväärsega ei rikasta, on nad ometi osa sellest.

Aga kui terve kirjandus sellise mentaliteediga kavatseb elama hakata, siis on pahasti.

PÄRIS NOOR PROOSA — «Nooruse» veergudel ilmuvad suleproovid — on ühiskondlike nähtuste suhtes ükskõikne. See ei tähenda, et tänased noored ei mõtiskle ega juurdle ajastu ja inimese probleemide ümber, pole huvitatud sellest, mis saab maailmast, aatomisõjast või inimkonnast. Pigem tuleks küsida: miks ei jõua nende mõtisklused kirjandusse? On see ebaühiskondlikkus, ükskõiksus, sotsiaalsest möödavaatamine lihtsalt üks protestivorm, mille abil noored väljendavad oma rahulolematust asjade korralduse suhtes? Sotsiaalne protest sotsiaalse inertuse kaudu, mis polegi ju nii väga uudne asi? Põhjust sel ju oleks, sest kaugeltki kõik pole veel kõige paremini korraldatud selles kõige paremas maailmas. Juurtele on publitsistikas tähelepanu juhitud: tänapäeva noored saavad varem küpseks, sotsiaalne küpsus ja õigus hakata kaasa rääkima suurtes, otsustavates asjades saabuvad hiljem. Ja ka siis sageli ainult nendes piirides, et kõik, mis teha tuleb, on tegevusplaanis ette nähtud, initsiatiiviks ja omapäiseks mõtlemiseks jääb ruumi napilt. Tee, kuid ära ise mõtle — selline vormel kehtib sisuliselt paljudes asjades.

Eelnev jutt pole noorte vabandamiseks või õigustamiseks. Inertsus on kõige tühisem protestivorm, millest tavaliselt ei ole mingisugust tulu. Lõpuks on kirjandus juba igiaegadest peale olnud tribüün, kus oma veendumuste eest välja astuda, ühiskondlikke ideaale esitada. Kui tahad sõnaõigust, pead tõestama, et sul on midagi öelda. Muidu kasvavad uued põlvkonnad, kelle jaoks sotsiaalne inertsus on juba endastmõistetav, ühiskondlik küpsus hakkab järjest kaugemale taanduma.

Kas kirjandus oleks võimeline kasvatama noores inimeses kodanikutunnet, ühiskondlikku mõtlemist, vastutust — kui mitte maailma asjade, siis vähemalt teda lähemalt ümbritseva suhtes? Olles selle küsimuse paberile pannud, näen juba ette ülisolvnud reageeringuid: jälle tahetakse kirjandusest teha poliitloengut, selle kaudu moraali lugema hakata! Kirjandus kui kunst peab olema vaba igasugustest raamidest ja ülesannetest, ta ei tohi ega või...

Ma ei tahtnud rääkida sellest, kas ta tohib. Tahtsin lihtsalt küsida: kas ta oleks selleks võimeline, suudaks ta seda?

Kas kirjandus võib kasvatada mõrvariks?

Kindlasti mitte. Nii, nagu oleks nalivne arvata, et kirjanduse tõttu võib langeda noorte inimeste moraaltase, nii on võimatu eeldada ka seda, et loetud lektüür võib inimesest mõrvari kujundada.

Aga mingi mõju võib kirjandusel olla nii ühes kui teises asjas, suhtumiste ja arusaamiste kujundamisel, hinnangute andmisel, õige ja väär üle otsustamisel.

Päris noor kirjandus «Nooruse» veergudel on omamoodi väga huvitav. Temas pole rutiini, ei mingeid kaanoneid, vaid asjade värsked ja pildirohked nägemine, paiguti lihtsalt kadestatav kujundiküllus (N. Baturini «Parvesõitja») ja värvierksus. Tõepoolest, eksperimendid absurdismi ja groteskiga on mingil määral taandunud, elu kujutamine on lihtsam ja realistlikum. Isegi vormieksperimentide tagapõhjaks on üsna tõsine realism, mis pannakse ootamatu süžeekäiguga efekti teenistusse (M. Saat, «Kollane liblikas») või põimub see realism juba algusest peale läbi müstikaelementidega (T. Liiv, «Joosep ja tema hiired»). Kõik see on huvitav ja andekas. Muidugi ei arva ma, et toimetuse abita oleksid kõik tööd päris sellisel tasemel, nagu nad ilmuvad. Ent ka siis, kui sealt üht-teist maha on võetud, mis ülejäänul tasemele ei küüni, jääb järele küllalt väljapaistvat ja omapärast. Eeldused saada tugevateks, headeks, omanäolisteks kirjameesteks on justkui olemas, kuid sisulise kaalu poolest jääb kõik lapsemängu tasemele, milles ei kaja kirjutaja vastutus ei

toimuva, ei kirjutatu suhtes. See on mäng — mäng ilusate kujundite ja ootamatute värvidega. Fantaasiamäng süžeeaga, nii ootamatuga ja võimatuga, et seda lugedes ihukarvad püsti tõusevad. Tore, värvikas ja värske mäng, aga tagamaad pole. Millleks? Ainult selleks, et olla huvitav, demonstreerida andekust? Nii on tõesti deklareeritud ka «Nooruse» veergudel: kõige olulisem on olla andekas. Ent see pole ju tee edasiminekuks, midagi, mida saab seada eesmärgiks omaette. Üks kord näitad, et oled andekas ja huvitav, teine kord veel — ja mis siis? Millalgi tuleb ikka moment, mil saab selgeks, kas värviliste kurinate all on üldse midagi või valitseb seal tühjus.

Kirjandust ei saa olla inimeseta. Suhtumine temasse, tema maailmanägemine, suhted ümbritsevaga, kõigest sellest ei või kirjutaja mööda minna, peegeldamata sealjuures ka enda suhtumist kujutatavasse. On see möödapääsmatu? Dokumentaaljutustus, elu kujutamine protokollistiilis on ju ka žanr ja viimasel ajal üha leviv žanr. Ent ka selles, mida üldse dokumentaalvormis kujutada või milliseid fakte esitamiseks valida, selleski ilmneb kirjanik-kodanik, peegelduvad tema suhtumised, eitused ja jaatused. Ei saa olla maailma suhtes inertset, oma suhtumiseta kirjanikku. Ja mida enam ühtivad need ka teiste progressiivsete inimeste suhtumistega ning mida olulisemad on käsitletavad küsimused ka teiste inimeste jaoks, seda vajalikum on kirjandus. Kui me ei pea oluliseks, kui suure ühiskondliku kaaluga on kujutatav või kui palju olulist see suudab inimestele öelda, siis viime kirjanduse puhtalt ajaviitenähtuse tasemele. Kirjandus võib olla ajaviide, kuid hea, tõeline kirjandus ei tohiks kunagi olla ainult ajaviide. Rikastuda teiste inimeste kogemuste, nende rõõmude ja kannatuste kaudu, näha inimesi sügavamalt ja mõista neid hoopis teisiti — seda kõike võimaldab kirjandus, suur kirjandus, mis pole kirjutatud ainult suleprooviks või andekuse demonstreerimiseks. Tee sinnani viib ainult inimeste, nende süvenenuma kujutamise kaudu. Ja Mari Saadi «Kollase liblika» peamiseks ning ainukeseks hädaks ongi see, et seal pole karakterit. Sillu on üks kena, rõõmus noor tüdruk üldse, mistõttu kõik temaga toimuv on küll hirmus, kuid täielikult mõtestamata ja seega ka mõistetamatu. Autor ei ole püüdnudki mõtestust anda, ta on leppinud huvitava suleprooviga. Võib-olla oleks võimalik olnud panna lahendus karakterisse, ajastusse, veel kusagile, mis oleks tervele loole andnud ka mingi üldnimiliku mõistetavuse ja kaalu.

Esimese suleproovi kohta ei ole see halb. Ent inimesteta pole võimalik edasi minna. Selles mõttes on sammuks edasi Pärja Miljani «Karjased», kus on samuti eriskummalisusega tähelepanu kõitev süžee, kuid see on ära kasutatud karakteri loomiseks, inimeste suhtumise andmiseks. Paraku saab «Karjastes» päris oma näo vaid Isabel, aga esimese katsetuse kohta on see küllalt märgitav — kui kõrvale jätta eetiline konflikt iseendaga teemal: kust ja miks tulevad noortel autoritel ideed kujutada eelkõige võigast, õudset, ebaloomulikku?

Ehk tuleb veel kõik? Ehk on need lihtsalt ja ainult esimesed proovid, millega autorid tahavad näidata oma maailmanägemise eripära, ja tõsised asjad, millega püütakse öelda midagi olulisemat, tulevad edaspidi? Paljudel juhtudel see ju nii ongi ja siis ei maksaks esitada erilisi pretensioone. Sageli aga ei leita teed edasiminekuks, omapära on esimeste suleproovidega ammendatud, teed inimkarakterite juurde pole avastatud, ja nii kaovad noored, kes üsna huvitavalt alustasid, hiljem päriselt.

Tavaliselt jääb katsetaja või algaja põhiline käekiri siiski endiseks. Vaino Vahing, kes nüüd kuulub juba kirjameeste keskmisse põlvkonda, on siiani jäänud täpselt selleksamaks, kellenä alustas: huvitavate, kontsentreeritud etüüdid autoriks, kes näiliselt ei tahagi pretendeerida millegi olulisema ütlemisele. Või on see oluline niimoodi ära paigutatud, et selle tabamisega on ainult erandjuhtudel võimalik hakkama saada? M. Lauristini arvates püüab V. Vahing elu algosadeks lahutada, et sel viisil mingit terviklikkust taastada. See mõte ei tundu võimatu,

ent näib katsena kärbestest elevanti kokku seada. Igatahes oleks V. Vahingu eeldustest pildi saamiseks vaja lühiproosa kogumikku. Kirjastusel ei paista olevat liiga suuri varusid — miks mitte välja anda autorit, kelle loomingu väärtuste üle võib küll vaielda, ent kellel on ilmselt oma tõekspidamised ja kindel soov teha omamoodi kirjandust. Pole võimatu, et see tee kunagi ka tõsiste resultaateni välja viib.

Vennad Tuulikud, nii erinevad kui nad ka on, on oma põhilaadilt olnud algusest peale tõsised realistid ja inimeste maailmas liikuvad kirjanikud, kes oma teemad on leidnud just inimsuhete keerulistest põimingutest, nende vahekordadest ühiskonna ja maailmaga. Viimaste aastate juttude põhjal on võimalik väita, et nende katsetused on küllalt stabiilsele ja arvestatavale tasemele jõudnud. Jüri Tuulik on üks väheseid, kes pole paljuku pannud klaarida ka oma kangelaste suhteid olemasoleva maailmaga, on püüdnud vormistada nende suhtumist meie ühiskonna ideaalidesse ja esitanud sellele oma pretensioone («Legendaarne kindlus»). Paraku piirdub viimane dogmaatiliste ja karjeristlike ülemuste traditsioonilise kirumisega, kuid küllap väärib märkimist ka katse ise. Ülo Tuulik on kuidagi sensuaalsem, intuiitiivsem, tal puudub venna huumor ja särts maailma asjade arutamisel. Aga oma viimastes lugudes on temagi näidanud süvitsiminekut ja küpsemist («Õõ»). Kui nende lõplikul väljakujunemisel on siamaani midagi piduriks olnud, siis peaks neid süüdistama nimelt väheses viljakuses.

Tõestuseks selle kohta, et esialgne kärssitu silmapaistatamine ja andekuse demonstreerimine võib üsna ruttu asenduda tõsisema ja sügavama inimeste-uurimisega, võib kahtlemata olla Jaan Kruusvall. Kui ta «Linnu tapmisega» püüdis sensatsiooni tekitada ja sellega endale tähelepanu juhtida, siis selle ta igatahes saavutas. Edasimineku on toimunud rahulikumalt, asjalikumalt, realistlikumalt. J. Kruusvall näeb väga teraselt inimeste suhteid igapäevases elus, nende suhete kujutamine on tal psüühilise pinge ja küllaldase tagamaaga. Need pole õhus rippuvad huvitavad episoodikesed, vaid osad mingi suure ja üldinimliku küsimuse lahendamisest. Ja sellisena on neil ka oma sisemine mõtestatus. Siinkohal meenutaksin kas või ta viimaseid «Loomingus» ilmunud jutte — «Teatrikuu esimene päev» ja «Koolivennad». Seal oli neid veel, ka oma koomikas pisut võigas, kuigi omalaadne «Surnu», mis demonstreerib, et ka tolle nn. süžeejutu varud pole tal veel ammendatud — aga siiski meenusid kõigepealt just mainitud. Ilmselt sellepärast, et nende kaudu tundub J. Kruusvall otsivat suuremat ja üldisemat tõe või on vähemalt tahtnud vihjata selle olemasolule. «Teatrikuu esimene päev» räägib sellest, et mees oma naist ei armasta. Lühikese jutu ulatuses ei jõua ta küsida, miks ja kuidas. Aga ta küsib: mis peab saama edasi? Mis peab tegema mees, kes enam ei armasta ja ka selleta elada ei suuda, ja naine, kes on liiga uhke elamaks niisama? Vastust muidugi pole. Ja pole võimalik ka edasi anda kõiki varjundeid jutust, mis on hea ja nukker, traagiline ja nendes paljudele kirja-meestele nii lihtsalt võetavais küsimustes äraarvamata tõsine. Suurte inimlike väärtuste ja inimlike tunnete olemasolu jaatamine on meie kirjanduse jaoks väärtuseks omaette.

«Koolivennad» on teistmoodi, aga sellegi taga võib tajuda paljut. Ei juhtu ju midagi: ühe maal elava koolivenna juurde astub juhuslikult sisse teine, kes otsib seenekohti. Lühikese jutuajamise jooksul saavad selgeks mõlema ideaalid, argielu nivoo, arengutasapind. Intelligendile on kõik nähtu nii vastuvõtmatu, et ta kabu-hirmus pageb. Sümpaatsed pole kumbki, kuid maamehe loodusläheduses on meeldiv alge, mis teisel täielikult puudub. Neid lahutab kuristik. Ja jälle — pole aega küsida, mis selle on tekitanud ja on see loomulik või ebaloomulik. Aga autori suhtumine toimuvasse on olemas.

Millise tee noor autor kirjandusse astumiseks valib, oleneb paljudest teguritest: andest, eeldustest, tõekspidamistest. Esimesed sammud ei otsusta veel kõike. Ja

et toimetuse ukсед on lahti ka nendele, kes pole ainult huvitavad, vaid ka midagi öelda tahavad, selles veenis mind kas või Priit Jõgari «Päev, pühendatud intuitsioonile» — lühike, kaugeltki mitte meisterlik, mitmete tasapindade vahel katki-käristatud jutt, milles siiski on tõsine didaktiline iva: intuitsioon on suurepärase asi, aga vajalik on ka visa ja sageli vaevarikas töö. Naljakas, aga siiski lohutav — leida «Nooruse» ilukirjanduslikust osast selline kena, vanamoodne ja asjalik tõde.

Kõige lõpuks trükiksin ära terakese, mille oli välja otsinud juba August Eelmäe «Nooruse» jutuvõistluse puhul sõna võttes. Selles teras on praeguse elujuh-tumi puhul nii palju tõde, et ma seda kuidagi toomata ei saa jätta. Kuulub see Arvo Valtonile, autorile, kes niisama tühja pärast pole kunagi kirjutanud, ja kõlab järgmiselt: «Kui väga ka kunstnik ei pooldaks loodavate maailmade vaba-dust ja kunsti autonoomiat, läheb ta töö ikkagi korda vaid sel juhul, kui ta satub oma «jumaliku loomisakti» tulemusena ajastus vastukajavate probleemide ja kujundite ringi peale.»

Seda oleks kõigil kasulik meenutada.

Teatrimuljed Poola moodi

äinud õppeaastal töötasin ma Poola Rahvavabariigis, lugedes Marie Curie-Sklodowska nim. Lublini ülikooli vene filoloogia üliõpilastele nõukogude kirjanduse ajalugu, pidades kaht magistriseminari. Tööd oli rohkesti, eriti kevade poole, kui kõik üheksa hoolealust hakkasid ühekorraga oma magistritööde peatükke esitama. Kõigele lisaks olin ma Lublini saabunud alles esimese semestri lõpu eel, minu kursusi polnud keegi lugenud ja nõnda tuli väljaspool ettenähtud kaheksatunnilist õppeplaani pidada ka need loengud, mis polnud minu süü läbi vahele jäänud.

Sellele vaatamata õnnestus Poolas elatud seitsme kuu jooksul ka mööda maad ringi sõita (kuna ma, nagu kõik Poola koolide ja kõrgemate õppeasutuste õpetajad, kasutasin oivalist soodustust, makstes raudteepileti eest poole hinnast), paljutki teada saada ja näha. Igal juhul rohkem kui harilik turist, keda veetakse, kuhu ette nähtud. Elades ja töötades poola kolleegide hulgas, saades nagu nemadki sellest samast kassaluugist oma töötasu, õnnestus selle tavatult huvitava maa elu, ilmet ja kultuuri kaeda seestpoolt ja tunda saada ta kordumatut atmosfääri.

Lublini jõudsin ma detsembris, poolteist nädalat enne suuri pühi, mis tugevasti aitasid kaasa mu väga kiirele lähenemisele kolleegidega. Küllakutsed tulid üksteise järel, kõik tahtsid tutvuda, muidugi tahtsin ka mina kõigi ja kõigega tutvuda. Olles järele proovinud kohustuslikud pühaderoad ja rohkesti eri sorti viinu ja tundes muret tervise pärast, võtsin kogu jõu kokku, et piirata tagasihoidmatult, ahelreaktsioonina laienevat tutvusringkonda. Ent pole vajadust pikemalt kõnelda poolakate külalislahkusest, nende lustlikkusest ja huumoritundest — see kõik on küllalt hästi teada.

Parem kõnelen teatrist, sellest, mida nägin Poola laval. Mul õnnestus näha mitut lavastust mitmes teatris ja mitmes linnas — Varssavis ja Krakovis, Wrocławis ja Lublinis. Nende hulgas polnud ühtki silmanähtavalt halba, igavat, laialivalguvat; iga lavastus oli omamoodi ja sel või teisel määral paeluv ja meelde jääv. Võib ju olla, et mul lihtsalt vedas, kuigi ka Poola teatrikultuuri kõrge tase on küllalt hästi teada.

Oma võltsimatu siiruse ja tõsise, võluva püüdlikkuse poolest jäi meelde isegi Stefania Grodzieńska ja Jerzy Jurandoti näidendi «Ballaad noist päevist» lavastus, mille esitasid Zakopanes kohalikud asjaarmastajad. Oleks te näinud, kui liigutavalt ja heldinult rõõmustasid vaatajad näitlejate edu üle laval! Ja tuleb tunnistada, et paljud mängisid peaaegu professionaalselt. Algul pani mind imestama, tekitas isegi arusaamatust harjumatul elav vastuvõtt saalis, mis sünnitas rõõmsa üksteisemõistmise õhkkonna, ent publiku kiiduhüüete ja säravate nägude järgi sain hiljem aru, et põhiliselt olid siia tulnud laval esinenud näitlejate lähedased tuttavad, sõbrad ja sugulased. Ja näidendi lõpuni, mil esinejad külvati üle lilledega, neil kätt suruti ja kogu hingest suudeldi, oli mul tunne, et viibin kordaläinud perekonnapeol. Tulles koju mööda imekaunist öist, muinasjutuliselt lummetuisanud Zakopanet, mõtlesin ma, et see kunstiga ületoidetud tüüpiline kuurordipublik,

kes oli juba hakanud suureks talihooajaks kohale sõitma, muidugi ei vaevu vaatama kohalikke amatööre ja jääb nõnda paljustki ilma. Kuigi ... jah, teiselt poolt, kui ta tulekski, vaevalt siis korduks see pidu ...

Sel asjaarmastajate etendusel hämmastas mind veel publiku patriootiliste tunnete puhtus ja vahedus, mil moel ta vastu võttis seda «pateetilist ballaadi», mis kujutab Poola vabastamise heroilisi alguspäevi, mil Lublin oli pealinn, aga Varssavi pärast käisid lahingud. Tõeline ülevus vallutas saali, kui lavalt kõlas laul «Poola tõuseb kindlasti». Sama puhast patriootlikku meeoleolu ja sama intensiivset kaasaelamist oli tunda ka Lublini riigiteatri saalis, kui seal etendati heroilist põimikut «Sinu juurde tulla täna ma ei saa», mis on kokku pandud populaarsetest, sõjaaajast pärit partisanilauludest. Rõhutatult publitsistlik etendus, mis esitati ilma erilise andekuse ja ereduseta (tundus, et näitlejad olid väsinud ja asja nii-öelda sisse mänginud, esinedes järgemööda juba aasta), kütkestas publikut eriliselt. Olgugi et sõda ei olnud enamikku saalis istuvaid noormehi ja neide otseselt puudutanud, oli see kõik ka neile, nagu mulle tundus, väga lähedane. Ka nende südant põletas seesama rahvusliku leina ja viha jahtumatu tuhk, mis sõdase põlvkonna rinnas mõjus lahtise haava ja valuna. Ja kuidas võinuksidki nad jääda ükskõikseks, need lapsed, kelle kannatanud rahvas elas ilma mistahes allahindluse või leebuseta täielikult üle pika fašistliku vangipõlve kogu õuduse, lapsed, kelle rahvas kaotas läinud sõjas iga viienda inimese?

Meenub episood Majdanekis. Olime juba lahkumas, rusutuna nähtust — barakidest, täis laste jalanõusid, gaasikambritest jms., kui nägime Majdaneki ohvrite raske massiivse mälestussamba jalamil seismas üksikut hallipäist meest. Raskelt kepile toetudes näis ta hinge tõmbavat. Kui olime kohakuti jõudnud, päris ta imeliku rajatise üle, mis paistis õudse välja teisest otsast. See oli mälestusmärk hukkunute hauakünkal.

«Jah, palju aega on mööda läinud,» sõnas ta. «Enam ei tunne äragi.»

«Olite siin ekskursioonil? Ja kaua tagasi?» küsis mu uudishimulik kaaslanna, püüdes välja uurida, mis siis vahepeal on muutunud.

«Kui oleks nõnda,» muigas ta. «Olin siin poisikesena 41. aastal. Vangis.»

Enam teda ei küsitletud; tundus, et minevikku meenutada polnud tal tahtmist — ta silmis peegeldus keskendunud, raske mõtisklus. Aeglaselt, tugevasti longates läks ta üle rohelise välja barakkide poole.

«Nagu kinos,» lausus mu kaaslanna. Tõepoolest, see oli nagu kinos — ja sellest, et reaalsus oli nii sarnane kinoga, hakkas õudne.

See juhuslik episood aitas kuidagi eriti — juba tagantjärele — mõista ja tunda mõnd kuulsat poola filmi, samuti seda õhkkonda, mis valitses mainitud etenduste ajal teatrisaalis.

Raske ja verine ajalugu on poolakais välja töötanud rahvusliku eneseteadvuse erilise, erakordselt teravnendud tunde. Vestlusis poolakatega veendusin ma õige pea, et on helli kohti, mida on parem mitte puudutada — armsad, heasüdamlikud, lõbusad inimesed muutusid siinsamas, otse silme all jäigaks, fanaatiliselt piiratuks ja rüütellikult andunuks pühale ideele.

Poolas õnnestus esimest korda nii ulatuslikult ja silmsi veenduda teatrikunsti vormide ja mõjuvõimaluste mitmekesisuses. Nähtud lavastuste eri stiilid, otsingute mitmesuunalisus oli hämmastav: realism ja avangardistlikku tüüpi tinglikkus, absurditeater ja Juliusz Słowacki romantiline «Kordian» Rahvusteatri (tõsi küll, selles lavastuses laulab Kordian ise mikrofoni ees kaasaegse estraadilaulja maneeris), Tadeusz Różewiczi «Naljaka vanamehe» jämedavõitu avameelne kõnelus iseendaga, (rõhutatult irooniline ja vaheda sotsiaalse alltekstiga), mille väljendusrikkalt esitas üksi Wojciech Siemion, edasi sellesama Różewiczi mõnitav, paroodiline «Katkestatud akt» Lublini teatri laval, rohked satiirilised kirjanduslikud

kabareed kohvikuis, ja Jerzy Grotowski mitte millegagi sarnanev laboratoorium-teater...

Kahjuks jäid nägemata kuulsad kirjanduskabareed. Krakovis viibides istusin muidugi «Michaleki urkas» (sellele vanale kohvikule ja kuulsale kabareele on pühendatud mahukas raamat), kuid neil päevil kabaree etendusi ei andnud. Aga Varssavi kuulsa «Dudeki» külastust kohvikus «Nowy Świat» lükkasin üha edasi, kartes, et kehvalt keelt ja ühiskondlikku situatsiooni tundes etenduse sool ja pipar lihtsalt ei jõua minuni. Sest kabarees rajatakse naljad harilikult sõnamängule, kalambuuriidele ja peentele vihjetele. Kui olin leidnud hea vahendaja, polnud kohvikus vabu kohti.

See-eest nägin mitut uusaasta-*szopka*'t, nagu poolakad nimetavad oma lõbusaid satiirilisi pühadeetendusi. Lublini *szopka*'l kohvikus «Kuradikäpp» oli täiesti kohalik iseloom: üpris salvavalt naerdi välja linna ja vojevoodkonna mõningaid tuntud tegelasi ja nende tühipaljaid lubadusi. Aga uusaasta ööl levitas televisioon kogu Poolas *szopka*'t, milles koomiliste nukkude näol esinesid eluliselt tähtsate keskametkondade ja -asutuste juhid lõbusate kupleedega. Saate lõpus ilmusid ise-loomulikult šaržeeritud nukkudena ka riigi esimesed mehed. Ja midagi ei juhtunud...

Tõeline tutvus Poola teatriga algas Tšehhovi «Onu Vanjast». Umbes nädal pärast saabumist korraldasid Lublini vene filoloogid ühise sõidu Varssavisse «Onu Vanja» etendusele teatris «Ateneum». Muidugi olin kohe sõiduvalmis...

Kuulus poola režissöör Kazimierz Dejmek oli Tšehhovi näidendi lavastanud ülilihtsalt, lakooniliselt, isegi rangelt. Nii lavakujunduses kui ka näitlejate mängus oli märgata hoiakut kõige lüürilise ja üleva madaldamisele. Mängiti heas tempos, peaaegu ilma pauside ja pseudo-kunstiteaterliku ohkimiseta. Tervikuna kõlas näidend väga värskest ja algupäraselt, igatahes näis see nõnda minule. See oli tõeline Tšehhov — mehine, irooniline ja traagiline.

Silmapaistvalt omapärane oli Gustaw Holoubek onu Vanjana. Laval oli ta peaaegu grimmita ja sarnanes algul peamiselt iseendaga oma teistes osades. Ent see mulje hajus õige pea. Meistri peen kunst, näitleja inimlik võlu olid nii tugevad ja veenvad, et panid uskuma — just säärane peab olema onu Vanja. Tõsi küll, mulle näis, et osa trakteerides kaugenes Holoubek tunduvalt Tšehhovi: onu Vanja oli kõiketeadev ja irooniline, vaatas end ja oma nurjaläinud elu justkui kõrvalt, üle ta huulte jooksis kord lõbus ja pilkav, kord kibe ja põlglik muie. Aga samal ajal elas ta ehtsalt ja sügavalt üle lootuste, illusioonide kraahi.

Omal kohal olid ka Jan Świdorski professor Serebrjakovina, Joanna Jędryka-Chamiec Sonjana. Ent tuntud Aleksandra Śląskal ei õnnestunud Jelena Andrejevna osa. Näis, et ta tuli mingist hoopis teisest näidendist, igatahes mitte Tšehhovi omast. Kord sarnanes ta nagu Poola, kord ülepea teatrikuningannaga — majesteetlikud žestid, kõrk ilme, kõnnaku asemel kuninglik samm. Kahju, et enesele seda ilmselt sobimatut osa võttes rikkus näitlejanna väga hea ansambli.

Tavatu ja huvitavana oli kavatsetud doktor Astrov, keda mängis Krzysztof Chamiec. Just selle osa tõlgitsemisel ilmnes kõige selgemalt lavastaja taotlus stiili madaldada. Tulemus oli paljuski vaieldav, sest Astrovile polnud peaaegu jäänud ei mõistust, ei õilsust, ei hurma. Oli see režissööri või näitleja süü, et esitati lihtsalt joomisest allakäiv provintsiarst? Ometi kõlas kuulus monoloog metsadest, mis pakuti samas madaldatud plaanis, üpris originaalselt.

Etendusel oli puudusi, ent mõeldes sellele nüüd, kaua aega hiljem, tõuseb silme ette Holoubek, onu Vanja kuju. Ja veel on jäänud meelde selle Tšehhovi näidendi teatraalsus, teatraalsus heas mõttes.

Nähtavasti vedas mul suuresti ka ses suhtes, et tutvus Poola teatriga algas tuttavast, realistlikust ja psühholoogilisest Tšehhovist. Nõnda säilis nii-öelda järkjärgulisus süvenemisel. Tšehhovi järel jälgisin «Ballaadi noist päevist» ja heroilist

põimikut partisanilauludest. Seejärel nägin Varssavi Kaasaegses Teatris (*Teatr Współczesny*) poola klassiku Aleksander Fredro «Suurt meest väikeste asjade tarvis». See oli traditsiooniline komöödia, kuid väga ere ja elav. Näitlejad esitasid selle meisterlikult, ütleksin — virtuoosselt. Jäi kerguse, sundimatus mulje. Näitlejad lõbutseid kogu südamest, andekalt mängides tüüpiliselt komöödialikke, ajuti totravõitu situatsioone. Sellesamas teatris vaatasin veel Friedrich Dürrenmatti teost «Play Strindberg» kuulsa Andrzej Wajda lavastatult. Dürrenmatt seadis ümber, «arranzeeris» Strindbergi näidendi «Surmatants». Autori enda sõnu pidi «...sünnib väikekoodanlik perekonnatragöödia ümber komöödiaks väikekoodanliku perekonnatragöödia teemal». Antud lavastuses kõnelevad režissööri ja näitlejate nimed — Barbara Krafftówna Alicja ja Tadeusz Łomnicki Edgari osas — ise enda eest. Krafftówna — Łomnicki «duett» oli võrratu.

Kui oleksin kohe algul sattunud Rózewiczi «Katkestatud aktile» või mõnele täiesti eksperimentaalsele üliõpilasetendusele, oleksid need võinud mind harjumatuselt jahmatada. Ja mitte üksnes sellepärast, et «Katkestatud aktis» demonstreerib üks näitlejatar laval oma paljaid rindu, tõi küll — täitsa tugevaid ja korralikke. Muide — Lublini ajalehed pühendasid sellele sündmusele mitu poolhumoristlikku artiklit, milledes pärast üksikasjalikku arutelu *pro* ja *contra* tuldi siiski liberaalsele järeldusele: aga miks mitte? Tuleb öelda, et ka lavalt tulev tekst oli vahetevahel säärane taratagune, et lähenes sündsuse viimasele piirile. Jahmatama aga pani «Katkestatud akt» sellepärast, et see oli üldse väga haruldane teatrietendus.

Autoritekst on nii lühike, et sellega ei saa täita kogu õhtut. See iseloomustab ülepea Rózewiczi lavateoseid, mida ta ise nimetab «avatud etendusteks». Nad on alguse ja lõputa, mõned neist kujutavad endast üksnes stsenaariumiprojekti režissööri. Osa tegelasi ei saa üldsegi sõna, dialoogid on sageli välja töötamata. See kõik on selleks, et «...igaüks võiks keskele astuda, viia mõni fragment või ots lõpuni, laiendada või täiendada mõnd stseeni».

Rózewiczi «avatud dramaturgia» ei ahenda lavastaja fantaasiat ja annab näitlejale suurepärase võimaluse improvisatsiooniks. «Katkestatud akti» lavastuses Lublini teatris teostas neid võimalusi hästi režissöör Kazimierz Braun. Teksti oli siirdatud katkendeid Rózewiczi luuleteostest, samuti intervjuudest teatri üle. Osa dialooge improviseerisid näitlejad.

Etenduse algul on avatud lava tühi ja pime. Siis hakkavad vähehaaval kogunema näitlejad, istuvad laua taha, jooivad teed, suitsetavad ja vestlevad teatrist, uuest näidendist. Sellest dialoogist võtavad aktiivselt osa Autor ja Režissöör. Otsustati proovi teha, mängida üht stseeni tööst kuskil ettevõttes. Toolidest said kohe kärud. Neid veavad ja laadivad naised, sellal kui mehed peamiselt juhendavad ja suitsu teevad. Ilmub Konstruktor orjameelse saatjaskonnaga — töö võtab marulise tempo. Sellesse lülituvad isegi suitsu tegevad või rahulikult pudelit tühjendavad töömehed. Järsku juhtub õnnetus — innustunud Konstruktor kukub vett täis süvendisse. Naine kaaskonnast viskub teda päästma. Vee all haarab Konstruktor naisest kinni ja määratleb delikaatselt ta rindade ümarust ja prink-sust. Lõpuks tiritakse nad välja ning pumbatakse veest tühjaks.

Kogu see stseen on tagedalt paroodiline nagu, muide, kogu lavastus. Järgmine «akt» (või vaatus) toimub Konstruktori korteris. Suletud uste taga jagab tõbine ja vigan Konstruktor armastust Põetajaga, kes peab Konstruktorit ravitsema. Konstruktori tütar, Kaunis Neiu, on ülimalt nõrduinud sellest, et nood tegelevad armastusega hingetult, mehaaniliselt, sõnatult. Ta trummeldab ukse taga, laulab raevunult maha vastava sisuga protestilaulu, pakib kohvri ja rändab Ladina-Ameerikasse. Akt, s. t. vaatus katkeb.

Ilmub Range Naine, kes on Konstruktoril passijaks, loeb läbi Kauni Neiu poolt

jäetud kirja ja lausub sel puhul mitu sügavamõttelist sententsi. Magamistoast väljuvad ka Konstruktor ja Põetaja. Draama ongi käepärast.

Seda stseeni mängitakse mitmes variandis. Näidatakse, kuidas esitaks seda realistlik teater, siis avangardistlik, seejärel sürrealistlik. Lavale ilmuvad tiivulised kimäärid, grotesksed koletised. See oli ere, väljendusrikas paroodia. Neis stseenides avaldus täiel määral režissööri andekas väljamõeldis, samuti kunstnik Jadwiga Pożakowska fantaasia ja leidlikkus.

Viimases stseenis, kus jällegi näitas oma meisterlikkust kunstnik, jätkus juba katkematuult absurd. Politseikomissar jälitab kedagi, nad satuvad täiesti ühesugustesse korteritesse. Standardiseerimine, mehaaniline kultuur on täieliku meelituseni läinud. Laval on täiesti mehaaniline inimene, kelle käed ja jalad näivad liikuvat kuullaagrritel. Kõige lõpus siis peaingel Miikael, mürin ja kolin, kõik vajub põrmu. Üldiselt midagi apokalüptilist...

Etenduse kotel kasvab pealiskaudne satiir tagedaks mitmeplaaniliseks paroodiaks, koomiline grotesk saab traagiliseks. Ja pole midagi öelda — tige etendus ja ühtlasi lõbus etendus. Lavastati see küllaltki provintslikus Lublinis, teatris, kuhu mul algul ei soovitatud üldsegi minna.

Hiljem sattusin Wrocławisse, Jerzy Grotowski juurde; sattusin imekombel, sest harilikus mõttes teatrit kui niisugust tal polegi. Grotowskil on laboratoorium-teater, Näitlejameetodite Uurimise Instituut. Ma ei tea, kas neil müüakse pileteid harilikul viisil või levitatakse põhiliselt truppi liikmete ja Euroopa eri maadest Wrocławisse saabunud stažööride poolt kaasatundjate hulgas. Mulle toodi pilet Lublini, see oli täiesti juhuslikult saadud ühelt stažöörilt.

Grotowskil pole ka tavalist teatrisaali. Etendus toimub täiesti kõledas suures piklikus toas, üksnes piki seinu oli paar pinki pealtvaatajate jaoks. Neid aga oli kõigest 30—35.

Jerzy Grotowski alustas oma väikese trupiga Opole linnakeses 1959. aastal. Jaanuaris 1965 seadis trupp end sisse Wrocławis ja sai Näitlejameetodite Uurimise Instituudi staatuse. Ent tõelisest tunnustusest oldi veel kaugel. Alles pärast triumfaalset ringreisi Euroopa maades ja USA-s tunnistati Jerzy Grotowski kaasaja suurimaks teatrireformaatoriks.

Grotowski otsingutele, teatrisüsteemile ja mängumeetoditele on pühendatud juba tohutu hulk kirjandust. Välismaal on ilmunud mitu raamatut, nii Poolas kui ka piiri taga avaldatud hulganisti artikleid. Aktiivselt propageerib oma arusaamasid ka Grotowski ise, üpris rohkesti avaldab ta lähim kaastöötaja, kirjandusala juhataja Ludwik Flaszen. 1969. aasta «Dialogi» 8. numbris ilmusid kaks artiklit Grotowskist ja temalt endalt tagasivaade käidud teele uue otsingul — «Teater ja rituaal».

Meie artiklis ei ole võimalust vähegi üksikasjalikumalt käsitleda Grotowski teatrisüsteemi, ta «vaese teatri» novaatorlikku olemust, kuigi see kahtlemata väärriks seda. Grotowskist tuleks kirjutada mitu artiklit, kuid veel enne seda tuleks tõlkida ja avaldada ta enda alustrajavad teosed.

Grotowski otsingute suuna määras ja määrab paljuski taotlus leida teatritegemise säärane vorm, mis intiimselt ühendaks vaataja näitlejaga, mis oleks täiesti vaba teatrivaalest, teesklusest. Peamine olgu mitte osavalt teeselda, mitte mängida juba loodud «rolli», vaid tuua ilmsiks iseennast, oma algupärast vaimusubstantsi. Loova akti olemus seisneb maskide mahavõtmises, vabanemises mõtte ja tunde sotsiaalsetest stereotüüpidest, et, nagu kirjutab Jan Bloński, «... jõuda kõigile inimestele (aga eriti näidendit loovatele ja vastuvõtivatele) omase vaimse substantsi, ükskõik kas seda nimetada müüdiks, arhetüübiks, rühmakujutluseks vms.». Stereotüüpidest ja oma sisemistest tõketest vabanenud näitleja tegevus on tõukeks, kutseks vaataja vabanemisele. Näitleja jõuab vabanemisele erimeetodite, spetsiaalse treeningu abil.

«Grotowski laboratoorium ei ole teater rahvahulkadele,» kirjutab «Zycie Warszawy» kriitik August Grodzicki artiklis «Grotowski eeskuju», «see johtub juba ta nimetusest ja vaatesaali piiratusest. Kuid see ei tähenda, et harilik, vaataja «rahva hulgast» ei või seal leida sügavate teatrielamuste lätet.» Täiesti õiglane järeldus.

Kahjuks õnnestus mul Grotowski juures näha ainult üht etendust — «Apocalypsis cum figuris». Näidendi stsenaariumis, mis on Grotowski enda sulest, leiavad kasutust, nagu öeldud kavalehel, tsitaadid Piiblist ja Dostojevskilt, T. S. Eliotilt ja Simone Weililt. Tsitaadivormi ennast peetakse väga tähtsaks, tsitaat ei ole mitte ühe kirjaniku, vaid kogu inimkonna loodud. Esituse aluse moodustab piibliktekst, üpris rohkesti on andnud ka Dostojevski «Vennad Karamazovid», nimelt legend Suurest Inkvisiitorist.

Seda etendust arusaadavalt ja mõistlikult kirjeldada on küllaltki raske. Ausalt öeldes oli ta algul suuresti arusaamatu ja võõrastav. Mõistmist raskendas ka Piibli vana keel, samuti harjumatu hääldusmaneer. Ent hiljem haaras tegevus tugevasti kaasa oma erilise väljendusvõimega, ekspressiooniga. Hämmastavad silmad olid Ryszard Cieślakil, kes kehastas Kohtlast ehk Kristust — silmad täis ehtsat valu, kurbust ja kannatust, silmad, mis ahastuse ja õuduse pärast inimese viletsuse ees silmakoobastest peaaegu välja tungivad, vagad anuvad silmad, juba valmis vastu võtma kõiki piinu ja riste. Ja mitte ainult silmad, vaid ka taeva poole pööratud nägu, pinguli märterlik suu, õlad, käed, iga liigutus olid ülimalt väljendusrikkad. Nagu Grotowski ise on korduvalt tunnistanud, kehastab nimelt Ryszard Cieślak näitlejana suurima täiusega «vaese teatri» ideed. Muidugi polnud see, mida tegi Cieślak, mäng, kuigi võis tunda tohutut tööd ja ranget piirsust. Ta viibis justkui transis, paljastades sisemist stiihiat. Ja sellepärast ei paistnud äärmine ekspressioon, tavatud poosid, veider ja kole jooks mööda ringi sugugi mängituna, vaid olid lihtsad ja loomulikud. Vapustavaski ekspressiivsuses ei langenud Cieślak ega teised näitlejad kunstlikkusse või ülespuhutusse. Mõnigi stseen Maarja Magdaleena, Juuda või Laatsarusega, imepärase toitmise stseen võinuks teises teatris ja teiste näitlejate puhul esile kutsuda naeru ja pahameelt. Siin seda polnud, siin oli avameelusus ise loomulik. Vaid vaevu võib seda etendust teatriks pidada, näitlejad pigem toimetasid rituaalset kombetalitust.

On päris selge, et Grotowski meetod ei ole sünnis igasuguses dramaturgias ega või teda tunnistada universaalseks. Vaevalt suudavad Grotowski kooli saanud näitlejad valutult üle minna teise truppi. Ent pole kahtlust ka selles, et Grotowski ja ta laboratooriumteater avavad uusi teid ja võimalusi kogu teatrikunsti edenemisele.

«Katkestatud akti» apokalüptiline lõpp, «Apocalypsis cum figuris» ... Kevadel tekkis ülepea kuidagi säärane «apokalüptiline ajajärk». Ka kinos hakati peaaegu järgemööda pakkuma Bergmani, Antonioni, Polański ja teiste tuntud ja vähetuntud režissööride filme, kus elu ei näe sugugi magus välja. Ei saaks öelda, et tunnen erilist kiindumust säärasesse kunsti, kus tungib esile mõttetus ja eluhirm. Lihtsalt juhtus säärane ajajärk. Ei saa ju järjest vaadata ameerika *western*'eid ...

Viimane näidend, mis nii-öelda sulges selle rea, oli Samuel Becketti «Mängu lõpp». Tõi selle Pariisist Roger Blini trupp. See režissöör avastas 1953. aastal Beckettile lavastusega «Godot' ootel». Ta on Beckettile truuks jäänud ka edaspidi, lavastas kõik ta näidendid. Lisaks on ta tuntud Genet' ja teiste tänapäeva lääne dramaturgide lavastajana.

«Mängu lõpp» esitati hiilgavalt. Enne seda etendust võinuksin vaid vaevaliselt ette kujutada, kuidas seda üldse mängida saab. Kuidas mängida Hammi vanemaid Naggi ja Nelli, kes elavad prügipaakides, pistes neist välja üksnes pead? Või halvatud ja pimedat Hammi, kes peaaegu kogu aja liikumatult tugitoolis istub?! Tuleb välja, et saab mängida. Tarvitseb vaid kaeda prügipaagist väljasirutunud Germaine de France'i harrast nägu ja säravaid silmi, kuulda ta rõõmsat häält.

Võrdlemisi väikese, spetsiifilise ja üldiselt üheplaanilise osa suutis ta imeteldavalt värvikaks teha varjundirikka hääle ja rikkaliku miimikaga. Hammi osa esitas Blinise, minu meelest suurepäraselt. Nende väärilisteks partneriteks olid André Julien (Clov) ja Lucien Raimbourg (Nagg). Kuigi näidend on sünge ja väljapääsutu, ning see mulje tugevneb mitmekordselt tänu näitlejate imelisele mängule, lahkud saalist, tundes rõõmu kohtumisest suure kunstiga.

Täiesti omaette jutuajamist väärivad Poola üliõpilasteatrid. Kõigepealt on neid väga palju. Igas suures üliõpilaskeskuses eksisteerib vähemalt üks tuntud üliõpilasteater. Repertuaar on neil küllalt huvitav. Harilikult valivad nad kas neid asju, mis ei lähe suurtel kutselistel lavadel, või instseneerivad väikesi novelle või loovad ise lavalisi kompositsioone. Võib täheldada püüdu üles seada suuri üldinimlikke probleeme, olemise probleeme. Rohkesti lavastusi luuakse Piibli ainetel. Üliõpilaste hulgas on suure populaarsuse võitnud ka luuleteater. Nii on Lublini ülikooli tudengiteatri «Gong 2» repertuaaris ülekaal just luuleõhtutel. Autorite hulgas on poolakad Tuwim, Gabczyński, Broniewski, Woroszyński, Różewicz, Grochowiak, nõukogude poeedid Blok, Majakovski, Okudžava, Voznessenski, prantslased Villon, Prevert. Kanti ette ka lavakompositsioon «Pan Brechti laulud ja songid».

Lublini «Gong 2» on juba mitu korda edukalt esindanud Poola üliõpilasteatreid Euroopa festivalidel. Mul õnnestus näha kolme lavastust. Kõik nad olid teravalt publitsistlikud, mis on muide omane paljudele üliõpilasteatritele. «Gong 2» kõigis kolmes lavastuses avaldus väga selgesti teatri juhi Andrzej Rozhini omapärane käekiri — kalduvus ereda vaatamängulisuse ja teatraalsuse poole, ekspressiivsuse, põgusa välise väljendusrikkuse poole. Kõige tugevama mulje jättis etendus «Mõrvari ülestunnistusi ehk kõneleb Siegfried Müller». Andrzej Rozhin on lavastuse rajanud dokumentaalsele alusele, Kongos tegutsenud palgasõdurite rühma komandöri ehtsatele tunnistustele. Kogu etendus toetub Siegfried Müllerile, kelle osa täidab Kazimierz Bryk. Mees, kes tegi sõjast ja tapmisest oma elukutse, kõneleb küünilise avameelsusega, lihtsalt ja naudinguga oma «kangelastegudest» ja oma lõõmameeste tegudest. Etenduse kestel pöörduvad seda «intervjuud» võtavad näitlejad sageli küsimustega publiku poole, meenutavad fašistlikke metsikusi Poolas.

Etendus toimus üliõpilasklubi tillukeses toas, nii et Siegfried Müller tegi sõnu ja jõi oma õlut siinsamas käeulatuses. Mitmed näitlejad olid koha leidnud vaatajate hulgas. Selle kõigega saavutati tugev mõju, juuresoleku, ülekuulamisest osavõtu efekt.

Kuid see-eest hakkas «Ristilöödud Vietnami» (Andrzej Rozhini stsenaarium ja lavastus) etendusel see ekspressiivne ja otse plakatlik publitsistlikkus väsitavalt mõjuma, pooltoonid puudusid täielikult. Karjed, pingeline kramplik tempo kaotasid väga kiiresti mõjuvuse, hakkasid ärritama.

Need etendused iseloomustavad paljuski Poola üliõpilasteatrit. Julmuse ja vägivalla, vägivalla ja veel kord vägivalla stseene nägin ma nii Varssavi, Krakovi kui ka Gdanski üliõpilaslavastustes. Üliõpilasi vaimustavad protest vägivalla vastu, fašismivastane suunitlus, inimsuse kaitsmine.

Mai esimesel nädalal toimus Lublinis sotsialismimaade üliõpilasteatrite festival. See oli juba viies säärane. Lublini saabusid üliõpilasteatrid Leningradist, Ungarist ja Jugoslaaviast. Festivali algataja ja organiseerija oli «Gong 2» eesotsas A. Rozhiniga.

Kogu selle nädala käisid hommikust hilisõhtuni, õigemini peaaegu hommikust hommikuni konkurss- ja konkursivälised etendused, arutlused ja diskussioonid, muusika- ja vokaalansamblite etteasted. Festivalikava koormatust tunnistab fakt, et filmimaratoni, mis koosnes parimatest Poola filmidest, leiti aega kella ühest öösel kella kuueni hommikul! Filmide hulgas oli kolm, mida meil polnud näidatud — tahtsin neid väga näha, ent ei riskinud ohverdada ööd, sest järgmisel päe-

val oli mul neli tundi loenguid. Päevastel ja öhtustel etendustel ja kaasaegse (väga valju!) muusika kontsertidel käisin siiski võimalust mööda.

Esimese koha andis žürii Krakovi üliõpilaste «Teater 38» etendusele «Hiibi raamat». See oli tõepoolest hea ja huvitav, sügava filosoofilise sisuga lavastus. Teise koha sai teater «Cytryna» («Sidrun») Lodzist lavastuse «Sambapühak Siimeon» eest, mida ma ei näinud. Tugevana näis mulle ka konkursiväline etendus Gogoli «Nina» järgi, mille esitas Krakovi trupp «Proscenium». See on endine üliõpilasstuudio, mis peaaegu tervenisti oli läinud ühte Krakovi kutselisse teatrisse. Nii eredat ja viimistletud groteski nagu «Prosceniumil» polnud ma varem vahest näinudki.

Üldjoontes läks Lublini üliõpilaste teatrikevad kenasti korda. Jääb vaid kahtseda, et meil seda sorti teatripidupäevi ei korraldata.

Paljud üliõpilasteatrite lavastused olid eksperimentaalset laadi, nagu see on iseloomulik Poola teatri tänapäevale üldse. Poolas mitte ainult ei tunnetata hästi kõiki uusi tuuli kaasaja teatrikunstis, vaid nii nagu näiteks Grotowski, ollakse ka ise tähiste panijaks.

Ajalikud eelarvamused

«Minu raamatut lugedes ei olnud keegi meelestatud rahule, juba varem, enne raamatu ilmaltulekut, oli tekkinud mingi eelarvamus, ja igaüks vaatas raamatut juba varem valmismõeldud vaatenurgast, peatudes üksnes sellel, mis kinnitas tema eelarvamust, ärritas teda, ja minnes mööda kõigest, mis soodustaks eelarvamuse kummutamist ja rahustaks lugejat.»

N. Gogol, 1847

aatõugu loominguiline natuur pidi oma igapäevastes loometöodes ja tegemistes täiskirjutatud paberilehti häbelikult käega varjama, neid isegi sõprade ärakaeva pilgu eest kaitstes. Kultuuritegelaste hääle kandja salapiiluv rubriik tõstab küll veidi seda kiivast eesriiet, aga «laiale lugejale» jäävad plaanid ikka ainult plaanideks. Küll aga riskivad paratamatult enamiku sulemeeste teed ja rajad paari-kolme ajakirja või muu kirjanduslembese asutuse (paljukest neidki on!) toimetustes, messiasejanuseid on küllaldaselt, käsikirjade rändamine toimetaja laualt ladumistsehhi või prügikasti asendavasse arhiivikausta pikk ja vaevaline. Ja nii ongi käes see hädavajalik ja kirjanduslik-olustikulist kliimat mõjutav informatsioon ühest või teisest poolikust tööst ja kavatsusest. Toimetustes lüüakse ootusrikkalt lokku, eelteated loominguilise aktiivsuse tõusulainest on saabunud ja peatselt on platsis ka eelarvamused, asjalikud ja kompetentsed.

Eelarvustajate tähelepanu on eriti suunatud uustulnukatele, nendele, kes pole veel midagi olulist suutnud öelda, kes alles otsingutes ja kõhklustes siplevad. Psühholoogid väidavad, et selline teravdatud tähelepanu on loomulik. Uute nimede, tutvuste, nägude, konkurentide suhtes ollakse ikka eriti valvsad, pannakse kõrva taha kõik nende head ja vead. Aja jooksul aga harjutakse ja vanade tuttavatega kohtudes lüüakse kõvad kaaned pärast läbilugemist resigneerunud leebusega kokku. Leppigem pealegi sotsiaalpsühholoogide veenmistega ja võtkem uute lammaste vastuvõttu karja kui loomulikkude ja seaduspärast. Paraku on eelarvamuste terava pilgu all mitte ainult nimed, vaid karakteristikatega garneeritud nimed — habemikud, veiderdajad, ropud, kasvatamatud jms. Paraku kaasneb eelarvamustega eelklassifitseerimise püüe — moraalise lõtvuse apologeedid, absurdi või millegi muu prohvetid, pessimismi levitajad jms. Reeglina ei järgne sellist laadi eelasjalikkuse retrospektiivseid arvustusi, mis püüaksid eelklassifitseerimist kinnistada või kõigutada. Vahingu «Lugu» on trükisõnas siiani retsenseerimata. Konkreetsete arvamuste asemel on sobilikum pakkuda

abstraktseid arutlusi nagu: «Kirjanduse dialektilises arenguprotsessis kehtib vastandite võitluse seadus...» ja lisaks veel: «... elutõde, kunstitõde ja selle ere ning miks mitte üllatavgi väljendamine ei ole ükssteisega sugugi vastuolus, vaid tingivad üksteist ja täiendavad üksteist.» (H. Puhvel, «Sirp ja Vasar» 52, 1970.)

Ei tahaks sugugi jääda fataalseks ja alistuda aja kõikvõimsa toime ees, pigem tuleks uuesti rõhutada aja selgitavat mõju mitte ainult kirjaniku loomingu mõistmisele, vaid kirjaniku loomingu enesele (mitte sahtlis, vaid peas laagerdamine!), millest juba ammu on Tuglas «Marginaalias» kirjutanud: «Just klaariva ja selgitava aja mõju puudumine annab end tunda oleviku ühiskonda ja päevavõitlusi kujutavais teostes. Nii kerge kui raske ujub alles pinnal. Valitseb päevapilt, puudub tüüpiline. Valitsevad juhuslikud joonekesed, puudub ajajärku iseloomustav monumentaalne joon.»

Ajalikud eelarvustajad mõistavad aga praegugi elutõde ja elu all just sellist päevapilti, käegakombitavat, tajutavat ajalist hetke, tausta või situatsiooni, milles nad ise on harjunud aega viitma või ajaga kaasas käima. Tänapäeva kajastamine nõuab aga ilmselt isegi tõsisemat tööd ja suuremat vastutust kui arhiivitolmus valmiva teose loomine. Kergem on võõrasse aega sisse elada kui ise ajas olelda ja aega tunnetada. Nii paradoksaalne kui see ka poleks — võõras aeg on parim võimalus tänapäevast rääkimiseks. Ja selleks pole oluline, kas kirjaniku mõte liigub tulevikku (kas või antiutopistide Wellsi, Orwelli jt. loomingu) või minevikku (kas või Ristikivi ja Krossi proosa). Ilmselt on ausale kirjanikule kõige olulisemaks inimestevaheliste afektiivsete seoste uurimine, nende seoste ajas muundumise ja arenemise uurimine, püüe kõrvuti ajalike reaalide ja situatsioonide talletamisega tabada üldisemat, inimlikumat, jäävat. Või on Gogoli teine sajandivanune ütlus «Olevik on liialt liigutav, liialt ärritav, kirjaniku sulg on tundetu ja läheb märkamatuks üle satiirile» juba lootusetult vananenud?

Dokumentaarium ja selle kontrastid

Ralf Parve: «Pimedus tähendab ööd». Dokumentaarium kolmes toimikus.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1971, 84 lk.

Draamateoste retsenseerimine pole just tavaks. Kui teatrid neid esitavad, tehakse küll juttu lavastusest, ent nende kui kirjandusteoste käsitlemine on jäänud paraku unarusse. Ometi on selle žanri muusa kõige heldekäelisem ja jagab vastuvõtjale oma ande nii kuulmise-nägemise kui ka lugemise-mõtisklemise kaudu. Mõnikord on teose mõttelaeng isegi nii tugev, et ka siis, kui lavaline interpretatsioon suudab selle lõpuni avada, ei anna piltide liikuvus ikkagi võimalust memoreerimiseks ega mediteerimiseks.

See, mida Ralf Parve on draamažanris loonud, kuulub järjest rohkem just niisugusesse laadi, mille puhul juba lugemine üksi kutsub esile teatava plahvatuse ning kus mõtleva kunstinautija jaoks ainult vaatamine oleks ebapiisav. Parve on dramaturgias alati otsinud uusi teid, nagu tõendavad «Õndsuse labürint. Tähenamissõnad kaheksas pildis eel-, vahe- ja lõpulangudega» (1958), «Seitsmemagaja-päeval. Pimesikumäng» (1962) ja eriti «Pimedus tähendab ööd. Lavaline dokumentaarium» (1970).

Kui esimene eelmainituist seadis mõningate tegelikkuses prototüüpe omavate tegelaste kõrvale ka Tammsaare Põrgupõhja noore Antsu ja noore Jürka ning teine rikastas meie vaatevälja mitte üksnes näidendi ajalikuks hetkeks, vaid ka pidevaks kultuurivaagimise protsessiks Sassa Melderi hävimatult vitaalse tüübiga, siis siin vaadeldav teos on oma moodi maagikaevaja ja maagirikastaja saavutus.

Kodanlikus Eestis toimunud kommunistide protsesside ülekuulamis- ja läbiotsimisprotokollide, kohtutoimikute ning ajakirjanduse iga laadi informatsiooni virvarrist on autoril õnnestunud luua täiesti omailmeline draamateos, mille ta õigustatult on nimetanud dokumentaariumiks. On ju siin tegemist tõeliselt eksisteerinud (osalt veel praegugi elavate) isikutega, nende reaalsete tegude ning sõnadega, mida siin esitatakse teatavas kirjaniku poolt sobitatud kompositsioonis ning teravdatud, koondkujusid loovas sõnastuses.

Dokumentaariumi vormist tingituna on tegelaskond nii arvukas, et küünib peaaegu ooperi omani. Siin ei pörku kokku mitte üksikisikute kired, vaid kahe antagonistliku klassi maailmavaated. Laias laastus öeldes on ühtedel elukutseks riigikorra kukutamine, teistel sellesama riigi alustugede kaitsmine. Tõsi, teoses esineb ka n.-ö. neutraalseid tegelasi (Üürilised, Ärimees, Külamees, Korteripidaja, Plutad jne.), kuid nii nende suhtumist toimuvasse kui ka iga-suguse suhtumise puudumist iseloomustab aeg ja olustik taas erinevais toonides ning erineva nurga alt.

Kompositsiooniliselt on Ralf Parve dokumentaarium hästi läbi mõeldud. Nagu oma eelmisteski draamateostes, kasutab kirjanik ka siin kompositsioonilise võttena alguse juurde tagasipöördumist. «Õndsuse labürindis» on selleks eeslaval näitejuhi ja inspitsiendi vahel valgustamise üle aetav jutt. «Seitsmemagaja-päevas» algus- ja lõppstseeni

koha-, isikute ja atribuutide ühtsus, markeerimaks toimunu unenäolisust (mitte unustada ka ärajoodud magnetvett!). «Pimedus tähendab ööd» aga algab ja lõpeb samal tänaval, samade plutade ning päästearmeelaste kaastegevusel. Vahepealsete sündmuste kulgemise suunda märgitseb üksnes see, et mõlemal puhul laval viibiv provokaator Jenny on alguse ja lõpu vahel saanud endale kõrgemas auastmes saatja poliitilisest politseist. Ka valjuhääldi ning ekraanide tekstid on erinevad. Kui nad teose ekspositsioonis kõnelesid sisemisest korrupsioonist ning välismaisest majanduslikust laosest, siis lõpus on mõlemas ühemõtteliselt juttu üksnes kommunistide protsessil langetatud otsusest. Taustaks viimasele kõlab omaaegne mahemagus šlaager «Märchen von Tahiti», mis kujutab endast faktiliselt vahendit mõtete tõelisuselt kõrvalejuhtimiseks.

Toosama Tahiti-laul kõlab dokumentaariumi jooksul korduvalt. Kõigepealt kohtusaalis (4. pilt) ja poliitilises politseis (5. pilt) toimuvate stseenide vaheajal, kui ekraanidel vahelduvad kolmekümnendate aastate ilusate filmitähtede fotod ja valjuhääldi räägib — taas — teiste riikide majanduslikust kitsikusest. Teist korda järgneb šlaager II Kaebaluse monoloogile vangla üksikkongis (7. pilt), jälle ajalehepealkirjade taustaks. Eelviimast korda kuuleme seda kahe kohtusaalistseeni (14. ja 16. pilt) vahel tantsumaratonil (15. pilt) taustana. Paigutus on oskuslik, rõhutades ühelt poolt saatuslikku ükskõiksust, millega paljud ringkonnad protsessis suhtusid, ja teisalt jälle kohtumasina teerullilikku veeremist varem kindlaksmääratud eesmärgi poole, mida ei kõiguta objektiivsete tunnistajate — Ärimhe (14. pilt) ja Külamehe (16. pilt) seletused, kuna sõjakohus on kenal kristlikul põhimõttel (võib paluda, et jumal aitaks, ent kindlam on end ise aidata) fabritseerinud ekspertiisandmed salakirja kohta, tõendamaks kaebaluste süüd.

Raske on analüüsida mistahes draamateost ilma tema sisu ümber jutustamata. Eriti raske on see Ralf Parve do-

kumentaariumi puhul, kuigi vahest loo otsast lõpuni jutustusevormis edasiandmine osutuks veelgi keerukamaks. On ju teos kirjutatud tänapäeva teatri võimalusi arvestades. Kahekümne üheksast pildist koosnevas dokumentaariumis mängitakse ainult kolmel korral, iga vaatuse pro toimiku lõpus kaks pilti järjest samas kohas — kohtusaalis, kusjuures nende vahele paigutub siiski pimendus ja ekraanidel jooksvad pealkirjad. Tavaliselt vahelduvad kohtusaalistseenid varasemate sündmustega kas politseis, vanglakongis, salatrükikojas, korteris vms. Põhimõtteks on olnud sündmusi kohtusaalis ainult markeerida, näidata klassikohtu olemust ja kohtualuste meeolekut, vahetseenides aga selgitada, mis toimus tegelikult. Võte on iseendast huvitav ja ka selle rakendamises on tunda teadlikku printsipiikindlust (ühepikkused toimikud, kõrvuti asetsevate kohtusaali-stseenide umbes sama asend kõigis toimikuis).

Ka toimikute eneste kompositsioon on rangelt loogiline, otsekui klassikaline luulevorm (ärgem unustagem, et Ralf Parve on meile eeskätt luuletajana tuntud). Esimene toimik lõpeb korkide läbipõlemisega kohtumajas, kus elektrivalguse asendavad jõuluküünlad sõdurite käes. Teise toimiku lõpus jookseb Eesistuja ja Prokuröri ponnistusist hoolimata tühja kõigi kodanlust esindavate tunnistajate (Ärimhe, Külamehe, Direktor) ülekuulamine. Kolmandal toimiku lõpus aga saab meile täiesti selgeks, et kogu protsess on lavastatud reetmise abil, kusjuures süüdistajad opereerivad oma allikaid varjates ümbrast andmetega ning kohtuotsus kuulutatakse möödunud sajandi keskpaiga ja sajandivahetuse tsaristlike nuhtluseaduste põhjal.

Kogu dokumentaariumi vältel on autor tegelaskujud, situatsioone, fakte ja nende esitamist vastandanud kontrastprintsibiil. See algab juba esimesest tänavapildist, kus päästearmeelased ja plutad kõrvuti oma äri ajavad, ekraanidele üheaegselt tõusevad teated enesetapmistest ja leivahinna tõusust ning võõrast raha omanastud korporantidest.

ja kaitseväe ametnikest jne. jne. 2. pildi lõpus káratab Eesistuja vaikima III Kaebealuse, kes protestib teda põhjusetu tulistanud poliitilise politsei assistendi teguviisi vastu, 3. pildis aga náidatakse tagasihaaravalt stseeni politseis sellesama tulistamisel haavata saanud kaebealusega. Ka see, et sõjakohus kodanluse seast pärinevatele tunnistajaile lootma jäämises eksib, on antud eredais kontrastides. Árimees, ilmselt poliitiliselt puhta südametunnistusega inimene, lisaks veel poolkurt, annab trükimasina müümise kohta tunnistuse rohkem põrandaaluste poolt kui vastu (14. pilt): «Jaa, tema maksis raha, mina andsin masina. Kaup käis ausalt. Mina armastan áriasjades korda... Tulid reega järele. Olid kolmekesi. Väga korralikud inimesed. Mul see käsipress seisis nagu nii, mõtlesin — las noored inimesed harjutavad...» Ka Külamees vastab Prokuróri küsitlusele ükskõikselt (16. pilt): «Óigust ütelda, mis kaebealused nad minule olid... Inimesed nagu inimesed ikka.» Ja sellele, kas ta neile uue korteri raha eest muretses: «Kus sa iga tühja eest raha saad. Muretsesin neile peavarju niisama hea mehe poolest.» Tema esinemine on lausa vastuolus kohutu ilmsete soovidega. Eesistuja pillab küll noomiv-suunava repliigi: «A kus teie kui kodaniku valvsusetunne jäi?» Külamehe vastus on aga endiselt käegalööv: «Mis mul sest tundmusest. Eks need valvaku, kes selles ametis palga peal...»

Isegi õhtukeskkooli direktor, kes kohtusaalis (17. pilt) oma õpilase poliitikasse sekkumise hukka mõistab, esitab peagi (18. pilt) iseendale küsimuse: «Miks see küll maailmas nõndaviisi on, et just kõige silmapaistvamad, kõige andekamad hakkavad alati mässajateks?»

Erilise kontrastivõttena on kasutatud ekraanidele ning sofitile projitseeritavaid tekste ning valjuhääldist kostvat

kõnet, mis mõnikord samuti nagu ekraanidki annab edasi ajakirjanduse ja teadete agentuuride teateid, vahel aga informatsiooni kohtu koosseisu ning kasutusel oleva nuhtlusseadustiku päritolu kohta. Ka viimane on pidevas kontrastis situatsiooni tõsidusega, niisama kui päästearmee priisupi pikk laud (26. pilt) on karjuvas vastuolus eelnenud kirjadega ekraanidel («Hitler presidendikandidaadiks... Soome fascistide telgitagustest... Suur tagasimineku sündivuses ja abiellumistes... Önnesoovid riigivanemale...») ning järgnevatega sofitil («Valerahad liikvel — — — Pornograafiliste piltide tegija sai vabaks — — — Kohtu- ja Siseministeeriumile eraldati täiendavalt 181 543 krooni — — —»).

Siinkohal on Ralf Parve dokumentaariumist kõneldud kui kirjandusteosest, mida võetakse vastu lugeja poolt. Dokumentaariumi publitsistlik ning üldistav laad määrab ka tegelaste — eelkõige kaebealuste — kõnelaadi teatava ühetalilise. Nende sisuliselt sarnastes sõnavõttudes peitubki nende jõud, ühises rindes ühe idee eest võitlejate jõud. Kunstiliselt ja lõvuiselt oleks dokumentaarium aga kindlasti võitnud, kui üldistusele oleks lisandunud kaebealuste märgatavam individualiseerimine.

Nagu nägime, tõstavad kasutatud kontrastivahendid juba lugemiselt autori ideid eredalt esile. Veelgi tugevam peaks mulje olema lavatehniliste vahendite kaasabil, kus peaaegu et *laterna magica* võtted rõhutaksid erinevaid meeoleolusi ning ühiskondlikke situatsioone, kuigi, nagu alati, jääb paljugi olenevaks teatri poolt ilmutatud suutlikkusest uut laadi lavateose vahendamisel. Peamine on antud juhul see, et kirjanik on loonud selleks võimaluse kõrgel ideelis-poliitilisel tasemel ja pealavas vormis teosega.

V. Villandi

Koostamata juubelikogu

Sergei Jessenin: «Luuletused».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1970, 264 lk.

Tuleb vist nõustuda J. Levyga, kui ta sellist tõlkekriitikat, mis ei opereeri lingvistilise kõrvutamise andmetega, nimetab irooniliselt *causerie*'ks. Et niisuguste esseistlike analüüside ja arutluste järeldused jäävad paratamatult suvalisteks, siis peaks küll igahelilt, kes asub luuletõlkeid kritiseerima, ootama kas või kõige üldisemategi lähtetõekspidamiste avaldamist. Sest tõlgetelt on meie päevil nõutud — ja ju siis on ka võimalik nõuda — kõige vastandlikumat:

- et nad annaksid edasi originaali sõnu;
- et nad annaksid edasi originaali mõtteid;
- et nad oleksid niisama loetavad nagu originaalid;
- et nad lugedes tunduksid tõlgetena;
- et nad annaksid edasi originaali stiili;
- et neis kajastuksid tõlkija stiilikontseptsioonid;
- et nad kannaksid lugeja originaali ajastusse;
- et nad väljendaksid tõlkija kaas-aega;
- et neil on õigus originaalile midagi lisada või sellelt midagi ära võtta;
- et nad ei tohi mitte midagi lisada ega välja jätta;
- et luulet tuleb tõlkida proosaks;
- et luulet tuleb tõlkida luulena.¹

Eesti luuletõlkimise traditsioon on valinud suhteliselt kõige komplitseerituma tee — originaali kõigi formaalsete ja sisuliste kvaliteetide võimalikult adekvaatse vahendamise. See on lähedane Kesk-Euroopa üldisele tõlkimiskontseptsioonile ja õigustab ennast: meie parimad tõlkijad on veenvalt demonstreerinud emakeele nõtkust ja tublisti

¹ Th. Savory skeem J. Levy artiklist «Teoreetilise mõtte seisund tõlkevaldkonnas», avaldatud kogumikus «Мастерство перевода». Сборник VI, 1969. Москва, 1970.

vaeva näinud, et seda veelgi plastilisemaks muuta.

Õeldu valguses julgengi eesti keelde tõlgitud luuletuselt minimaalselt oodata:

- et see oleks eestikeelne;
- et see oleks luuletus (selle sõna tänapäevases tähenduses);
- et see vahendaks originaali autori mõttemaailma ja tema isiksuse kordumatut omapära;
- et see demonstreeriks originaaliga võrdväärset värsikäsitlust;
- et see lugupidavalt ja pieteeditundega viiks kontakti originaali rahva, ajastu ja olustikuga.

Kuidas niisuguseid nõudeid täita, seda peaks juba juhatama mingi «tõlkekoodeks». Et niisugust mulle silma puutunud ei ole, ei söanda minagi hakata tõlkijaile juhtnööre kirja panema. Kuid olgu hoiatuseks Julian Tuwimi sõnad: «Risustatud, rikutud ja vigases keeles kirjutatud kirjanduse väljaandmist tuleb karistada mitte üksnes tiraaži täieliku konfiskeerimisega, vaid ka ränga trahviga, ja kui tarvis, siis vangistusegagi... Rikutud keele nakkus... hakkab ühiskonna organismis levima ning parandub isadelt lastele ja lastelt lastelastele» (Julian Tuwim, «Lutnia Puszkina»).

Viimatiõeldut ehk leevendab kinnitus, et hea luuletõlkija all mõtlen ikka ja alati autori tõsist rivaali, ning sõltub täiesti ja ainult temast, kas ta suudab ilma vägivallatsemata oma võimed edu- maaks realiseerida või mitte.

Nelja-aastase intervalliga on nüüd eesti keeles ilmunud kaks S. Jessenini luule valikkogu — vaadeldav 1970. ja «Loojumatu tund» 1966. aastal. Tavatult kiire teise tõlkeraamatu valmimise põhjustas nähtavasti S. Jessenini 75. sünnipäev, mille tähistamisest ka «Eesti Raamat» tõttas osa võtma, meeles mui-

dugi «Loojumatu tunni» menu meie lugejate hulgas.

«Loojumatu tund» jõudis lugejateni selle koostaja ja peamise tõlkija A. Alliksaare pärandina. Kuigi selle kogu impressum nimetas A. Sanga ainult tõlkijana, on teada tema sisuline osavõtt ka koostamisest. Enne «Luuletuste» käsikirja kirjastamistsükli lõppu lahkus temagi meie hulgast. «Loojumatus tunnis» esinesid üksiktõlgetega veel E. Niit, D. Vaarandi ja V. Sõelsepp. Sellele kogule on niihästi kriitika kui ka lugejad andnud väga hea hinnangu ja õigusega — väike kogu vahendas S. Jessenini luuletuste paremiku läbimõeldud valikus ja lausa erakordse sisendusjõuga tõlgetes.

«Luuletused» on enam kui poole mahukam. Ta kordab täielikult «Loojumatu tunni» tekste, avaldatud on veel 5 mitmesugustel kaalutlustel sellest välja jäänud A. Alliksaare tõlget. Tublisti on lisandunud luuletusi A. Sanga tõlkes, ka E. Niit, D. Vaarandi ja V. Sõelsepp on igauks taas natuke lisa andnud.

«Luuletused» tutvustab veel viit uut Jessenini eestindajat. Need on: H. Jürisson 19, M. Veetamm 16, J. Kross 5, L. Ruud ja E. Treier kumbki 2 tõlkega.

Esimene umbusaldus vaadeldava kogu vastu tärkab sellest, et «Luuletustel» puudub koostaja. Erilisse kimbatusse asetab see kriitiku, pole ju, kellele adresseerida antud kogu suhtes olulisi uustõlgete valiku, selekteerimise ja ühtlustamise kohta käivaid pretensioone. Tuleb oletada, et teatud koostaja-funktsioone on ehk täitnud toimetaja T. Kokla, seda enam, et tema toimetatult ilmus ka «Loojumatu tund». Nähtavasti pole aga toimetamine ulatunud kaugemale kirjastusse kokkukantud tõlkekäsikirjade kronoloogilisse järjestusse asetamisest, milles on juhendatud venekeelsest Jessenini «Kogutud teoste» viimasest (1966—1968) väljaandest. See järjestusprintsipi oleks hoolikal koostamisel nõudnud kommentaare, on ju mitmed jesseninistid (V. Belousov jt.) seda argumenteeritult kritiseerinud. Kommentaaridest ootaks vastust heale hulgale küsimustele, nagu: millest on

tingitud muudatused mitmes A. Alliksaare tõlkes «Loojumatu tunniga» võrreldes, näiteks «Oktooihi» 4. osa 3 stroofis, luuletuses «Tiigipinnale kaldlehti liibub» jm.; miks on luuletuse «Sina ütled, et Sa'adi» tõlkes (A. Alliksaar) vahele tõlgitud 2. stroof autori mustandautograafist, kui mujal sellist praktikat õigekeelselt ei peeta; miks puudub luuletuse «Maa kapten» tõlkes (D. Vaarandi) originaali 5. stroof; miks on luuletuse «Mu maa, sul ees on imed» tõlkes (A. Sang) stroofid 4—6 asendatud punktiiriga jne. jms. Peale selle ootaks muidugi sõnasetuse täpsustust, kutjaale jt.

«Luuletustesse» on üle toodud «Loojumatu tunni» kommentaar sellele peale paari rea uut lisamata. Koostaja ju puudub! Aga miks ta puudub?

Et seda kogu koostatud ei ole, püüan võimalust mööda vältida juttu kogust kui tervikust (lõpuni seda siiski teha ei saa). Ja kuna pole mingit vajadust ülega ümber hinnata «Loojumatu tunni» tõlkeid, vaadelgem seda uut, mida üks või teine tõlkija on nende kaante vahele kokku kandnud.

Kaalukaim osa uustõlgetest on kahtlemata A. Sangalt. Ta on vahendanud poemi «Lenin», luuletused «Minu tee» (mida nimetaksin uude kogusse lisatud tõlgetest üheks paremaks), «Kogutulek», «Stantsid» ja «Lahkuv Venemaa». Viimases on tõlkija autoriga võrreldes märksa aktsentueerinud eneseküsitluse, endaga vaidlemise nüansse. Märkustena toimetaja aadressil olgu öeldud, et kui «Leninit» juba alapealkirjastada «Katkend poemist», tuleks küll lisada, et mõeldakse k a v a n d a t u d poemi «Guljai polje»; eelviimase stroofi sõnad «Lenin suri!» on aga nii autograafis kui ka «Kogutud teostes» antud sõrendkirjas (autograafis koguni «ymep» suure algustähega).

A. Sanga ülejäänud tõlgetest tõuseb veel esile luuletus «Aed mulle lausub: jumalaga!» autori tundehele ilukajas-tuse täpse säilitamisega.

«Luuletustele» annab ilmet H. Jürissoni ja M. Veetamme tõlgete kogum. Nimetasin neid tõlkijaid üheskoos seetõttu, et nimelt nende tõlgetes torkab

silma kõige suuremal hulgal ja seejuures võrdlemisi ligilähedasi küsitavusi.

Niihästi H. Jürisson kui ka M. Veetamm on eelistanud tõlkida Jessenini varasemate loomingupeerioidide luulet, kas siis selle lüürilis-sentimentaalse motiividega kergemini kontakti leides või suhteliselt primitiivsemaid semantilis konstruktsioone kergemini tõlgitavaateks pidades. Et see õnnetuseks nii ei ole, selle näiteks võib tuua H. Jürissoni tõlgetest «Joobumuse» (originaalis «Чары», olnuks vist täpsem tõlkida «Võlud» või koguni «Lummus») hästi umbkaudse kontakti originaaliga, «Jeesuslapse ja lindude» (originaalis «Исц-младенец», pealkirja muutmine põhjendamatu eestinduse suure hulga tabamata jäänud autoriteksti nüansse ja rohkem kui tarvis tõlkija-poolset «omaloomingut», ning «Teibas reas barankad, kringlid» lausa koletu anakronismi, kus Jessenini õige erandliku poeetilisusega sõnastatud värsiread: «За лещужною сурью / Бабий крик, как поутру», on vahendaja järgmiselt «ümber pannud»: «Ripsmetušš ja kulumuplgad — / kisa-kära naisteväes»!!!

M. Veetamm on ebamääraseks tõlkinud luuletuse «Tulvavesi suitsev» (originaalis «Дымом половодье» — muide, siin ja mujalgi ei pruugi Jessenini «дым» kaugelki alati «suits» olla), mis võiks selguda näiteks III stroofi võrdlustest:

Mingis kurvas tõtus,
ahastavas hoos
kisendab üks mõtus
muidu vaiksese soos.

Заунывным карком
В тишину болот
Черная глухарка
К всеобщей зовет.

Töötasin küll säilitada neutraliteeti kogu koostamisprintsipi suhtes, kuid «Meie Tanja oli kaunis, külas polnud võrdset tal» pole luuletus, mis valik o g u ehib. Täiesti teadlikuna Jessenini luulepärandi väga erinevatest kvaliteetidest jätaaksin sellise osa ta loomingu

siiski akadeemiliste väljaannete pärisosaks. Suhteliselt lihtsa luuletuse «Tõuseb kahin lautri roos ja kõrkjates» tõlkes on aga terve rida M. Veetamme ka mujal iseloomulikke möödalaskmisi. Nii näiteks rida: «Заряга ее приметамми лесной» (metsavana, metshaldjas, olgu või Paan), on tõlgitud: «halb märke metsas pani tähele»; samas on hiirtest tehtud nahkhiired ja koduvaimust, kes ei armasta musti patse, «mustnahk koduhaldjas».

Kvaliteediks, mida Jesseninit-imažinisti tõlkides tuleks erilise pieteeditundega kohelda, on kindlasti kujundstruktuur. Seda enam, et Jessenini kujundid on trakteeritud õige kenas vastavuses meie päevade eesti luule taotlustega. Niihästi H. Jürisson kui ka M. Veetamm on alatasa kaunis vägivaldselt väljanuputatud riimiskeemidele ohverdanud kõik muud vormi- (ja sageli sisu-) kvaliteedid ning kujundlikust lubamatult lamendanud. Toogem näiteid:

H. Jürisson: Põld kiirtepiirdes — koit
tõuseb seal.

Originaal: Заря над полем — как
красный тынь

H. Jürisson: Hing taadi kehast läks
lendu ka,
läks udu taha, kus manala

Originaal: С душою деда поплыл
в туман,
Где зреет полдень незримых стран.
(«Jeesuslaps ja linnud»)

H. Jürisson: Laotan käsi — ja siis näen
justkui läbi une:
saan... ja suksud saani ees... sõit
käib läbi lume.

Originaal: Руки вытяну — и вот слушаю на ощупь:
Едем... кони... сани... снег...
проезжаем рощу.
(«Tulvil au ja kuulsust kuldsed noorusaastad»)

M. Veetamme liisandub veel pahastihtigi algluuletuse mõtte deformatsioon. Seal aga, kus ta kramplikult originaali teksti jälgib, sünnivad patustamised

eesti keele süntaksi vastu, väärtõlgendused ja kohmakused. Nii ei ole «org, kus kuldsete jõed» kaugeltki sama, mis originaali «kuldsete orgude jõed» («Õu, ruske lehtpuu all lävepakk»); vaevalt saab korrektseks eesti keeleks nimetada värsistusi: «Südames aga mul koorem, sel / toidust ei vähene määr» ja «Isunen seda ma, mida ei / matsutaks hambad ning suu» («Taevas on just nagu koorene»); kui Jessenin on luuletanud: «Teede ja kinkude põlved on puruks taotud», siis tõlkes loeme hoopiski: «sääreluude nõod ja kingud / pekstud puruks», mis kogu stroofi mõtet — kodumaa kirjeldamist ristilöödu kujundi kaudu — kipub vastupidiseks muutma («Küla palvelaulud»); sama luuletuse esimese stroofi ähmase tõlke tõttu on Jessenini ilus päikese võrdlus maailmakõiksusse heidetud ämbriga teisemõteliseks deformeerunud; õige kole on eesti keeles lugeda järgmisi ridu: «Lase lummata mind sel košmaaril / sa mu ainainus sõber ning kaim» ja «Las ta suudleb ja käib kaisus teise, / see me kaunitar, usside roog» («Laula veel! Las sel neetud kitarril»). Olgu tõlkijale teadmiseks, et suitsed on OS-i järgi valjaste suuosa, nii et ei saa öelda: «Tõmm ja rühtjas, ruttab ratsur, / suitsed kindlalt käes on tal» («Kuninganna»), ka on kohatu «Küla palvelaulude» kontekstis muinasjutud (сказки) «saagadeks» ümber panna.

H. Jürissonil ei maksaks kasutada laensõnana «purgaad» («Oo kodumaa!»), seda enam, et originaaliski pole see riimsõnaks. A. Sang on näiteks leidnud väga poeetilise vaste «vihur» («Olen nii, aga miks — ära päri»). Jürissoni suurest hulgast halbadest või kentsakatest bukvalismidest on kõige silmator-kavam rida «ja laseb Leninile silma suitsujoa» («Kodutu Venemaa»). Meie keeles võiks siiski luuleski öelda: «pahvib suitsu näkku».

Nimetagem vahepeal tõlkijate praktikas esinevat veider-peenutsevat lehma järjekindlat veiseks tõlkimist, samuti ei sõandaks ma Jessenini «голубой» ilmingimatuks vasteks ikka ja alati sinist pidada.

Õnnestunuteks võiks H. Jürissonil nimetada «Juba tahenevad mullad» ja «Oo kodumaa» eestindusi, M. Veetammel — «Olen karjus, minu valdus», «Must, higilõhnane mullapind, maa!», «Sügis» ning, kui II ja IV stroofi süntaksi-kohmakused välja arvata, siis ka «Und näen. Maantee, must kui tahmalaiik».

Jaan Krossi vähestele tõlgetele oleks vist täpseimalgi originaaliga kõrvutamisel raske midagi ette heita. Lausa suurepärase sisenduslikkus on kuulsal luuletusel «Katšalovi koerale», tõlkevirtuooslikkuse (silmatorkamatu!) heaks näiteks «Polnud muidu kõueilmad». Kõrvutagem öeldu näitlikustamiseks originaali ja tõlke viimast salmi:

Sündiv kujund ennast pakub
keset vilja sahinat:
äsjapoeogind taevas lakub
oma punast vasikat.

И невольно в море хлеба
Рвется образ с языка:
Отделившееся небо
Лижет красного телка.

Väga täpselt ja plastiliselt on vahendatud ka «Kõnnin mööda orgu, viibutades keppi».

D. Vaarandi tõlked on eht-jesseninlikud, kuigi ehk autori mõne mõttekäigu trakteerimine tõlkija poolt jääb vaieldavaks. Nii näiteks luuletuses «Sinav mai. Eha punerdav joom» on Jesseninil värsid:

Мир тебе, отшумевшая жизнь.
Мир тебе, голубая прохлада,

märksa passiivsemad ja resigneerunud kui tõlkes:

Tule, elu kuum, kohisev voog!
Tule, tarretav sinine rahu!

E. Niidu, L. Ruudi, E. Treieri ja V. Sõelsepa esinemine paari tõlkega igaühelt ei luba nende kohta mitte midagi täpsemat öelda. Tundub, et L. Ruudi «Venemaa» tõlge on õige tooreks jää-

nud, E. Treieril annab tunda väike vilumus.

Jätsin teadlikult tõlgete riimikultuuri vaatluse lõpuks, sest et siin on juba ilmselt tegemist toimetajast ignoreeritud tööväljaga. On teada, et Jessenin ise korduvalt oma riimimistõdemusi korrigeeris. Valdava osa ta luule kohta kehtib siiski 1921. aasta maikuus kirjas R. V. Ivanov-Razumnikule öeldu: «Tahan Teile viidata sellele, et mul on poeedi suhtes, tema seesmised impulsid välja arvatud, eriline seisukoht, mille tõttu ütlesin lahti igasugustest puhastest riimidest ja riimin nüüd sõnu ainult katkendlikult, konarlikult, riivamisi, ent erimõtteliselt (обрывочно, коряво, легкокасательно но разномысленно), nagu почва-ворочается, куда-дал jne...» Alles «Pärsia tsükli» loomisel pöördus poeet teadlikult ja tahtlikult tagasi lihtsamate riimiskeemide ning täisriimide juurde.

Kõikvõimaliku adekvaatsusega on Jessenini tõlkeid riimida püüdnud A. Alliksaar, J. Kross ja D. Vaarandi. Teises kunstikavatsuslikult äärmuslikus vastasseisus on A. Sanga tõlkekontseptsioon, kes järjekindla riimide lihtsustamise kaudu on saavutanud jesseninliku siiruse ja lürismi efekti ja korvanud küllalt kulunud täisriimide pruukimise eriti täpse kujundireprodutseerimisega.

Paraku on ülejäänud tõlkijate riimikäsitlus eklektiline. Siin-seal leitakse riime vägagi kaugete kõlakontaktide kaudu või erandlikke sõnu kasutades, samas riimitakse meie praeguse värskikultuuri seisukohast õige lubamatult isikulisi asesõnu (sulle-mulle, meid-teid jne.), vaevalt küll ükski tõlkija on vältinud võimaluse korral nende kõige kulunumate täisriimide «sekka puistamist».

See ei torkaks ehk üksiku tõlkija tõlgete vaatlemisel silma. Kuid tõlkijaid on teatavasti 10, lugeja aga loeb Jesseninilt, mitte Alliksaart või Sõelseppa. Ja nii tuleb talle luuletusest luuletusse, kümnes või enamaski korduses ette riimitult maa+saama (eri vormid), vees+ees, tal+all, tee+meel, ring+hing, silm+ilm, kuu+suu (muu, puu, tuul, suur), käib+täis, käest+väest, öö+lööma (töö, vöö) jne., jms. Ning isegi, kui haruldasematest riimidest 10-leheküljelise vahemaaga kordub sinine+tini-seb («Lodud otsatumad» — H. Jürisson; «Sügis» — M. Veetamm), siis kerkib kahtlus, kas pole ehk äkki tegemist plaagiaadiga.

Hoolikal, süveneval toimetamisel, arusaaval nõupidamisel tõlkijatega saanuks seda kõike seada, reguleerida, korda teha... meie kõigi suureks heameeleks ja kultuuriloole kasuks. Nüüd aga paraku «eesti» Jessenini riimikultuuri enam head rääkida ei saa.

Sisukorras tahtnuks tingimata näha luuletuste pealkirjade (algusridade) originaalvasteid. Pole mõeldamatu, et kogu satub teiste maade jesseninistide vaatevälja ja siis pole paljude luuletuste identifitseerimine sisukorra järgi neil üldse võimalik.

Mul jääb ülevaade lõpetada viitega eespool juba siteeritud J. Tuwimi sõnavõtu algusosale: «Jääb üle soovida, et võimud kohustaksid seadusandlikus korras iga kirjastajat endale hankima kvalifitseeritud kirjanduslikku konsultanti, kes loeks tõlgete käsikirju, teeks neid korda ja praagiks halastamatult välja, kui kohandamine asja ei paranda.» See kõlab natuke vanamoeliselt, kuid on ka kirja pandud 1937. aastal...

H.-K. Hellat

Kroonika

ENSV Kirjanike Liidu juhatuse presiidium arutas 22. märtsil vabariikliku kirjanike kongressiga seotud küsimusi. Seoses tekkinud organisatsioonilist laadi raskustega otsustati kongressi tähtaeg üle viia 5.—7. maile 1971. a.

Veel arutati «Kirjanduse sirvilaudade» küsimust informatsiooni põhjal, mil-

le andis koostaja P. Rummo. Kuna tööde laekumine pole kulgenud oodatud tempos, siis otsustati tähtaega pikendada mõne nädala ulatuses.

Arutuse all oli ka kultuurimälestiste küsimus. Otsustati teha ettepanek alustada ettevalmistusi A. H. Tammsaare monumendi püstitamiseks Tallinna.

Kirjandusõhtu Tuglasele

Friedebert Tuglase 85. sünnipäevale pühendatud kirjandusõhtu Kirjanike Majas kujunes juubilaria austamise keskseks ürituseks. Filoloogiadoktor Harald Peep tõi oma ettekandes esile proosameistri teeneka osa eesti kirjanduse arengus, rõhutades eriti tema novellistika ning miniatuuride-marginaalide väärtust. Järgnes Ain Kaalepi ja Karl Muru kokkuseatud ning Väino Uibo lavastatud kompositsioon kirjaniku no-

vellidest Elva Keskkooli õpilaste esituses. Anti välja rahvakirjaniku algatusel ja tema fondiga ellukutsutud novelliauhind. Õhtu viimane kolmveeranditund kuulus Fr. Tuglase marginaalivalimikule, mille oli instseneerinud Kalle Kurg, lavastanud Karin Raid, esitasid Pärnu L. Koidula nimelise Draamateatri näitlejad Aarne Üksküla, Andres Ots ja Arvi Hallik.

Kirjandusauhinnad

Märtsikuus antud kirjandusauhindu oli palju.

Rahvakirjanik Friedebert Tuglase algatusel ja tema fondi alusel rajatud Eesti NSV Kirjanike Liidu novelliauhinnad võitsid Jaan Kross (I auhind) ning Paul Kuusberg (II auhind). See oli 1970. a. lühiproosa eest.

Sama aasta parimaks peetud külaainelise teose eest sai Eduard Vilde nimelise kolhoosi järjekordse preemia omaniku Mats Traat.

Auhinnatud teosed on:

Jaan Krossi «Neli monoloogi Püha Jüri asjus»,

Paul Kuusbergi novell «Roostetanud kastekann»,

Mats Traadi romaan «Tants aurukatla ümber».

Kõik teosed leiata seekord «Loomingu» ja «Loomingu» Raamatukogu möödunud aasta numbritest.

*

Viimastena selgusid Eesti NSV kirjanduse aastapremiate tänavused laureaadid. Auhinnatuiks said:

1) proosa alal Aimée Beekman romaaniga «Väntorel»;

2) luule alal Ellen Niit luulekogudega «Linnuvoolija» ja «Lahtiste uste päev» (lasteraamat);

3) näitekirjanduse alal Ralf Parve teosega «Pimedus tähendab ööd»;

4) kirjanduskriitika alal Aarne Vinkel kogumikuga «Kirjandus, aeg, inimene»;

5) ilukirjandusliku tõlke eest Olev Jõgi (V. Belovi «Igapäine asi»).

Tõlkija, germanist, ulmekirjanik

Tõlkijaid on meil rohkesti, ka germaani keelist, vaevalt aga siiski enamikust germaani keelist ja sellisel süvenemisastmel, mis kõige tüsilikumate ülesannetenigi ulatub — rohkem kui mõni. Ja kindlasti jääb lõpuks üle ainult üks, keda sealjuures H.-K. Hellati ilusa neologismiga veel ka ulmekirjanikuks võib nimetada. See üks on Rein Sepp, kes 23. aprillil saab viiekümneaastaseks.

Küllap ta oma esimesed trükimustaristused Treffneri gümnaasiumi «Miilangus» sai, päris nõudliku tasemega õpilasajakirjas (mitte almanahhis). Tartu ülikoolis õppis ta ajalugu ja skandinavistikat. Ajaloolast temast siiski ei saanud; kuskilt viiekümne date aastate lõpust hakkab ta esinema luuletõlkijana ajakirjanduse veergudel, siis ka mitmetes kogumikes ja mitmete proosateoste eestindajana. Tänu temale tunneme mitutki kaasaegset hollandi proosameistrit (Theun de Vries, Henriette van Eyk, Arthur van Schendel) ja oleme süvendanud tutvust saksa ning austria sõnakunstiga (Werner Bergengruen, Stefan Zweig). Perioodikas ilmunud üksikud luuletõlked on mõnikord olnud isegi avastuslikus osas; paraku ei ole nende säilivus-mälestatavus suur! Püüdke väärtuslikumat meenutada: inglise keelest William Blake ja H. W. Longfellow, saksa keelest Goethe, Wilhelm Busch, Hermann Hesse, rootsi keelest Gustaf Fröding, Dan Andersson, Artur Lundkvist, taani keelest Tom Kristensen... Võib-olla ei ole nimistu täielik. Terve rida Schilleri luuletusi, väga olulisi nende hulgas, samuti J. R. Becheri omi on ilmunud vastavais kollektiivseis tõlkeraamatuis.

Rein Sepp on osalenud ka «Kreeka kirjanduse antoloogia» ning «Vene nõukogude luule antoloogia» tõlkimisel, eriti ulatuslikult aga «Keskaja ja vararenessansi antoloogia» juures; selle muinaspõhja ja keskülemsaksa keelest tehtud tõlked on pärit tema sulest, pikad

katkendid «Vanemast Eddast» ja «Nibelungide laulust» nende seas.

Mullu ilmunud «Vanem Edda», üks viimase aja kaunimaid ja väärikamaid luuletõlketeseid juba väliselt (Alo Hoidre teened olgu siinkohal ka ära märgitud!), asetas Rein Sepa nime meie luuletõlkijate esiritta. Vanaskandinaavia eepilise luule salapärasest viikingikoloriiti on ta vahendanud viisil, mis kõneleb niihästi sügavast poeetilisest intuitsioonist kui ka imeteldavast filoloogilisest stuudiumist. Kuuldavasti on sellele järgnemas terve «Nibelungide laulu» tõlge. Ootame suure huviga seda — rõõmustades järjekordse suure lünga täitumisest meie tõkeluules. August Annisti «Kalevala», Homeroose eeposte ja vene böliinade tõlkimise kõrval seisab Rein Sepa töö meile äärmiselt väärtusliku muinaseepika tutvustamisel.

Kas on Rein Sepp neid luuletõlkijaid, kelle poeetiline anne originaalloomingu radadele ei püri? 1957. a. kevadel toimunud «noorte luuletajate kokkutulekul» esitas ta igatahes mitugi minu mäletamist mööda väga head luuletust, millest mõni ehk veidi rilkelikuna tundus ja üks meil lausa tundmatusse science-fiction-luule žanrisse kuulus. Kahju, hirmus kahju, et autor neid (ja küllap olemasolevaid teisigi) seni trükkis pole tutvustanud! 1960. aastal ilmunud «Viimse üksiklasega» tõestas ta aga eesti keeles esmakordselt, et ulmežanri «tehnilist fantaasiat» suurepäraselt ka filosoofilise teravmeelsusega võib ühendada. Ja ärgem unustagem Rein Seppa kui esseistigi: Whitmani «Rohulehtede» järelsõna on kindlasti üks põhjalikumaid ja vaimukamaid omasuguste hulgas. Tõlkida on palju. Seda teab Rein Sepp hästi. Ent on palju sellistki, millest eesti lugeja meeleldi kuuleks oma proosa- ja värsimeistrelt. Õnnitledes juubilari, tahaksime talle tagasihoidlikult meenutada sedagi!

A. Kaalep

Uuest Lunatšarski-raamatust

A. Lunatšarski kirjandusliku pärandi peamine osa on küll juba avaldatud kogutud teoste kaheksas köites (1963—1967), kuid tema rikkast elutööst tuleb pidevalt päevavalgele uusi materjale. Nüüd ongi A. M. Gorki nim. Maailmakirjanduse Instituudi toimetusel ilmunud ligi 700 leheküljeline suurekaustaline raamat, pühendatud tervenisti Lunatšarskile. (A. B. Луначарский, Изданные материалы. Литературное

наследство 82. М., 1970.) Siia on kogutud Lunatšarski seni avaldamata või siis välismaa perioodikas avaldatud artikleid, esseid, aga ka loenguid, nende konsepte, kirju, ankeete, autobiograafilisi visandeid, ettekannete stenogramme. Lunatšarski ja tema kaasaegsete autograafe jne., lisaks senitundmatu variant Lunatšarski draama «Oliver Cromwell» lõpupildist. Bibliograafiline osa on täienduseks ja lisaks K. Murato-

va tuntud bibliograafia (1964) Lunatšarski kirjutistest kunsti ja kirjanduse kohta. Raamatu informatsioonikust tõstab rohke fotomaterjal.

Kirjanduse ja kunsti üldkõnustega seotud sõnavõtted selles raamatus kinnitavad omapoolselt Lunatšarski äratundmist, et igasugune ühekülgne üldistus kirjandusteose hindamisel viib paratamatult valeni ega vasta dialektilise meetodi nõuetele. Lunatšarski kirjanduskriitilise tegevuse üheks pingekoldeks on vastuvaidlemine esteetilise ja sotsiaalse kriteeriumi vastandamisele, teede otsimine kirjandusteose kompleksseks hindamiseks. Kirjas V. Fritšele (1928) — seoses viimase artikliga Plehhanovi juubeli puhul — rõhutab Lunatšarski, et vea teevad need, kes tahavad kunsti ja kirjandust sotsiaalsest lahti rebida, kes ei tunnista kunsti sotsiaalset rolli, aga ka need, kes on pimedad kunsti spetsiifilise elu suhtes ja tõttavad seda mõõtma esteetilise kriteeriumiga. Ei ole raske märgata, kuidas siingi on põhialuseks Lunatšarski tuntu järelus, et kriitilise analüüsi kõrgemas astmes esteetiline ja sotsiaalne kriteerium liituvad ja täiendavad teineteist.

Huvitavat lisa leiame raamatust mitmete Dostojevski-, Tolstoi- ja Ševtšenko-käsitlustele Lunatšarski sulest. Dostojevski oma inimese-kontseptsiooniga haaras Lunatšarskit juba varakult ning köitis teda kogu kolme loomingulise tegevuse aastakümne jooksul. Nii oma varaseimas Dostojevski-artiklis «Vene Faust» (1902) kui ka hilisemates käsitlustes ei väsinud Lunatšarski rõhutamast Dostojevski poolt ülestõstetud probleemide sügavat inimlikkust ja tähtsust. Ulatuslikus kõnes — peetud Polütehnikumi muuseumis 20. novembril 1929 —, mis on säilinud stenogrammina, näitab Lunatšarski Dostojevski kirjanikunatuuri dramaatilise põhikoe sügavat mõistmist ning ühtlasi ka oma oratorikunsti võimekust. Ta näeb Dostojevski loomingus nende muutuste peegeldust, mis toimusid vene ühiskonnas XIX saj. teisel poolel, ning samal ajal ka üldinimlikku tööotsimise kirge.

Lunatšarski tähelepanekud Dostojevski stiili suhtes on väga tabavad: igasuguse kaunistuslikkuse, stiiliefekti puudumine Dostojevski väljenduses otsekui koondab sajabrotsendiliselt lugeja tähelepanu öeldud mõttele endale. Lugeja ja autori vahelt otsekui kaoks publik raamat. Muidugi võiksime sellele tänapäeva vaatevinklist lisada, et Dostojevski puhul pole tegemist ei stiilituse ega mitte-stiiliga, vaid varasema tavaga võrreldes teistsugustel alustel organiseeritud stiiliga.

Lunatšarski kõne Dostojevskist on

rikas mitmesugustest paralleelidest ja seostest teiste sõnameistritega. Ta vaatab Dostojevskit Tolstoi ja Gogoli foonil ning leiab talle sügava paralleeli Hermann Hesse loomingus, olles nähtavasti «Stepihundi» («Der Steppenwolf», 1927) värske mõju all. Ka lubab ta avaldada etüüdi Hessest ja Dostojevskist, pidades arvatavasti silmas Hesse «Pilku kaosese» («Blick ins Chaos», 1921), kuid mitmesugustel põhjustel ta selle kavatsuse teostuseni ei jõudnud.

Ka Tolstoi oli Lunatšarskile lähedane kirjanik, kellest ta avaldas üle kolmekümne artikli, kõne ja loengu. Nimetatud raamatus on esitatud venekeelsena Moskvas 1933. a. ilmunud ingliskeelse «Anna Karenina» eessõna, milles Lunatšarski taotleb anda Tolstoist laiahaardelist sünteetilist portreed, tugevate karakteristlike joonte rõhutamisega. Ta tõstab esile Tolstoi mitmetahulisuse, erakordse vitaalsuse, kõiges inimlikus kodusolemise. Kuid selle kõrval leidub eessõnas ka Lunatšarski loomusele võõrast, ajastu mõnedest tendentsidest tingitud ühesuunalist ülepingutatust, eriti Tolstoi klassipositsiooni lihtsustatud fikseerimise.

Erilist huvi aga pakub Lunatšarski pikk dünaamiline pidukõne Valeri Brjussovi auks Suures Teatris 17. detsembril 1923. See polegi tavaline pidukõne, vaid kirjandusteaduslik arutlus sümbolismi erinevate tähenduste, sümboli ja selle mõistmise kohta. Lunatšarski püüab Brjussovit mõista ja õigustada teda kui sümbolisti, rõhutades erilist, et sümboli kasutamine kunstilise võttega on omane tõeliselt suurele, sügavusele ja kõrgusse tunglevale kirjandusele. Sümbol on võõras ainult tühjustest kõmismisevale formalismile, samuti pealispinalsele realismile, kusjuures nii üks kui teine tähendab kunsti surma. Sümbolismist kui kunsti süvendavast kujundusvõtestikust aga eraldab Lunatšarski sümbolismi kui ajaloolise voolu läinud sajandi lõpu Prantsusmaal, kus see mõnes liinis tarduma hakkas oma elukauges ahtruses. Lunatšarski rõhutab erinevusi prantsuse ja vene sümbolismis, nähes viimases elulisemat veretukset. Brjussovi aetas Lunatšarski vähem Rimbaud', rohkem Leconte de Lisle'i ja Verhaereni lähedusse.

Verhaeren astus Lunatšarski ellu juba varakult. Jah, see oli samas ajalõigus, kui Semper üliõpilasena nägi Peterburis esmakordselt Verhaerenit, sai eluauge vaimustuse Verhaereni värsi tõlkimiseks. Verhaereni tohtu elujõud, ta avardavad vaated ja sümbolikäsitlus võlus nii Lunatšarskit kui Semperit ning jättis sügavaid jälgi. Lunatšarskit ja Brjussovit sidus samuti Verhaeren, oli ju

Brjussov Verhaereni loomingu hiilgav tõlkija. Nimetatud raamatust leiame Lunatšarski kõne, mille ta pidas prantsuse keeles Verhaereni mälestuseks Genfis 12. detsembril 1916. a., pärast viimase traagilist hukkumist. Kõne ilmus prantsuskeelses kuukirjas «Demain», mainitud raamatus esitatud esmakordselt venekeelsena. Lunatšarski ei säästa värve, kirjeldades Verhaereni tähendust Euroopa demokraatlikus, inimese rõhumi vastases kultuuris. Samad intonatsioonid korduvad ka hiljem avaldatud artiklis «Verhaereni surm».

Lunatšarski kohtumine Gerhard Hauptmanniga 1930. a. Berliinis on aluseks olnud nüansirikkale sõnaportreele Hauptmannist. Vaevu märgatavad irooniahelgid saadavad kirjeldust Hauptmannist, kes oma välimuses rõhutas goethelikkust ja võib-olla unistaski Goethe positsioonist. Irooniavarjundid haihtuvad, kui Lunatšarski on märganud Hauptmanni sõnadealuses tekstis murelikku ärevust, tingitud kümnenditevahetuse Saksamaa ühiskondlikest pingest. Vestlus areneb kirjanduskriitika teemadel Grillparzeri mõtte paistel: kriitik on nagu kihulane, tüütav ja tarbetu. Erandiks on vestluskaaslaste arvates muidugi kriitik-filosoof, eriti kriitik-kunstnik, kellel on talendikat jõudu kunstinähtuse olemuses tungida. Hauptmanni portree otseselt väreleb sisemises liikumises, antud psühholoogiliselt sigavale haaravas stiilis.

Lunatšarski epistolaarses pärandis on eriline koht ta kirjaldel Romain Rolland'ile. Nimetatud raamatus on toodud kõik Lunatšarski teadaolevad ning säilinud kirjad ja kirjakatked Rolland'ile (ajavahemikust 1915–1933), mille originaalid asuvad Rolland'i arhiivis Pariisis, osalt ka erakogudes, ja mõnel määral on appi võetud Rolland'i päevik, kust on toodud katkeid Lunatšarski kirjadest, mis kohati Rolland'i poolt on kommenteeritud. Kirjadest on esitatud 18 numbrit, kaks neist Anna Lunatšarskaja omad (ajast, mil Lunatšarski oli areteeritud). Lunatšarski ja Rolland'i esimene kohtumine leidis aset Esimese maailmasõja algusaastatel Sveitsis, kus Rolland avaldas ajalehes «Journal de Genève» teravaid sõjavastaseid artikleid. Ühiskonna progressi, sõja ja rahu ning Venemaal algava revolutsiooni probleemeid saavdki kirjajavahetuse peamiseks teemaks. Lunatšarski oma esimeses, 26. jaanuaril 1915. a. Pariisis kirjutatud kirjas Rolland'ile tutvustab end tundmatu sõbrana, Rolland'i austajana ja isegi kaastöölisena, kuna ta tegutsevat ürituse heaks, mis on lähedane Rolland'ilegi. Lunatšarski teatab, et mitmetes artiklites on ta püüdnud Rolland'i

Venemaal tutvustada. Edasi teatab Lunatšarski, et meeleldi laseks ta mõned Rolland'i artiklid trükkida Venemaal, kui mitte tsensor oma kätt neile külge ei paneks ja neist mõned kohad välja ei võtaks, mis võiks neid artikleid moonutada ja kahjustada. Aga ajalehe «Киевская мысль» liberaalne toimetus ja on palunud teda siiski pöörduda Rolland'i poole kaastöö saamiseks, sealjuures märku andes, et Rolland oma mõtete inimlikku avarust kuidagi ei kitsendaks, kuid valiks vormi, mis oleks vastuvõetav kehtivale «seaduslikkusele». Edasi tutvustab Lunatšarski end kaheköitelise töö «Sotsialism ja religioon», mõnede filosoofilis-kriitiliste artiklikogumike, draamade ja jutustuste autorina ja mainib tagasihoidlikult, et ta on Venemaal mõnel määral tuntud kirjaniku-sotsialistina.

Nõnda alanud kirjajavahetus jätkub ühe pikema vaheajaga kuni 1933. aastani, s. o. Lunatšarski surmani. Kirjajavahetus on intensiivne kuni Venemaa revolutsioonideni, hiljem küll hõreneb, kuid ei näita siiski vastastikuse sümpaatia kustumise märke. Lunatšarski palub korduvalt Rolland'ilt kaastööd progressiivsetele vene väljaannetele, pidades näiteks silmas Gorki rajatud «Letopis'i». 29. novembril 1916. a. dateeritud kirjas kurdab Lunatšarski Venemaa moraalse atmosfääri üle, kus võimutsevat metafüüsiline ja toores natsionalism. Ta kõneleb enda ja oma sõprade kavatsusest välja anda almanahh tiitli all «Русский европеизм», rajatud rahvusvahelise inimliku kultuuri ideele. Iga rahvas olgu avatud teise rahva kultuuriväärtuste vastuvõtmiseks, on tarvis mõista ja armastada teiste rahvaste originaalsust. Kavatsitava almanahhi ristiisadeks on Lunatšarski otsustanud paluda kaks eurooplast, prantslase ja sakslase, nimelt Rolland'i ja šveitsi-saksa kirjaniku Carl Spitteleri, kelle töödest ta on suures vaimustuses. Lõpuks lisab Lunatšarski, et olenemata sellest, kas Rolland on selle ettepanekuga nõus või mitte, tema sümpaatia Rolland'i vastu ei jähene. Rolland märgib oma päevikus: «Ma vastan, et olen nõus.» Kuid kavatsatud almanahh, samuti mitmed muud üritused ei teostunud järgnevate ajalooliste sündmuste uutes siahasetustes.

Kui Venemaal Veebruarirevolutsioon puhkes ja teade sellest Prantsusmaale jõudis, saatis Rolland oma vene sõpradele tervituse. Lunatšarski palvel saatis ta läkituse ka vastrajatud «Pravdale», kus ta tervitab revolutsiooni, avaldab rõõmu imperialismi purustamise üle, kuid soovib revolutsioonivõitlejatel olla õiglased, rahulikud, tugevad ja kannatlikud, mitte unustada distsipliini

ja mitte enne ehitama hakata, kui on rajatud tugev vundament. See läkitus (ära toodud Rolland'i päevikus) «Pravdas» ei ilmunud, küll aga ilmus «Petrogradskaja Pravdas» 1918. a. 22. oktoobril Rolland'i teine läkitus pealkirja all «Vabale Venemaale».

Järgneval aastakümnel Rolland'i ja Lunatšarski kontakt lõdvenes mitmesugustel põhjustel. Kohati paistabki, nagu oleks Lunatšarski Rolland'is pettunud. Eriti kibestab teda Rolland'i tuntud konflikt Barbusse'iga. Kirjavahetus katkeb, kuid kumbki jälgib teise tegevust ja saatust erinevates ühiskondlikes tingimustes.

Lunatšarski ja Rolland'i lähenemine algas taas 20-ndate aastate lõpul. 2. septembril 1927. a. Moskvast saadatud kirjas teeb Lunatšarski Rolland'ile ettepaneku teha kaastööd ajakirjale «Revolutsioon ja kultuur». Liigutavalt lisab ta, et Rolland'i artikkel trükitakse ära ka sel juhul, kui tema seisukohad peaksid erinema toimetuse seisukohtadest. Sel puhul toimetuse vaid jätvat endale õiguse kommentaarideks. Lunatšarski kinnitab, et juba pöördumise fakt Rolland'i poole näitab, et tema nimi on toimetuses ümbritsetud suure austusega. Ta arvab, et vaatomata nendevahelistele lahkhelidele peaks Rolland'i kaastöö olema täiesti võimalik, ja see oleks suureks kasuks ajakirja lugejaskonnale. Teatavasti võttis Rolland selle ettepaneku vastu, nagu ta teatas oma kirjas Lunatšarskile 23. septembril 1927.

Teoks sai aga ka üks Rolland'i ja Lunatšarski isiklik kohtumine, ainus ja viimane pärast aastatepikkust vaheaega. 24. aprillil 1930. a. kirjutab Rolland Lunatšarskile, et tervislikel põhjustel ei saa ta gigantselt ehitavasse Moskvasse sõita, kuigi ta seda väga sooviks. Ta lisab, et ta näeks Lunatšarskit meeldi aga Villeneuve'is, kus on praegu ta kodu ja kus nad kohtusid sõpradena ligi 15 aastat tagasi. Detsembris 1930 sõidab Lunatšarski Nõukogude delegatsiooni koosseisus Genfi, kuid Villeneuve'i ta seekord ei jõua, kuigi Rolland'ist lahutab teda nüüd vähem kui sada kilomeetrit. 1931. aasta jaanuaris saadab Rolland Lunatšarskile oma raamatu «Goethe ja Beethoven» sissekir-

jutusega «Анатолию Луначарскому от всего сердца на память». Järgnevad Lunatšarski kirjad lõpevad väga soojalt, nagu «Surun Teie kätt. Te teate, kui väga Teid armastan».

1932. aastal sõitis Lunatšarski taas Šveitsi. 24. aprillil 1932 on ta lõpuks ometi Villeneuve'is ja külastab Rolland'i villa «Olgas». Külastus kestis mõned tunnid ja Lunatšarski on seda kirjeldanud oma essees «Romain Rolland'i juures», mis ilmus veel sama aasta «Projektoris». Lunatšarski ütleb: «Me lahkusime nagu lähedased inimesed. See oli õnnelik kohtumine.»

Oleme pikemalt peatunud Lunatšarski kirjadel Rolland'ile, mis käesolevasse raamatusse koondatuna dokumentaalses veenvuses iseloomustavad Lunatšarski ja Rolland'i inimlikust vahekorrast vähemalt mõnd tahku. Nappide ridade tagant kumavad ajastu suured probleemid ja nendega seotud inimsaatused.

Rohked arhiivimaterjalid pakuvad täiendavat lisa Lunatšarski biograafia tundmiseks. Näiteks varane murranguline periood Lunatšarski elus, nimelt asumisaeg Vologda kubermangus, oli seni tuntud peamiselt Lunatšarski memuaariliste märkmete järgi. Sellele on nüüd tusedaks lisaks teised allikad, esmajoones Vologda kubermangu ametiasutuste arhiividest väljatoodud dokumendid, salajased kirjavahetused Lunatšarski kui valvealuse jälgimisel jne., mis täpsustavad daatumeid ja heidavad ühtlasi valgust tingimustele, milles elasid tsaarirežiimi poliitilised vastased Vologda metsade vahele isoleeritult.

Uus Lunatšarski-raamat ei ammendu aga kaugeltki kirjanduslike materjalidega. Rohkesti lehekülgi on pühendatud ka teatrile jne. Kõik esitatud materjalid on asjalikult ja põhjalikult kommenteeritud, nõnda et lugeja saab informatsiooni kahel tasandil. Mõnede üksikasjade puhul võib tekkida vaidlusi, samuti võib arvata, et materjalidele tuleb edaspidi veel lisa, eriti Lunatšarski elu lõppjärgust, mis M. Lifšitši sõnade järgi polnud vaikle idüllil aastad.

Millal jõuame meie oma klassikute pärandi niisuguse põhjaliku ja hoolika väljaandmiseeni?

E. Siirak

Index librorum

Et meie raamatukirjastajad on viimasel kuul filosoofilist kirjandust õige tagasihoidlikult välja andnud, siis vaatleme üht saksakeelset biblioteeki, mis eesti raamatutarvitajale on ammu aegne tuttav ja nähtavasti ka ar-

mas. Vaatleme nimelt *Reclams Universal-Bibliothek*'i filosoofilist seeriat, mis tänavu saab sada aastat vanaks — 1871 ilmus selles *Bibliothek*'is, mis rajati 1867, Moses Mendelssohni «Phaedon oder über die Unsterblichkeit der Seele» («Phaedon

ehk hinge surematusest»), taskuformaadis, pretensioonitult pruuni karva odav vihik. *Bibliothek* esitab pidevalt ja kavakindlalt «puhta mõtlemise ajalugu», mis tänapäeval, tõi küll, ulatub kreeka filosoofiast üle renessansi, üle saksa ja prantsuse valgustusaja, üle uusaja klassikalise filosoofia Marxi, Engelsi ja Lenini välja. Viimase kahe aasta vältel, mil «Index librorum» on kestnud, on seerias uuendatud või esmakordsest avaldatud sellised teosed nagu Platoni «Pidusööök ehk Armastusest» («Das Gastmahl oder Von der Liebe»); Friedrich Schleiermachi vana tõlke, Marcus Aurelius Antonius «Iseendale» («Selbstbetrachtungen»), Francis Baconi «Valitud esseed» («Ausgewählte Essays»), Jean-Jacques Rousseau «Varased kirjatööd» («Frühe Schriften»), Immanuel Kanti «Otsustusvõime kriitika» («Kritik der Urteilskraft»; Kehrbacki väljaande (1878) järgi Raymund Schmidt), Manfred Buhri «Immanuel Kant», Ludwig Feuerbachi «Filosoofilised arvustused ja põhimõtted» («Philosophische Kritiken und Grundsätze»). Marxi, Engelsi ja Lenini üksikteoste hulgast ja kõrval on tähelepanuväärne Karl Marxi «Majanduslik-filosoofilised käsikirjad» («Ökonomisch-philosophische Manuskripte»), mis tulnud juba kaheks trükis (1968, 1970), Karl Marxi ja Friedrich Engelsi «Ludwig Feuerbachist» («Über Ludwig Feuerbach»), V. I. Lenini «Hegeli dialektikast» («Über Hegelsche Dialektik») — neist viimaste väärtus seisneb ju selles, et kõik vastavad tekstid on üheskoos, Hegeli ja Feuerbachi omad esitatud algupärandis, samuti ei puudu kommentaarid. Eriti märkimisväärt kogumik on «Karl Marx. Tema elu dokumendid. 1818—1883» («Karl Marx. Dokumente seines Lebens. 1818 bis 1883»), mis enam kui 500 leheküljel dokumenteeritult, kommenteeritult ja illustreeritult võimaldab samm-sammult läbi käia Marxi tee. Mis aga RUB-i filosoofilises seerias tulemas, ei ole vähem märkimisväärt —

nimelt on kõige lähemal ajal oodata G. W. F. Hegeli «Loengud filosoofia ajaloo» kolmes *pocket-book*'i köites...

Viimane vihik *Znanije* tellitavast seeriast «Filosoofia», nimelt Mili Gretski «Prantsuse strukturalism» sundis sirvima, mis selles uut filosoofias tutvustavas seerias viimasel kahel aastal on tulnud. Selguski, et kui M. Gretski teost iseloomustab teatav ülevaatlikkus ja huvitavuski (kontseptsioonist kõnelemata), siis üldjoontes see ülejäänud brošüüre vaevalt iseloomustab. Kuid igitas maksab sel seerial siiski silm peal hoida, sest aeg-ajalt leidub seal nimekaid autoreid (näiteks Igor Narski, Vladimir Gott, Bonifatius Kedrov, Mark Rozental jt.), samuti huvitavaid teemasid (dialektilise materialismi kategooriad ja seadused; loodusteaduste filosoofilised probleemid; mitmesuguste filosoofiliste koolkondade kriitika, näiteks Eduard Batalovi «Uued pahempoolsed» ja Herbert Marcuse, etc.). Piiratud maht sunnib mõnigi kord üldisematele järeldustele, millele seni üksikasjusse süvenenud uurija mõelnudki polnud...

Kirjandusteaduse alalt torkavad silma V. Vorobjovi uurimus «Marxism-leninism ja teadus kirjandusest», mille kirjastas Kiiivi ülikool. Loomesühholoogiat lahkab teoses «Kirjaniku laboratooriumis» (*Sovetski Pissatel*, Leningradi osakond) kriitik ja kirjandusteadlane Pavel Medvedjev (1892—1938), kelle mainitud teos ilmus nüüd juba kolmandas trükis (varem 1933, 1960). Väliskirjandusi lähendavad meile J. Svedov oma uurimusega «Shakespeare'i «Julius Caesar»» (*Iskustvo*), edasi Armand Lanoux biograafilise romaaniga «Maupassant» *Molodaja Gvardija* seerias «Kuulsate inimeste elu» — Lanoux'd biograafistina tunneme juba ta romaani «Bonjour, monsieur Zola!» tõlke järgi (1966); V. Kuteištsikova «Mehhiko romaan» (NSVL TA M. Gorki nim. Maailmakirjanduse Instituut, *Nauka*) annab ülevaate selle kujunemisest, omapärast, tänapäevast.

Sisukord

M. Mutsu		V. Lattik	
Üliõpilased, (Kuivnõel) . . .	481 ees	Viiratsi portreid	565
Saateks	483	V. Gross	
L. Promet		Ribakoosolekunukleiinid külma	
Primavera	485	laua juurde	585
M. Raud		J. Peegel	
Üheksa	519	Üks suur ja kasulik ettevõtmi-	
T. Kallas		ne on edukalt teoks saanud .	591
Fjordiigatsus	524	J. Arrak	
M. Vint		Pilt (Linoollõige)	595
Raagus põõsad (Tušš)	531	I. Viiding	
B. Alver		Sotsiaalsetest ja muudest as-	
Allakäik	533	pektidest proosas	597
Pallimäng	533	V. Bezzubov	
M. Unt		Teatrimuljed Poola moodi . .	616
Kuuldemäng nr. 1	537	R. Saluri	
A. Alavainu		Ajalikud eelarvamused . . .	624
Soolaul	545	V. Villandi	
*** (Kes saab mu vastu kerge-		Dokumentaarium ja selle kont-	
meelsuses)	545	rastid	626
H. Mulisch		H.-K. Hellat	
Mis juhtus seersant Massuroga?	547	Koostamata juubelikogu . .	629
N. Baturin		Ringvaade	634
Veskekivi müriinan	564		
Ennempaigu	564		

Toimetuse kolleegium: V. Beekman, V. Iius (peatoimetaja asetäitja), J. Kross, P. Kuusberg (peatoimetaja), R. Parve, J. Peegel, L. Rimmelgas, P.-E. Rummo, J. Smuul, E. Vetemaa.

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Periodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 5. III 1971. Trükkimisele antud 5. IV 1971. Trükiarv 12 000. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10+kleebis. Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestuspoognaid 12,72. MB-03191. Tellimise nr. 723. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 4, aprill 1971. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 4, апрель 1971

50 коп.

Индекс
78174